

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nina Ryder Bjørneboe

Før Farmor

Strejflys over Birgitte Ryders slægt

Af forfatteren udkom tidligere:
Manden, der overlevede sin skæbne.
Harald Nielsen 1879-1957. 1981
Guldhorn, som vor mor laver dem.
Essays. 1982
Albummet. Roman. 1983
Nytår for Brian. Roman. 1988

FØR FARMOR

© Nina Bjørneboe 2002

Forsidebillede: Birgitte Ryder, 25 år gammel.

Foto: Peter Elfelt 1892

Bogen er sat med Bookman Old Style

Illustrationerne i sort-hvid og farve er scannet efter

private fotosamlinger

Tryk: IKON Tekst og Tryk, Vedbæk

Slægtshistorisk Forlag – 3670 Veksø

ISBN 87-988785-0-6

Indhold

Forord	2	Jochum og Lisbeth	40
En familieskovtur 1915	2	Barnedåb og omgangskreds	42
Ryderske myter	3	Bag idyllen	42
Hvad siger navnet Ryder?	4	Blegdammen som "Industriens vugge"	44
Rydere i alle lande	4	Familiens sorte får	46
Stamfader Ryder	5	Jochums fallit	48
Marcus Ryder 1665-1741	5	Farvel til den 23. Blegdam	50
Nybyggeren og hans grøntsager	6	Peter Berndt Købke og hans tid	50
Det tyske netværk i Sct. Petri	7	Christen Købke – nr. 5 af 11	52
Marcus' familieforhold	7	"De fattige Rasmus'er"	53
Den jyske gren	9	Christian Frederik Ryder 1790-1838	55
Marcus Ryder 1709-62	9	Sidsille fra Sandvig	55
– og Rebecca Jansen	10	Med hjælp fra onkel Peter	56
Skomager Lorens Mathias Lydiche	10	Rugbrød, mel og gryn i Fr.berggade	57
Musketer Martin Jansen	10	Tragedien	58
Marcus' og Rebecca Ryders børn	10	Christian Frederik bliver husejer	59
Bedriften vokser	11	Før Strøget blev Strøget	60
Blegdammen – en forstad i udvikling	11	Kendte folk i gaden	61
Plejebørn og fine bekendte	13	Katastrofen	62
Boet efter Marcus Ryder	14	Børnene og deres plejefamilier	63
Rebecca og Nicolai Werdel	15	Carl Hartv. Ryder – familiens overhoved	64
Børnene i vej	17	– og hans 7 børn	65
Rebeccas enkestand	17	Da trygheden døde	66
Da krudttårnet eksploderede	19	De bekjendte bagere Ryder	67
De tre arvinger	21	Hvad blev der af onkel Jacob?	71
Joachim Ryder gifter sig	21	Matr. VE 21's videre skæbne	71
Købke – Alwardt	21	Johan Peter Ryder 1833-1906	72
Carl Adolph Købke 1735-1790	23	Overgangstiden	73
Skrædder Tancke og hans hus	24	Karen Jensine Nielsen 1832-74	76
Siegfried Cammermeyer 1688-1754	26	Med dybe rødder i Utterslev	76
Brokade og fiskeben	28	Det var på Fred'riksberg, det var i maj	78
Skræddernes laugshus	30	Karen Jensine Ryders død	80
Hjemme hos Mester Cammermeyer	31	"Smukke Ryder" og hans døtre	80
Cammermeyerne i Norge	32	Birgitte Cath. Cecilie Ryder 1867-1945	81
Maria Magd. Cammermeyer 1727-67	33	Bal i Arbejderforeningen	83
Carl Adolph Købkes nedtur og opgang	34	Fra frue til frue	84
Pigen i møllen	36	I Benzons verden	85
Nyt liv på Østerbro	36	Medicin og teater	86
Døden i Østergade	37	De grevelige Hansens'er	87
Sønnetabet	40	Da Drachmann kom for sent	88
		I havn	90
		<i>Kilder, forkortelser og noter</i>	92
		<i>Personregister</i>	96
		<i>Farvebilleder</i>	103

Forord

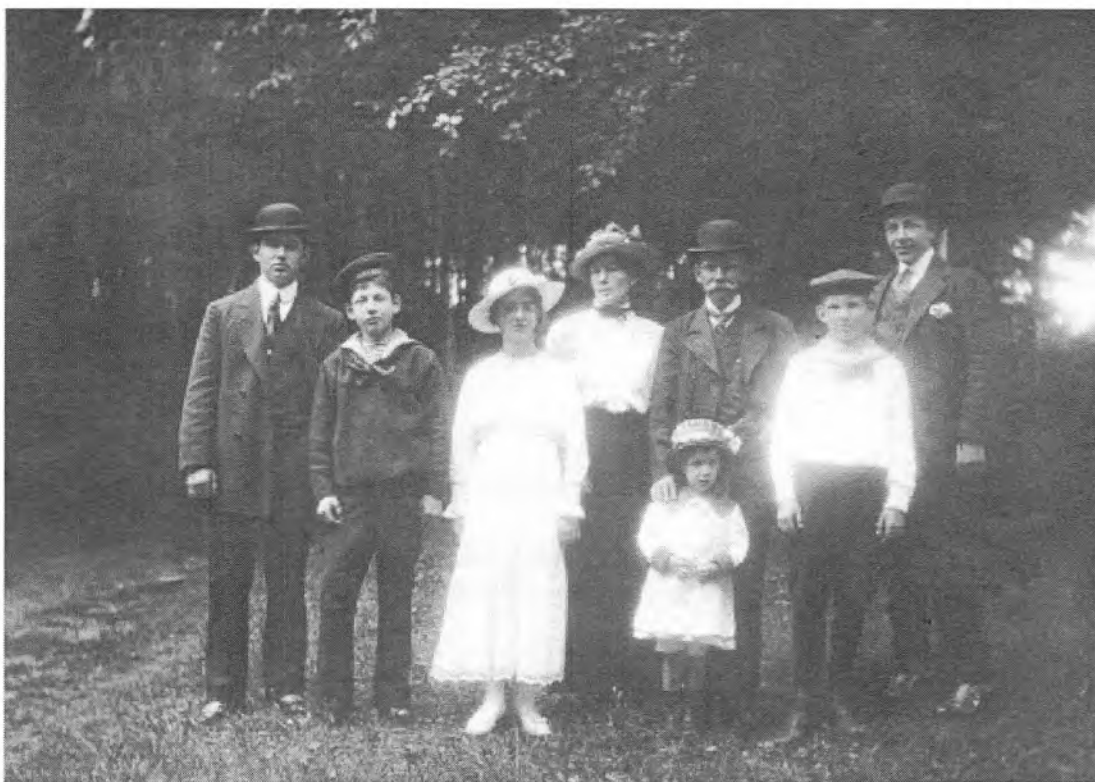
Min farmor Birgitte Ryder var født på Frederiksberg i 1867 og døde i København i 1945. Hendes københavnske aner går tilbage til 1600-tallet, og de har hele vejen igennem tilhørt håndværkerstanden: skomagere, gartnere, bagere og sadelmagere, plus en enkelt musketér på Kastellet og en ferskvandsfisker ved Hyltebro.

Oprindeligt hører historien om hendes slægt hjemme i en privat slægtsbog, som jeg skrev til min nærmeste familie. Jeg havde aldrig tænkt mig, at bogen skulle ses af fremmede øjne, før jeg selv var død og borte!

Jeg har dog ikke været svær at overbevise om, at "Før Farmor" bør udgives, hvilket hermed sker efter en skønsom redigering og selvcensur i forhold til den familiære udgave, idet jeg håber, at bogen vil være af interesse ikke mindst for slægtsforskere med rødder i København.

I hovedsagen bygger bogen på arkivstudier, men også en lang række trykte kilder er benyttet, ikke mindst til belysning af Københavns historie, topografi og erhvervsforhold til forskellige tider.

En familieskovtur 1915

Min farmor og farfar med deres børn i Dyrehaven. Tv. næstældste søn Carl, 16 år, min far Georg og hans tvillingsøster Else på 14, begge i konfirmationstøjet. Forældrene, den 48-årige Birgitte f. Ryder, og gartner Christian C.G. Jensen. Hans slægt var fra Møn. Han er syv år yngre end hun, men kejser Wilhelm-skægget kompenserer for aldersforskellen. Foran ham står familiens øjsten Inge, bare 4 år, ved siden af den 12-årige Helge. Yderst th. ældste søn Jørgen på 17. Han og Carl er ikke drenge, men *mænd* og dermed værdige til at gå med stiv bowlerhat ligesom deres far.

Med tiden blev alle seks børn gift: Carl med Selma Petersen, tre sønner, Ib, Finn og Bent. Georg med Else Larsen, to døtre, mig og min lillesøster Mette. Fars tvillingsøster Else med Rudolf Buchhardt, ingen børn. Inge 1. g. med Willy

Kampmann Jørgensen, som døde i 1945, 2. g. med Erik Kapel, ingen børn. Helge med Henriette Petersen, to døtre, Ellen og Ulla. Jørgen med Magda Madsen, søn Steen.

Alle farmor og farfars børn blev boende i København. Carl og Jørgen var i en årrække koksafberere for KKKK, senere blev Carl Tivoli-kontrollør og Jørgen varmemester. Min far var produkthandler, Else kasserer i Magasin, Inge kontorist i Belysningsvæsenet, og Helge kontorchef i Dansk Andels Gødningskompagni.

Børnebørnene har spredt sig i ind- og udland og oldebørnene endnu mere. Dog lever efterkommerne af den ældste søn Jørgen Ryder stadig i hovedstaden. De yngste skud er farmors og farfars tipoldebørn og er dermed tiende generations københavnere.

Ryderske myter

Det er vist almindeligt, at et familienavn får tillagt bestemte egenskaber. Således også farmors pigenavn *Ryder*, der er gået videre som mellemnavn til hendes børn og deres børn igen.

Bortset fra min far, som var stolt af at hedde *Georg Jensen* og sjældent brugte sit mellemnavn, betød det noget for dem at hedde *Ryder*, og i min barndom taltes der om "den Ryderske næse" og "det Ryderske temperament". Hvilken næse som var den Ryderske, blev mig aldrig helt klart. Far havde en flot næse, aflang og let buet. Var det den, som var den Ryderske? Eller var det onkel Jørgens, som også var flot, men lidt kortere og mere buet? Hvad "det Ryderske temperament" angik, var der nok rettelig tale om det "Jensenske", nemlig farfars opbrusende, irritable tilbøjeligheder, der gik i arv til flere af børnene. Men "det Jensenske temperament" ville jo være et latterligt prædikat, da Jensen var en massebetegnelse.

Ved navnelovens modernisering antog Jørgen efternavnet *Ryder* og smed *Jensen* væk, mens Carl og Helge fik bindestreg, *Ryder-Jensen*. Far vedblev at hedde *Georg Jensen*, og Else var i mellemtiden blevet gift *Buchhardt*. Inge beholdt som enke sin afdøde mands navn *Kampmann Jørgensen*. Dvs. det stod på hendes entrédør, og på sin arbejdsplads i Københavns Belysningsvæsen kaldtes hun fru *Kampmann*, men i virkeligheden hed hun kun *Jørgensen*, da *Kampmann* i navnelovens forstand hørte til hendes mands fornavne. Efter 25 års enkestand skiftede Inge navn til *Ryder*, som hun igen udskiftede til *Kapel*, da hun blev gift med Erik *Kapel*.

Bortset fra navnet gjaldt det nok for alle farfar og farmors seks børn, at de følte sig mere "i familie" med deres mor end med deres far. Deres spredte – meget spredte – overleveringer om de henfarne slægter gik kun på de Ryderske forfædre. Det er også om denne navnebærende gren af farmors slægt, at en slægtstavle er bevaret. Den er ca. 100 år gammel og må være blevet til i en fjernere del af familien *Ryder*, og i øvrigt er den mangelfuld og indeholder flere forkerte dateringer. Ikke desto mindre har den været mig til stor nytte i arbejdet med at finde slægtens spor.

Efter at jeg havde færdiggjort og afleveret slægtsbogen til min søster, kom jeg i besiddelse af et for mig hidtil aldeles ukendt mate-

riale, som hidrører fra min oldefars fætters familie. Dels optegnelser fra en gammel bønnebog, "Den Ryderske Familie-Hospostil", dels en slægtstavle oprettet omkring år 1900 på grundlag af disse optegnelser og ført frem til 1970'erne. Endelig et manuskript af *Carl Siegfred Ryder*, udført i perioden 1910-18. Ved hjælp af dette materiale har jeg udfyldt en del huller, især for perioden 1699-1728.

Min far interesserede sig ikke for sin slægts historie. Han vidste vel heller ikke meget om den og var, trods et livligt snakketøj, i grunden lidet meddelsom. Han fortalte, at der tilbage i forrige århundrede på Strøget i København havde været to bagere *Ryder* af hans mors slægt. Desuden mente han at vide, at farmors fjerne forfædre stammede fra Spanien, hvorfra to brødre skulle være emigreret til Danmark.

Engang kom far med den tilføjelse, at disse to brødre havde været den spanske konges betroede mænd, men at de havde stjålet kongens pengekasse og var flygtet ud af landet med den. Flugten var endt i Danmark, hvor de havde etableret sig for de stjalne penge. Så vidt jeg har kunnet konstatere, er jeg den eneste, der har hørt den version. Den er sikkert opstået, da far som lille dreng sad på sin bedstefar, Smukke *Ryders* knæ og fik galt fat på hans fortælling. Min mor påstod at have hørt af farmors egen mund, at der havde været hele tre indvandrede brødre fra Spanien. Men i den version var der ingen pengekassel!

Onkel Jørgen vidste fra en mand, der kendte til familien *Ryders* historie, at vi nedstammede fra "en polsk jødemor, som hed *Rebekka*". Onkel Jørgen afviste til gengæld blankt myten om den spanske oprindelse. Teoretisk er der jo ellers ikke noget i vejen for, at vi kan nedstamme *både* fra en spansk indvandrer og en polsk jødemor!

Det skal dog siges, at min forskning i slægten *Ryder* indtil nu hverken peger i retning af kriminalhistorien, Spanien, Polen eller jødedommen.

Men ellers er det rigtigt nok: Der *har* været to bagere *Ryder* på Strøget i 1800-tallet. Der *har* levet ikke bare én, men to formødre, som hed *Rebecca*. Og der *har* været to, måske tre brødre *Ryder*, som dukkede op i Danmark på samme tid.

Hvad siger navnet Ryder?

Jeg vil ikke forsværge, at en af vore tidlige forfædre kan have været fra Spanien. Men hvis vi knytter slægtshistorien til navnet Ryder, er det ikke sandsynligt. Spanskkyndige kalder navnet u-spansk og kender ikke noget spansk navn eller ord, som Ryder kan være afledt af.

Blandt gamle danske personnavne forekommer *Rydder* på Lolland og i Flensborg i 1500-tallet. *Rydder* betyder her egentlig *ridder*. Og grundbetydningen af ridder igen er: *rytter*.

En *rydder* kan dog også være én, der rydder skov. Også heraf kan et personnavn *Rydder* og senere *Ryder* vel være afledt.

Ud fra den teori måtte man forvente, at *Ryder* var et såre almindeligt navn i Danmark, for i gamle dage levede der jo en del riddere og navnlig ryddere rundt omkring. Men faktisk har *Ryder* altid været sjældent her i landet. Inden for det tidsrum af ca. 325 år, som min undersøgelse omfatter, har jeg kun fundet tre danske slægter med dette navn.

En mulig navneoprindelse kan også være drengenavnet *Roar*, blandt hvis varianter man kender *Roder*, *Rother* og *Ruthker*.

Endelig kan navnet *Ryther* tænkes at have udviklet sig til *Ryder* ikke blot i England, jfr. nedenfor, men også i Danmark. I 1579 blev en *Jenns Lauritzsen Ryther* optaget som laugsbroder i Det Danske Kompagni i København. Om hans efterkommere og deres navn kan dog intet siges.

Rydere i alle lande

I England, hvor navnet *Ryder* er langt mere udbredt end hos os, levede der i midten eller slutningen af 1400-tallet en *Sir William Ryther of Ryther* i grevskabet York. Han er den ældste *Ryder* i verden, jeg har kunnet finde. Han nævnes som stamfader til *Thomas Ryther* eller *Ryder*. Dennes søn var *Sir William Ryder* eller *Rither* (ca. 1544-1611). Her synes navneudviklingen at være gået fra *Ryther* over *Rither* for endelig at lægge sig fast på *Ryder*.

Sidstnævnte *William Ryder* var en rig London-købmand, der grundlagde sin succes allerede som ung handelslærling. Det fortælles, at han en dag hos en italiensk købmand i London lagde mærke til et par uldne strikkede strømper, som dengang var en ukendt be-

klædning i England. Han lånte strømperne og strikkede sig et par nøjagtig mage til, og dem viste han til jarlen af Pembroke. Denne blev så begejstret ved synet af strømperne, at *William Ryder* fik ideen til at sætte en forretning i gang, og han tjente mange penge på at lancere strikkede uldstrømper på det engelske marked. Han havde også mange andre jern i ilden, og han blev en af de mest succesrige forretningsmænd i London på sin tid. I 1600 blev han valgt til *Lord Mayor of London*. Han var yderst loyal mod Dronning *Elisabeth den 1.*, og hun adlede ham til *knight*. Senere blev han udnævnt til generaltoldinspektør for England.

I de følgende århundreder optræder en række *Rydere* på listen over berømte englændere: jarler, skuespillere, portrætkunstnere, en admiral, en politiker – sågar en ærkebispe. En del af dem nedstammer øjensynlig fra gamle *Sir William Ryther of Ryther* fra 1400-tallet. Stednavnet *Ryther* i York, som han havde navn efter, var vel hans gods med tilliggende landsby.

I Danmark findes en samling huse og gårde ved Randers Fjord, som hedder *Ryderne*. En eventuel sammenhæng mellem dette sted og det danske familienavn *Ryder* er ikke undersøgt.

Kaster vi blikket videre ud i verden, finder vi i USA en del *Rydere* – formentlig især efterkommere af engelske emigranter. Fra 1638 kendes en *Samuel Rider* i Yarmouth, Massachusetts. Hans efterkommere hedder *Ryder*, blandt dem kunstmaleren *Albert Pinkham Ryder* fra Yarmouth (1847-1917).

Ikke sjældent forekommer navnet *Ryder* hos fiktive personer fra den angelsachsiske verden, såvel i film og TV-stykker som i romaner, således jeg'et i *Evelyn Waugh's* roman "Gensyn med *Brideshead*", kunstmaleren *Charles Ryder*.

Også i vore nordiske broderlande, navnlig Sverige, træffes navnet, og sporadisk på det europæiske fastland. Stavet på tysk *Rüder* forekommer navnet i Holsten (Eutin) og Oldenburg i 1700- og 1800-tallet. Nævnes kan endelig en tjekkisk læge, *Karol Ryder* (1884-1954) og en formentlig nulevende tysk naturvidenskabsmand *Peter Ryder*, f. 1939.

Derimod har jeg ikke fundet bærere af navnet i de latinske lande, ej heller i Østrig eller Schweiz. Hvilket ikke betyder, at der ik-

ke eksisterer eller har eksisteret nogen. Det siger sig selv, at man gennem internationale opslagsbøger kun kommer på sporet af personer, som på en eller anden måde har gjort sig bemærket. Hvor meget eller lidt navnet er udbredt i en befolkning, kan ikke dermed fastslås.

Efter denne globale og historiske orientering må det være godtgjort, at man ikke kan gå ud fra – som nogle gør – at alle Rydere i

denne verden langt tilbage nedstammer fra én og samme slægt.

Tværtimod er der al mulig grund til at tro, at navnet har dannet sig forskellige steder uafhængigt af hinanden og på forskelligt grundlag. Den amerikanske filmstjerne *Wino-na Ryder* har ifølge pressen endog *købt* navnet!

Det kunne hun ikke have gjort i Danmark, hvor *Ryder* stadig er på listen over beskyttede familienavne.

Stamfader Ryder

Den ældst kendte af mine Ryderske forfædre hed *Marcus Ryder* og boede i 1660erne i landsbyen Travenhorst i Holsten.

Travenhorst ligger i Segeberg Amt ved floden Trave en snes kilometer nordvest for Lübeck. Trave er på dette sted smal som en bæk og flyder stille bag landsbyens haver. En kilometerlang, idyllisk træ-allé forbinder den højtliggende Travenhorst med landevejen, der løber ned for bakken, og er det eneste tegn på, at stedet har en historie. I gamle dage tilhørte Travenhorst det dengang adelige gods Travenort, hvis hovedbygning ligger nede ved landevejen. I endnu ældre tid hørte landsbyen til storfogedamtet i fyrstendømmet Lübeck, og forud for det, dvs. i

1300-1400-tallet, var Travenhorst vikarlandsby for Hamburgs domkapitel.

Holstens omskiftelige historiske tilhør er for viderekomne at udrede, men antagelig på *Marcus Ryders* tid, og i hvert fald i begyndelsen af 1700-tallet, hørte Segeberg Amt under den danske konges riger og lande.

Af *Marcus Ryders* børn kendes:

Marcus Ryder, gartner, f. i Travenhorst 10. december 1665, d. i København 9. august 1741. Vores ane.

Nicolai B. Ryder, gartner, fødsels- og dødsdato ukendt.

Pitter Ryder, død 1. maj 1707.

Marcus Ryder 1665-1741

kom som 17-årig i gartnerlære hos hofgartner Joachim Lienaunt (fejlskrivning for Lieunant?) på slottet Pløn (billede side 103) 12 km fra sin fødeby Travenhorst. Efter tre års uddannelse fik han lærebrev som gartner den 12. december 1685.

Han er formentlig flyttet til København i begyndelsen eller midten af 1690erne.

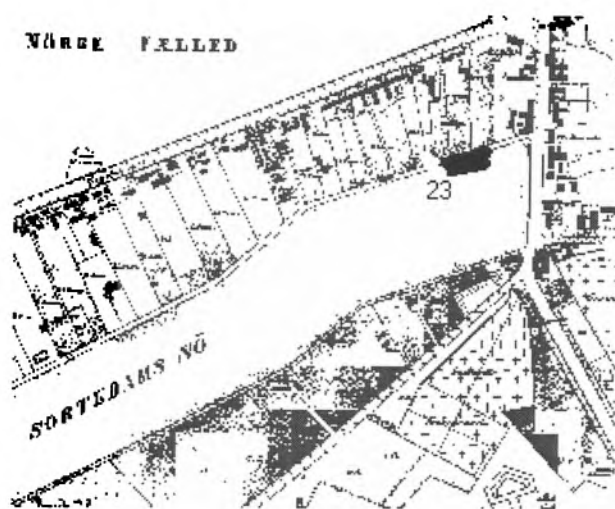
Den 22. november 1703 blev han gift med vor formoder, fornavn ukendt, datter af fisker *Willas Willassen*, som var død året forinden, den 19. februar 1702.

Godt et år efter brylluppet fik den 39-årige *Marcus Ryder* fæstebrev af Københavns Magistrat den 19. januar 1705 på en urtehave uden for stadens Øster Port.

Marcus' grund hørte til det areal, som Magistraten i 1672 havde udlagt mellem Sorte-

damssøen og Nørre Fællede som fæstejord til københavnske blegemænd og gartnere. Indtil da havde blegemændene haft deres plads ovre på bysiden af søen, men dette område blev inddraget i Københavns befæstning efter svenskekrigen 1658-60, og blegemændene måtte så flytte længere uden for byen.

Blegdamsarealet fulgte Sortedamssøens bred fra hjørnet af nuv. Sct. Hans Gade ud til Østerbrogade på den ene led, og strakte sig fra søbredden til Blegdamsvej på den anden led, og var opdelt i 24 aflange jordlodder, nummereret fra Sct. Hans Gade og ud efter, hvoraf de 16 første var fæstet til blegemændene, som fik tilladelse til at grave kanaler fra søbredden ind til deres grunde og anlægge bassiner til at væde tøjet i, inden det blev bredt ud på grønsværen til blegning.

De sidste 8 grunde ud mod Østerbro blev udlagt til handelsgartnere, som her havde deres individuelle urtehaver.

Adgangsvejen til grundene – den første Blegdamsvej – bugtede sig ud og ind mellem vandhuller og sandgrave og uden om en lille sø, Gåsedammen. Alle enklavens huse lå ud til Blegdamsvejen. På den anden side af vejen bredte sig Nørre Fælled, hvor Københavns borgere havde græsning til deres køer. Malkepladsen lå omtrent ved nuv. Nørrebros Teater.

Blegdammene lå inden for Københavns militære forterræn, idet demarkationslinien var fastlagt ved krydset Tagensvej-Nørre Allé. I princippet krævede militæret, at hele området fra Københavns volde, dvs. fra de nuværende Voldgader og udefter til demarkationslinien skulle være ubebygget. Men Blegdamsbeboerne havde dispensation til at bo på stedet, forudsat at deres huse var små og letbyggede uden kælder og hurtigt kunne rives ned i tilfælde af, at en fjende nærmede sig. Forholdsreglerne tog sigte på, hvis svenskerne skulle gentage forsøget fra 1658 med at erobre København fra landsiden.

Da Marcus Ryder fæstede sig ind på Blegdammen i 1705, havde enklaven altså bestået i mere end tredive år og var for længst færdig-etableret. Hegn og haver var vokset til, husene viste en tendens til at vokse sig større og mere solide, end militæret måske ville bryde sig om, og den gamle Blegdamsvej, der nærmest havde dannet sig selv gennem daglig færdsel, havde efterhånden udviklet sig til et par nogenlunde faste hjulspor, der fungerede som en uundværlig udenbys forbindelse mellem de to indfaldsveje til Østerport og Nørreport.

Marcus' jordlod udgjorde halvdelen af den 23. Urte-Hauge, hvis beliggenhed omtrent kan bestemmes ved nuv. Blegdamsvej 124-Ryesgade 113, hvor Nazarethskirkens alderdomshjem ligger i dag, og så ned til Sortedam Dossering nr. 93 og nr. 95 A-B. Kortet er fra 1840'erne.

Hele nr. 23 var på ca. 2 tønder land og betegnedes som en stor grund. Fæsteafgiften på 25 Rdl. om året havde hidtil hvilet alene på urtegårdsmand Henrich Voigt, der boede på den halvdel, som grænsede til nr. 22. Hans halvdel var indhegnet for sig selv, da Marcus Ryder overtog den anden halvdel og ifølge fæstebrevet forpligtede sig til "at svare og betale aarlig til Staden halvparten af den Jordleye, som Hendrik Voigt tilforn af den ganske Plads var skyldig at forlægge, nemlig 12 ½ Rdl." Lejen forfaldt i halvårlige rater til påske og Mikkelsdag.

Det fremgår af fæstebrevet, at Marcus Ryder allerede havde opført "en liden Bygning til Huus-Værelse".

Nybyggeren og hans grøntsager

I fæstebrevet fra 1705 kaldes Marcus Ryder velagtet borger. Men rigtig "Borger udi Den Kongelige Residents-Stad Kiøbenhavn" blev han først den 4. oktober 1708, da han tog borgerskab som urtegårdsmand.

På sin jord dyrkede Marcus almindelige køkkenurter som porrer og selleri samt diverse kålsorter: vinterkål, savoykål og rødkål. Desuden artiskokker og krusemynte. Han havde også mange blommetræer og et såkaldt løgæbletræ – betegnelsen for forskellige sorter løgformede æbler. I lighed med blegemændene og flere gartnere på stedet havde han nær søen en gravet dam på sin grund, 15 m lang og 6 m bred. Måske en fiskedam, i hvert fald var fiskedamme meget populære på den tid, og kunne man få nogle af fiskene fra Sortedamssøen til at svømme ind i sin dam, var man privilegeret i forhold til almindelige dødelige, som skulle betale søens fiskeretsforpagter for at få lov til at kaste snøren i vandet.

Produkterne fra urtehaven solgte Marcus på et af byens torve. På alle torve og pladser var der handel med fødevarer. Især på Gammelortv var der livligt på torvedagene. Her foran byens ærværdige rådhus, som skilte Gammelortv fra Nyortv, handledes der med korn, grøntsager, kød og fjerkræ, og

som det eneste sted i byen også med levende kvæg. Bagsiden af Rådhuset vendte ud mod Nytorv, og dér var også torvehandel, men Nytorv var især samlingspunkt på grund af skafottet, som stod vis à vis Rådhuset, dér hvor nu Wroblewskys boghandel er. På Nytorv eksekveredes halshugning, kagstrygning, brændemærkning og halsjern – sidstnævnte især for krænkelser af helligdagslovgivningen – samt gabestok.

Tidens barbariske straffe stod i et besynderligt, omvendt forhold til den forfining af smagen, som foregik inden for musik og arkitektur, omgangsformer, møbler, klædedragt og spisevaner. Hvad de sidste angik, afspejles tendensen i den selektive produktion af finere grøntsager, som gartnerne på Blegdammen hengav sig til. Asparges og hovedsalat, artiskokker og sukkerærter – disse lækkerier passede til det lette og raffinerede franske køkken, som var på mode hos københavnernes, og som trængte den tunge og tarvelige bondekost med grød, kål og sulemad noget tilbage. Denne blev dog stadig foretrukket af den ældre generation. Og af de fattige, som ikke havde noget valg.

Det tyske netværk i Sct. Petri

Beboerne på Nørrebro og Østerbro hørte til Trinitatis Kirke på Købmagergade, men Marcus Ryder var medlem af den tyske Sct. Petri Kirkes menighed i Nørregade, hvor gudstjenesten var på tysk.

I Sct. Petri Kirke samledes størsteparten af Københavns tyske koloni, som var talrig og umådelig indflydelsesrig. Gennem flere hundrede år var der foregået en periodisk, intens indvandring af tyskere til København, og mange tyske familier havde boet her i flere generationer.

Under Christian den 5. var Petri blevet hofkirke, og hoffet fik sine egne stole i kirken. Dermed nåede Sct. Petri Kirke højdepunktet af sin prestige i det københavnske samfund. Kirken rådede over betydelige midler og var dermed i stand til at lønne sine præster ordentligt og give dem gode boligforhold, hvilket gjorde Petri til et eftertragtet kald for fremragende tyske teologer. Kirken finansierede også en mangeartet social indsats over for menighedens fattige og gamle.

Dem var der nemlig også nogen af i denne elitære institution, og så var der alle dem midt imellem, små håndværkere og hand-

lende, som uden at nære ambitioner om social opadstigen klarede dagen og vejen uden at ligge andre til byrde.

Marcus var en typisk repræsentant for dette mellemlag af selvstyrende, regelrette småborgere, der ikke gjorde opmærksom på sig selv. Sct. Petri var ikke alene det sted, hvor prædiken og salmesang foregik på hans tyske modersmål, men også det sted, hvor han blev set an og accepteret af agtede borgere i byen. Petri Kirke, som bestyredes af en forstandergruppe og et ældsteråd udgået af menigheden, var – og havde gennem hele sin historie været – centrum for et verdslig-praktisk-forretningsmæssigt netværk for de tyske i København, ganske som synagogen er det for jøderne, hvor end i verden der er en synagoge.

Den 11. februar 1706 lånte Marcus 100 Rdl. udi gode danske kroner af et medlem af Petri bestyrelse, parykmager og handelsmand Kay Klinge, mod pant i sit hus og tilhørende gangtilliggende på Blegdammen. Pengene skulle vel bruges til indkøb af træer og planter. Renten var 5 pct. p.a., og lånet løb over 3 ½ år. Til vitterlighed underskrev bl.a. skræddermester *Johan Tancke*, som var laugsmester i Skrædderlauget og hørte til kernetropperne i Petri menighed, dem der havde råd til at leje faste pladser i kirken. Den luksus kunne Marcus ikke tillade sig. Pudsigt nok er Johan Tancke en anden af vore forfædre og vil blive omtalt senere. Tilsyneladende havde han ingen anden relation til Marcus end det kirkelige fællesskab. Men 77 år efter, at de to mænd i 1706 havde prentet deres navne på dette lånedokument, blev et oldebarn af Johan Tancke viet til et barnebarn af Marcus Ryder.

De 100 Rdl. skulle falde på et bræt den 11. juni 1709, men da havde Marcus kun halvdelen af pengene. Kay Klinge gik så ind på at strække restbeløbet over en ny periode til 5 pct. Marcus var en ærlig mand, der betalte enhver sit, selv om det kunne tage sin tid.

Marcus' familieforhold

Der kom fire børn i Marcus' ægteskab med Willas Willassens datter.

Den førstefødte var en søn, som fik navnet Willas efter sin afdøde morfar. *Willas Ryder* blev født den 7. august 1704, men døde knap 9 måneder gammel den 1. maj

1705, begravet 5. maj i Willas Willassens gravsted på kirkegården "ved den runde kirke" (Trinitatis).

Året efter, den 8. januar 1706, fødtes endnu en søn, og også han fik navnet *Willas*, døbt 11. januar.

Tirsdag den 5. februar 1709 kl. halvni om aftenen kom sønnen *Marcus* til verden, døbt den 7. februar. Denne vor næste ane var det eneste af børnene, som nåede voksenalderen.

Det fjerde og sidste barn var datteren *Bohl*, født 28. august 1711 og døbt dagen efter.

Mindre end to år derefter blev *Marcus* enkemand. Den 17. maj 1713 natten mellem tirsdag og onsdag sov vor formoder ind, og den følgende dag blev hun begravet på Petri Nye Kirkegaard i Nørregade. På grund af de ekstremt mange begravelser under pesten 1711-12 havde man måttet udvide kirkegården med et nyt afsnit i kirkens urtehøve. Begravelsen fandt sted kl. 12 middag og kostede 4 Rdl.

Kun en måned senere døde også hans lille datter *Bohl*. Det skete den 19. juni 1713. Hun blev knap to år gammel.

Efter et år som enkemand giftede *Marcus* sig igen den 13. december 1714. I dette ægteskab kom der ingen børn. Hans nye kone hed *Birte Jensdatter*, hun var enke og havde børn i sit første ægteskab.

Året efter, den 19. august 1715, døde hans 9-årige søn *Willas* og blev den 21. august begravet i samme grav som sin mor to år tidligere, men om formiddagen til den billige takst af 1 Rdl. og 2 Mark i klingende mønt.

Sønnen *Marcus* på 6 år var herefter sin fars eneste barn og bestemt til at overtage gartneriet efter ham.

Hjemmet på Blegdammen var jævnt, men veludstyret. I stuen stod et ovalt bord og en hjørnebænk med ryglæn og inddelt med armlæn i 2 x 6 adskilte sæder. Endvidere to taburetter, to bordkister og fire skabe med glas for. Der var gardiner om vinduerne og tinstager på bordet, og spinderokken var med til at sprede hygge. Husgeråd og service var af stentøj, messing og tin, bl.a. 14 tintallerkener svarende til antallet af siddepladser. Man ejede ti drikkeglas, en tinthepotte, tre tinfade og en lygte – en slags olielygte, hvortil brugtes en træsaft eller harpiks, der blev kaldt *kaaed* eller *quad*, og som de formentlig tappede af

deres eget ravtræ i haven. Endelig indeholdt hjemmet linned, sengetøj og køkkenredskaber som ovnbordjern, stegespyd, kasserolle, tinmål, morter og jernspiger.

Hver parcel på Blegdammen udgjorde sit eget lille produktionsselskab bestående af far, mor og børn samt tjenestepiger og arbejdskarle. Ud over den øjeblikkelige eksistens var familiens vigtigste bestræbelse at sikre generationsskiftet på huset og bedriften – som overalt i samfundet til alle tider undtagen vor egen: Sønnen lærte sin fars håndtering og overtog bedriften efter ham. Overskydende sønner måtte bane deres egen vej, f.eks. ved at gifte sig med en mesters enke eller bejle til mesters datter. Hvis mand eller kone døde under børnenes opvækst, var det almindeligt, at den efterlevende giftede sig med den afdøde ægtefælles bror hhv. søster.

Systemet indfiltrede et stort antal mennesker i familierelationer til hinanden. Selv om Blegdammen ved sin beliggenhed tæt på den dynamiske og stadig voksende hovedstad var undergivet oprud og forandring i højere grad end de afsides landsbyer, var tilbøjeligheden til klan- og ærtehalmsdannelse klart til stede. Nogle blegemænd havde slået 5. og 6. Dam sammen til et familiekollektiv, der i næste generation fik aflæggere på 3. og 7. Dam. Flere gartnerfamilier blev indgiftet i hinanden og udbredte den næste generation til andre grunde end de oprindelige. Senere gjorde samme tendens sig gældende hos kattuntrykkerne, som etablerede sig på Blegdammen i løbet af 1700-tallet. Familiebindingerne styrkede naboskabet, som i sig selv var stærkt ved, at beboerne havde samme erhverv, blegemænd i den ene ende af enklaven, gartnere i den anden ende. Ved tilværelsens store begivenheder strømmede man sammen, var faddere og forlovere for hinanden og fulgte hinandens døde til det sidste hvilested.

Birte Jensdatter døde i 1733. Hun blev begravet den 4. juni på Petri Kirkegård.

Marcus overlevede hende i otte år. Han døde 75 år gammel den 7. august 1741, begravet på Petri Gamle Kirkegaard 9. august.

Den jyske gren

Omtrent samtidig med, at Marcus Ryder slog sig ned på Blegdammen uden for København, dukker der to andre Rydere op i hver sin kant af Danmark.

Den ene er en ikke nærmere identificeret mønsterskriver (mønstringsskriver) *Ryder*, nævnt 1705 i Højby kirkebog som fadder ved en barnedåb. Muligvis identisk med Marcus' bror Pitter Ryder, død 1707, men det er gæsteri. Den anden er den tidligere nævnte Nicolai B. Ryder, som med rimelig sikkerhed var en bror til Marcus.

Han er omtalt første gang den 15. februar 1703 som urtegårdsmand på Clausholm Herregaard syd for Randers. Det bemærkes om ham, at han hverken skriver eller taler dansk. Senere omtales han som tysk. En halv snes år efter hedder det stadig, at "han taler ey dansk". Omgivelserne havde svært ved at opfatte hans navn efter udtalen. Det blev både til *Ruer* og *Rydiger*, inden det kom på plads som *Ryder*. Foruden urtegårdsmand og gartner tituleres han som godsforvalter, inspektør og kunstgartner.

Hans kone hed Cathrine, og deres søn Conrad, f. 1703 på Clausholm, var opkaldt efter godsets ejer, storkansler Conrad Reventlow, gift med Anna Sophie Hahn, der overtog godset som enke i 1708. Hun søgte forgæves at beskytte datteren Anna Sophie Reventlow mod kong Frederik den 4.s efterstræbelse. Den 26. juni 1712 bortførte kongen hende fra Clausholm og lod sig vie til hende til venstre hånd, skønt hans "lovformelige" dronning Louise og mor til hans børn levede i bedste velgående. Efter dronningens død i 1721 blev kongen viet til Anna Sophie til højre hånd. Hendes mor døde året

efter, og hermed erhvervede kongen Clausholm, som da var stærkt forfaldent.

Der blev iværksat kostbare restaureringer af bygningerne og haven, og det var Nicolai Ryders opgave at forestå arbejdet og stå til regnskab over for Rentekammeret. Embedsmændene i København var yderst kritiske over for de voldsomme udgifter for statskassen, og et par af de høje herrer kom til Clausholm og inspicerede arbejdet; men Nicolai Ryder kunne gøre rede for hver en mursten, han havde brugt, og hver en svane, han havde udsat i voldgraven. Trakasserierne og arbejdsbyrden var formentlig medvirkende til, at han fratrådte sin stilling pga. sygdom i 1730.

En af hans sønner, studiosus *Nicolai Ryder*, ansøgte i 1727 om at blive klokker ved Helliggejst i København, men fik afslag.

En anden søn, den før nævnte *Conrad Ryder* blev præst i Veggerby og Vislev i Viborg Amt. Han var gift med Gjertrud Povelsen fra dronning Anna Sophies hof. Han ejede en gård i Braasted, hvor han boede i sit otium. Men han lod gødningen fra præstegården køre til sin egen gård og havde ord for at være nærig. Hans eftermand i embedet, Ove Rømer, var gift med hans datter Frederikke.

Conrad Ryder havde tillige en søn, *Frederik Ryder*, f. 1736, som blev student og senere degn i Husby Skole i Hardsyssel. Han blev i 1765 gift med Helene Hjørring fra Aabjerg i Vedersø. Ved hans død i 1773 noterede præsten i begravelsesprotokollen: "Som følge af hans uordentlige levned lagdes han tidligt i graven." Frederik Ryder blev kun 37 år og efterlod sig kone og en 3-årig søn Conrad, som fik Henrik Hjørring i Serup ved Aunsbjerg som værge.

Marcus Ryder 1709-1762

Som dreng gik unge Marcus sin far til hånd hjemme på Blegdammen. Femten år gammel kom han i gartnerlære hos slotsgartner Hans Henrich Rydiger på Frederiksdal ved Lyngby nord for København og fik efter tre års elevtid sit lærebrev den 4. maj 1727.

Derefter var han hjemme et par år, men den 19. oktober 1729 "rejste min søn Mar-

cus Ryder fra København til Tyskland og skal tjene i Salzthal," skrev hans far i sin huspostil og tilføjede: "Den kære Gud give ham en lykkelig rejse ud og igen hjem".

Hvor længe sønnen var borte, vides ikke. Men fra 1732 er det som regel ham, som fører pennen i huspostillen. Den 27. december noterer han, at hans moster Margrethe i

Tuborg er død. Ligesom faderen skrev han altid på tysk. Og naturligvis noterede han sin fars bortgang:

"Anno 1741 Den 7. August mandag formiddag kl. halvti er min salige fader indsovet i Herren. Gud give ham af nåde den evige salighed, p:S: i hans alders 75. år, 7. måned, 7. dag, og er født anno 1665, den 10. december, og ligger begravet på den tyske kirkegård i urtehaven."

Efter sin fars død arvede Marcus den 23. Blegdam. Han var da 32 år og stadig ungkarl. Men nu da han havde foden under eget bord, kunne det ikke gå hurtigt nok med at blive gift. To måneder efter faderens død, den 20. oktober 1741, blev Marcus viet til den purunge *Anna Maria Hanack* fra Nørrebro, datter af gartner Joachim Hanack og Bodil Christoffersdatter. Ligesom Marcus var Joachim Hanack søn af en tilflyttet holsterner.

- og Rebecca Jansen

Der gik et par år, inden Marcus begyndte forfra med at stifte familie. Hans nye kone, *Rebecca Jansen*, var datter af musketer *Martin Jansen* fra kaptajn Carl Fr. Lehmanns kompagni på Kastellet, og *hustru Lucia Margrete f. Lydiche*, som var datter af skomager *Lorens Mathias Lydiche* og *hustru Rebecca*.

Marcus og Rebecca blev gift i Garnisons Kirke den 4. juni 1749. Som vidner optrådte for Marcus hans første svigerfar Joachim Hanack, for Rebecca øltapper Nicolai Werdel fra Store Kongensgade – ham kommer vi til at høre mere om senere.

Skomager Lorens Mathias Lydiche

g.m. *Rebecca Lydiche*. Rebecca Jansens morforældre. De mistede ved Københavns brand i 1728 deres hus i Nabolos "ved den Nye Broe nr. 19" og flyttede til en lejlighed i Ulkegade 115. Deres datter *Lucia Margrete* var da gift og havde børn, men endnu havde Lydiche's et barn hjemme, desuden en skomagersvend og en tjenestepige samt et fattigt barn, som de havde taget til sig.

Skomager Lydiche døde i 1735, og hans enke havde trakasserier med Skomagerlauget, som kviede sig ved at give hende tilskud

Marcus og Anna Maria fik en datter *Ingeborre* den 30. oktober 1742. Men hun døde fra dem inden et år, den 18. august 1743 og blev den 21. nedlagt i sin farfars grav.

Der kom en søn 3. februar 1745, og han kom til at hedde *Marcus Ryder* ligesom sin far, farfar og oldefar.

Men Anna Maria havde brystsyge og døde fra mand og barn den 12. april 1746. Skal man tro præstens notat til begravelsen i Petri den 15., blev hun kun 20 år gammel og har i så fald ikke været mere end 15 år, da hun blev gift.

Halvandet år efter bankede døden på igen, denne gang for at hente den lille Marcus, som havde fået tandbetændelse. To et halvt år gammel døde han den 27. september 1747 og blev begravet den 30. september.

til begravelsen. Hun klagede til Københavns Magistrat, hvorefter lauget rykkede ud med pengene.

Musketer Martin Jansen og Lucie Margrete Lydiche

Deres børn:

Rebecca Martinsdatter Jansen, døbt i Garnisons Kirke, den tyske menighed, 7. marts 1723. Begravet fra Petri Kirke den 30. marts 1781. Vores ane.

Peter Lorens Jansen, døbt i Garn. 7. februar 1725.

John Christian Jansen, døbt i Garn. januar 1727.

Marcus og Rebecca Ryders børn

Disse vores tiptiptip-oldeforældre fik seks børn, hvoraf tre nåede voksenalderen:

Anna Maria, døbt 23. april 1750, opkaldt efter Marcus' afdøde første kone, som skik var.

Joachim, vores tiptip-oldefar, f. 20. oktober 1752, døbt i Petri 23. oktober. Død 21. november 1814, begr. Trinitatis 25. november.

Marcus Martin, døbt 3. juni 1757.

Imellem Joachim og Marcus Martin kom en lille *Ingeborre* til verden, døbt 7. januar 1755, død halvandet år gammel og begravet 16. oktober 1756. De to sidste børn, *Johann Christian*, begr. 20. april 1759, og *Rebecca*, begr. 4. november 1761, blev kun hhv. 10 og 6 dage gamle.

Bedriften vokser

Mens den gamle Marcus Ryder efterlader indtrykket af at have været en beskeden, forsigtig mand, der havde nok at gøre med at bevare fodfæstet og klare sin jævne tilværelse som nybygger, der var startet på bar bund, virker sønnen mere stolt og selvfølede og med trang til at udvikle og udvide sin bedrift. Han havde jo også den fordel at kunne bygge videre på faderens indsats.

Grunden på Blegdammen blev forbedret i årenes løb, og der blev plantet en mængde frugtræer og satset stærkt på dyrkning af asparges i mistbænke. Skellet mellem nr. 23 og 24 blev rettet ud, så det fulgte en grøft imellem de to grunde, og i 1755-57 købte Marcus for 800 Rdl. Henrich Voigts halvdel af nr. 23 med hus og gård, planter og gartnerremedier og fik derefter hele nr. 23 i fæste af Magistraten.

Overdragelsen blev beseglet på flere leder og kanter, og stadskæmneren, Nicolai Fincke, foretog den 10. maj 1757 en opmåling af grunden, som iflg. fæstebrevet af 16. s.m.:

"befindes at være udi Længde og Bredde af følgende Strækning og Beliggenhed:

1) Foran langs Blegdams Bryen imellem 22de paa den eene og 24de Urte-Hauge paa den anden Siide er	
Grunden	125 Al.
2) Længden langs 24de Urte-Hauge og tilhørende	
Grund til Sortedams-Søen	289 Al.
3) Derfra er Grunden bagtil ved Søen til 22de Urte-Hauges Grund	102 Al.
4) Længden derfra til første Maalebegyndelse.....	266 Al.

Hvilket forskrefne Støcke Jordsmond, hvorpaa nu er bestaaende 25 fag Huus med Straae Tag, bemeldte Marcus Ryder sin Livstiid udi Fæste maae nyde, bruge og beholde, og sig samme til det brug, det hidindtil haver været bortfæstet til, saa nyttig gjøre, som hand best veed, vil og kand, imod at hand til Stadens Kjæmner ved dette Fæste-Breevs Annammelse betaler udi Indfæstning Trei Rigsd. og siden i aarlig Jordskyld til Staden Sexten Rigsdaler Fiire Mk. Carat, som tager sin Begyndelse fra Sidstleden Michaely og aarligen her efter paa samme Tiid til Kjæmneren rigtig erlægges og betaales under dette Fæstes Forbrydelse."

Det understreges i fæstebrevet, at "i fald det efter kort eller lang Tiids Forløb Allernaadigst skulle behage Hans kongelig Mayestæt, at lade foretage nogen Forandring ved Stadens Fortification og Fæstnings-Værn og denne *Marcus Ryder* nu tilfæstede Grund, der til samme Fornødenhed kunne behøves, da skal dette Fæste-Breev ey derudi kunne være hinderligt eller Ryder i henseende til Grunden have Rettighed at søge Refusion."

Som ejer af den 23. Urtehave var Marcus pligtig at levere årligt 8 læs jordfyld til Magistraten. Det var en almindelig forpligtelse for Københavns jordfæstere og bønder at skulle levere jord, sten eller træ til stadens forskellige anlægsarbejder.

Blegdammen – en forstad i udvikling

Gamle Marcus Ryders "liden Bygning til Huus-Værelse" var altså afløst af eller suppleret med et 25-fags bindingsværkshus med stråtag og jordkælder. Desuden stod der på grunden flere tilbygninger til beboelse, og der blev opført en lagerbygning og sat plankeværk og port på hængsler ud til Blegdamsvej.

Stadig kunne militæret i princippet kræve det hele jævnet med jorden fra morgen til aften uden erstatning; det strenge bygningsreglement for det militære forterræn gjaldt lige indtil 1850erne, da Københavns volde sløjfedes, og brokvartererne blev inddraget i byen.

I modsætning til militæret, der krævede frit skudfelt inde fra byens volde og ud til demarkationslinien, som med tiden flyttedes helt ud til Jagtvej-Falkonerallé, var Magistraten interesseret i, at der bredte sig beboelse og erhverv uden for den overbebyggede og overbefolkede hovedstad. Kongen så også gerne forstæder vokse op omkring København, svarende til hvad han havde set og beundret i London og Paris.

Der blev givet mange dispensationer fra byggevedtægterne, og desuden begået mange omgørelser, som Magistraten lukkede øjnene for. Efterhånden var det også muligt at tegne brandforsikring for bygningerne på Blegdammen, uanset flere historikere hævder det modsatte.

I gamle Marcus' tid, nærmere bestemt i 1725, havde Københavns Vandvæsen, som de tre søer uden for København sorterede under, foretaget en grundig oprensning af Søerne og rettet bredderne lige. Muddret og den overskydende jord blev kastet op på gartnerens grunde, og derved opstod Dosseringen, den højtliggende spadseresti langs bredden. Senere oprensninger har tilføjet den lavereliggende dossering ved vandkannten. Der var i de næste 150 år kun adgang til stien langs Sortedamssøen for Blegdam-

mens beboere, som fik nøgle udleveret til de jernlåger, Vandvæsenet havde sat op i hver ende. I forbindelse med oprensningen fik Marcus og de andre gartnere udbetalt erstatninger for ødelagte planter mv.

I midten af 1700-tallet blev Blegdamsvejen ordentligt anlagt og tilplantet med linde- og piletræer i begge sider. Vejforbedringen var et stort trafikalt fremskridt for området. Selv om Blegdammen lå langt uden for byen, var der livlig valfart derud. Et par gange om året skulle folk have bleget deres linned, og tjenestepigen, fru eller madammen kom ud med tøjet til blegemanden, som vaskede det og bredte det ud på græsset til blegning. Efter en uges tid var tøjet færdigt til afhentning. Og væverne kom med deres hør- og bomuldstøjer på store ruller – håndteringen af dem var blegemændenes speciale, og de aflange blegdamme var jo netop beregnet på de lange tøjbaner.

Blegdamsvejen strakte sig som i dag fra Sankt Hans Torv ud til Trianglen, hvor der var endestation for udflugtsvognene til Charlottenlund og Kilden (Kirsten Piils) i Dyrehaven, som var et yndet mål for københavnernes skovture. I Holbergs "Kilderejsen" vil Jeronimus, for at holde tjenestepigerne på dydens vej, have nedlagt totalt forbud mod sådanne fornøjelser. Men Doktoren tror ikke på, at forbud vil virke efter hensigten:

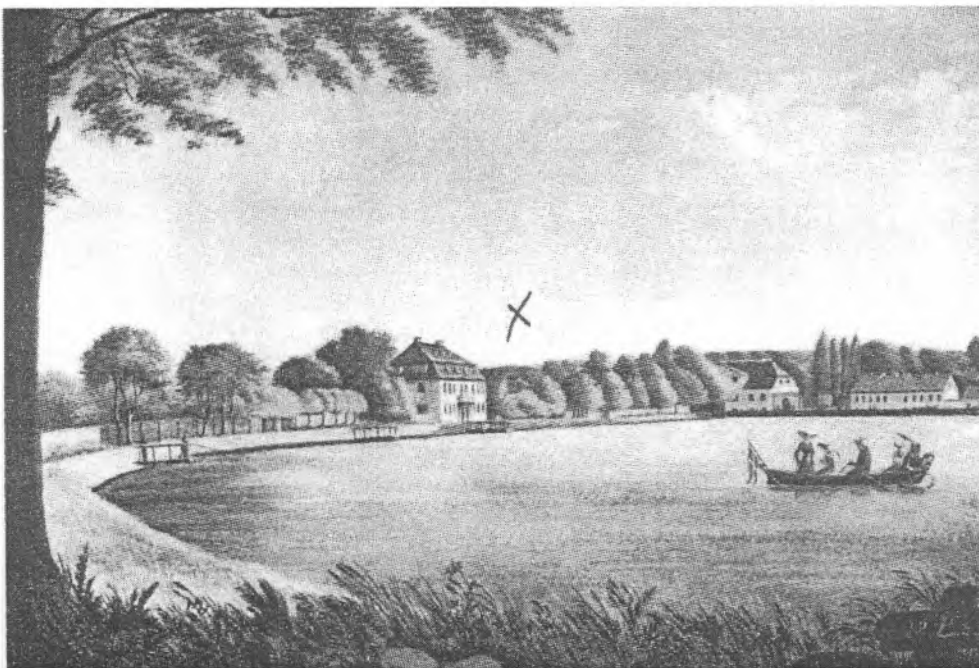
"Jeronimus: - Jeg holder for, man burde aldrig lade sine Tjenestefolk komme til nogen saadan Forsamling (Kilden).

Doctor: - Ach, Herre! Jo meer man inde-sperrer dem, jo verre er det. Det er just Tvangen, som formeerer Begierligheden. Jere Piiger skal jo dog paa Blegedammen to Gange om Aaret; mener han, at det er altsammen ikkun Klæer, som bliver lagt paa Blegen? I saadan Fald er ingen verre end de, som komme ud af et Buur. Derfor gjør I langt bedre min Herre, at I gir jere Piiger en sømmelig Frihed."

Flere historikere har taget denne replik hos Holberg som vidnesbyrd om, at Blegdammen var centrum for hemningsløse folkelige udskejelser. Man kan have en mistanke om, at først har én historiker antaget det, hvorefter de næste har antaget den førstes antagelse, således at det er endt som en vedtagen kendsgerning, at Blegdammen var et rent Sodoma.

Det støttes ikke af kilder, jeg kender til. Men vist er det, at Blegdammen var et livligt og fornøjeligt kvarter. Der lå mange gæstgiverier, og flere af dem engagerede gøglere til at underholde gæsterne.

Landstedet Store Ravnsborg, hvis grund gik fra nuv. Nørrebrogade til den 1. Blegdam ved Skt. Hans Gade, var et helt forlystelseskompleks. I 1725 havde Andreas Behrentz fået privilegium på at brygge øl og brænde brændevin på stedet. Nærmest henne ved 1. Blegdam købte tyskeren Johan Carl von Eckenberg, kaldet "Den stærke Mand" i 1722 en have, hvor han indrettede et teater. Han reklamerede på plakater for sine fantastiske kunster og havde enorm søgning – så længe

Sortedam Dossering set mod Østerbro 1853. Krydset angiver den 23. Blegdam, hvor familien Ryder boede fra 1705 til 1790. Den store ejendom ved siden af er bygget i midten af 1700-tallet af grev Conrad Ahlefeldt Laurvig. Fra 1780 til ca. 1800 indgik den i Bomuldsfabrikken, som efterhånden bredte sig over nr. 19, 20, 21 og 22. Da billedet blev malet, tilhørte ejd. voksdugsfabrikant J.E. Meyer, "Manchesterfabrikken". Th. i billedet Tuteins ejd. Rosendal og "I Dalen" ved Østerbrogade. *Kbh.s Bymuseum.*

det stod på, for han måtte ret hurtigt forlade Danmark igen, da han ikke kunne betale sin gæld. Stedet kaldtes i mange år derefter "Den stærke Mands Have".

Hele Store Ravnsborg var på 5 tønder land med hovedbygning og gartneribygninger og indeholdt flere lysthaver med træer, blomster og fiskedamme. Ravnsborg var også mødested for klubber, hvor københavnere samledes til spisning.

På den anden side af nuv. Dronning Louises Bro og Nørrebrogade lå landstedet Blaa-gaard – navnet skyldtes det blå mansardtag – som fra 1732 tilhørte grev Carl Adolph von Plessen. Haven med alleer på kryds og tværs gik helt ind til Farimagsgade (= Farimagsgade), således at Peblingsøen var en indsø i haven – den kaldtes meget logisk "Den Plessiske Hauge paa begge Sider af Peblingsøen".

I den anden ende af Blegdammen ved Triangelen og ud ad Østerbro lå der også flere værtshuse, hvoraf Vibenshus Kro var et søgt bedested for rejsende til og fra Nordsjælland.

Samtiden havde blik for Blegdammens landskabelige idyl ved søbredden, der bræmmedes af buske og piletræer med grenene dypet i vandet. Der var et rigt fugleliv, og åkander flød i vandet, som i øvrigt var klart og gennemsigtigt, så man kunne se de muntre fisk slå med halen. Søerne var stadens drikkevandsreservoir, og så længe vandet blev på sit sted, var det det reneste vand i miles omkreds. Men når først vandet var ledet gennem tildels utætte træer ind til byen og undervejs havde passeret diverse affaldspladser, kirkegårde, latringruber og andre uhumskheder, var det blevet til "ålesuppe", som københavnernes kaldte det.

Stemningen ved Blegdammen erindredes af boghandler Otto B. Wroblewski i essayet "Nørrebro i trediverne" – der er tale om 1830'erne; men hans beskrivelse dækker meget vel stemningen hundrede år tidligere:

"Hvem husker nu Blegdammene, hvor de lange, lange hvide Strimler Lærred, Side om Side, laa paa Bleg, d.v.s. for at bleges i Solen og hærdes af Natteduggen, og hvor travle Piger og Karle tumlede med de mægtige Lærredsroller? Naar saa Aftenen kom, og Maanen med sit tryllende Halvlys gav det Hele et mystisk Præg, naar de af forbiilende Skyer kastede vekslede Skygger vakte et spøgelsesagtigt Liv i det hvide Lærred, og naar de underlige melankolske Toner, som Vægterne

paa Blegen gav til Bedste paa deres Kohorn for at skræmme Tyvene, klang ud over Søen, og som i Nattens Stilhed kunde høres i vide Kredse, skabtes en Stemning, som endnu, to Menneskealdere efter, er levende hos mig. Hvor hemmelighedsfuldt var ikke det Hele, og hvor prægede det sig ikke i Barnets Bevidsthed og Erindring, saa at en Tone, en Genklang, der minder om hin, som ved et Trylleslag vækker det Hele til Liv i Erindringen."

Plejebørn og fine bekendte

Et par år efter, at Marcus havde arvet den 23. Blegdam efter sin far, gennemførte staten et mandtal med henblik på opkrævning af en ekstraskat. Det var i 1743, og Marcus opgav da at have to tjenestepiger og en ulønnet pige samt et plejebarn i sit hus.

Det næste skattemandtal fandt sted knap 20 år senere i 1762; nu havde han foruden tre lønnede tjenestepiger også en arbejdskarl. Igen opgav han et plejebarn, "et lidet fattigt Pige-Barn Leene Margrethe Josephsdatter, som jeg formedelst hendes Moders dødlige Afgang haver taget til mig, Hvist Fader er Musqueteer ved Citadellet". Leene Margrethe var 11 år gammel, født i november 1751. Derudover bestod husstanden af Marcus, hans hustru Rebecca og deres tre børn. Endelig boede der fem familier hhv. med og uden børn til leje på hans ejendom, hvis tilbygninger var opdelt i lejligheder med hver sit køkken.

Det ligger over min kompetence at fastslå Marcus' sociale status, men han må have været nogenlunde aflagt, og man må antage, at han med udbygningen af sin ejendom og sit gartneri var en agtet borger af sin stand. Det skal også siges, at adelen og de rige storkøbmænd, som efterlignede adelen, var stærkt optagne af park- og havekultur i alle dens facetter, og at kyndige gartnere, hvoraf en del havde mange års uddannelse med studierejser til Frankrig, England og Tyskland, var et respekteret folkefærd, som de høje herrer gerne underholdt sig med under beundrende vandringer i hinandens haver.

Alligevel studser jeg over at se en række fornemme folk som faddere for Marcus Ryders børn. Der var f.eks. professor Chr. Horrebow, som var astronom og direktør for Københavns Observatorium på Rundetårn, samt Horrebows datter (faddere for Joachim 1752).

Der var professor Anchersen – her kan enten være tale om medicineren, fødselslæge Ancher Anchersen eller hans bror Hans Peter Anchersen, som var filolog og historiker. Så var der brandmajor, senere tømmermester og Kbh.s branddirektør Boy Junge, og der var justitsrødderne Munch, Falster og Ramshart, sidstnævnte var toldinspektør.

Ganske vist var det skik at bede højtstående personer om at optræde som faddere for sine børn, men da ingen af de pågældende synes at have været medlemmer af Petri menighed, må Marcus have haft anden tilknytning til dem. Måske leverede han dem grøntsager eller passede deres haver, måske havde de hver især haft sommerlejlighed hos ham – i midten af 1700-tallet begyndte velhavende københavnere at flytte på landet om sommeren, og indtil voldene faldt hundrede år senere, var Østerbro og Blegdammen særdeles yndede sommerkvarterer. Boy Junge, der var fadder for Marcus Martin 1757, blev i øvrigt ejer af 2. Blegdam ca. 1788.

Boet efter Marcus Ryder

Marcus var 53 år, da han døde ret pludseligt i december 1762. Han havde været syg i nogle uger, formentlig af influenza. Det var feberen, som slog ham ihjel, og lillejuleaften blev han begravet fra Petri Kirke.

Han havde vel regnet med at skulle leve mange år endnu, og han havde ikke truffet dispositioner til at sikre familiens fremtid uden ham. Rebecca sad nu alene tilbage med deres tre børn: Anna Maria på 12, Joachim på 10 og Marcus Martin på 5 år, og med en gæld i ejendommen på 1.200 Rdl. at forrente og afdrage, samt med en udgift på 100 Rdl. hængende over hovedet, idet naboen i nr. 24 havde opsat et plankeværk mellem de to grunde og krævede, at nr. 23 skulle betale halvdelen.

Det er umuligt på mere end 200 års afstand at bedømme de besynderligheder, som ategner sig oven på Marcus' død. Umiddelbart virker det, som om alt ikke er gået regulært til:

Således ansøgte Marcus Ryder den 4. januar 1763, dvs. to uger *efter* sin død, kongen om, at hans hustru Rebecca måtte sidde i uskiftet bo, når han døde, og om at datteren Anna Maria måtte stilles arvemæssigt lige med sine to brødre. Reglen var, at ældste

søn arvede det dobbelte af øvrige sønner, og døtrene igen kun halvdelen af disse.

Lige arveret mellem søskende uanset alder og køn var dog ikke noget uhørt på den tid, og den 21. januar blev Anna Marias ligestilling bevilget. Bevillingen omfattede ikke uskiftet bo for Rebecca, og der ses heller ikke senere at være givet en sådan bevilling.

Den 20. april skrev Rebecca (dvs. hun fik nogen til at skrive for sig, for Rebecca kunne ikke skrive) til Magistraten, at hun havde fået vurderet og registreret sine effekter. Denne registrering er ikke fundet. Hun udbeder sig i brevet til "Deres Excellence og samtlige høye Herrer" at få taxeret og vurderet ejendommen og indboet, "således at det kand blive til en formeentlig Skifteforretning mellem mig og mine Børn." Underskrevet "underdanigst og allerydmygst Rebecca Ryders".

Dagen efter kom en række sagkyndige vurderingsmænd ud på 23. Blegdam og besigtigede grunden og bygningerne. Den samlede vurdering blev på 2.332 Rdl. Indboet var ikke omfattet og ses heller ikke senere at være blevet registreret og vurderet, ligesom den forventede skifteforretning ikke ses at have fundet sted.

Fem måneder efter Marcus' død giftede Rebecca sig med øltapper *Nicolai Werdel* – ham, som havde været forlover ved hendes første bryllup 14 år tidligere. Vielsen foregik den 15. maj 1763 i Trinitatis Kirke.

Nicolai Werdel var to gange enkemand, men havde ingen børn – hans kone nr. 2 må være død omtrent samtidig med Marcus Ryder. Som sagt boede han i Store Kongensgade, og han beholdt sit hus, men flyttede nu ud på Blegdammen og kaldte sig for fremtiden gartner.

Efter alt at dømme indgik Rebecca sit nye ægteskab uden forud at have skiftet med sine børn, hvilket ellers var ufravigeligt, når børnene var umyndige.

Nogle måneder efter brylluppet oprettede Rebecca og Nicolai Werdel et testamente, hvorefter Rebecca skulle arve (eller hendes børn, hvis hun var død forinden) alt efter Nicolai, medens han, hvis hun døde først, skulle arve sidestillet med hendes tre børn. Han forpligtede sig til at båndlægge en arv på 150 Rdl. til hvert af børnene i Overformynderiet. Den længstlevende af ægtefællerne var endvidere forpligtet til at skifte med børnene inden evt. indgåelse af nyt ægteskab.

Testamentet blev stadfæstet af kongen den 7. oktober 1763, og Nicolai indsatte en arvelod for hvert af børnene på 139 Rdl., 5 Mark og 15 ½ Skilling i Overformynderiet, altså ca. 10 Rdl. mindre for hver end fastsat i testamentet.

Til bestridelse af de i alt 400 Rdl. plus 100 Rdl. til det omtalte plankeværk samt til diverse sagsomkostninger lånte Nicolai 600 Rdl. af justitsrådinde van Hauen mod 2. prioritet dels i sin ejendom i Store Kongensgade, dels i "den mig ved Ægteskab med afg. Urtegaardsmand Marcus Ryders Enke tilkomne" 23. Blegdam.

Bortset fra det uforklarlige i, at Marcus Ryder 14 dage efter sin død kunne skrive en

ansøgning til kongen, må jeg imidlertid gå ud fra, at det beskrevne sagsforløb var juridisk vandtæt, idet Nicolai Werdel havde den kendte højesteretsadvokat Peter Severin Balling til at køre sagen og udfærdige testamentet mv.

For Nicolai Werdels vedkommende bortfaldt hermed et testamente, han havde oprettet i 1761 med sin kone nr. 2, hvor han havde indsat sin daværende svigerfar og sin yngre bror Erich Johansen Werdel, der var præst ved Krigshospitalet (Ladegården) og lærer ved Garnisonsskolen, som arvinger efter den længstlevende ægtefælle.

Rebecca og Nicolai Werdel

Da Rebecca blev gift med Nicolai, var hun 40 år gammel. Hendes nye mand var 53.

Hun må have kendt ham det meste af sit liv. Men hvem var han, denne *Nicolai Johansen Werdel*, som hans fulde navn lød?

Han var født 1710 i Hatting i Jylland, men flyttede som ganske ung til København, hvor han gennem ægteskab med enken Leene Nielsdatter erhvervede det hus i Store Kongensgade, som han beholdt resten af sit liv.

Leene Nielsdatter var gammel nok til at kunne være hans mor – hendes ældste søn var faktisk fire år ældre end Nicolai, men denne var da også hendes tredje mand. Hun havde først været gift med murersvend og gæstgiver Anders Brinch, som havde købt byggegrunden i Store Kongensgade af skipper Hans Fürchtnicht i 1716. Brinch døde i 1727, men hurtigt giftede Leene sig igen, denne gang med matros Chr. Wilhelm Bryn: "er udi farten til Søes, og hans Kone nærer sig med at tappe Øl", stod der i fortegnelsen over Københavns Huuse og Indvaanere efter den store brand i 1728. Der boede da 14 familier i huset (56 personer), og familien Bryn havde selv flere logerende, blandt dem en Niels Johansen og hans bror, sadelmagersvend. Om sidstnævnte er identisk med den da 18-19-årige Nicolai Johansen Werdel, er uvist, men i hvert fald havde Nicolai, foruden den omtalte lillebror Erich, der blev præst, en ældre bror, som boede i København, og som var skibstømrer på Holmen.

Sikkert er det, at Chr. Wilhelm Bryn gik hen og døde i 1731, og at hans enke siden giftede sig med Nicolai Werdel, som dermed blev husejer og fra nu af kaldte sig høker og øltapper.

De to sammenbyggede huse på tegningen fra ca. 1900 er Store Kongensgade 100, der dækkede to matrikler. Huset th. med gavlkvisten (matr. SAØ 264) byggedes ca. 1720 af murersvend og gæstgiver Anders Brinch, hvis enke giftede sig med øltapper Nicolai Werdel, der som to gange enkemand giftede sig med Marcus Ryders enke Rebecca. Tilbygningen på matr. 265 må være opført efter den tid. Gennem det meste af 1800-tallet ejedes bygningen af A/S Løven, der havde en løvefigur over indgangsdøren. Huset fungerede i mange år som stiftelse for ældre og enlige personer. Den afbildede husrække blev nedrevet 1902. I 1960'erne byggedes en lang kontorbygning nr. 100-106, hvor Store Kongensgade Politistation har til huse. *Kbh.s Bymuseum*.

Huset lå ved Store Kongensgade nr. 100 og havde dengang matrikelnummer 119 Sankt Annæ Øster Kvarter. Denne bydel var blevet

indlemmet i staden sidste halvdel af 1600-tallet efter udvidelsen af voldanlægget mod øst, fra Nørreport langs nuv. Øster Voldgade til Kastellet ved Østerport. Efter planen skulle Ny-København rumme et nyt stort boligområde for at afhjælpe hovedstadens evindelige overbefolkning; men grundejerne var trevne til at få grundene bebygget, og indtil midten af 1700-tallet var der mange huller i husrækken i Store Kongensgade.

Nicolai Werdel gjorde imidlertid sit til at afhjælpe byens bolignød; han lånte penge og fik bygget et sidehus, og lånte flere penge og fik bygget et baghus; grunden gik helt igennem til parallelgaden Norgesgade, nuv. Bredgade, så der var plads nok for den entreprenante bygherre at boltre sig på. Det blev efterhånden et vidtløftigt kompleks med kældre og lofter, høkerbod og skænkestue, hestestald og vognport, retirader og lejligheder med tilhørende 17 kakkelovne. Ejendommen var brandforsikret for 3.000 Rdl. – det svarede omtrent til gælden i den. Der var stadig plads til mere byggeri på grunden, og der kom frontspice på det tre-etagers forhus og blev opført et syvfags baghus i fire etager med gennemgående kvist, og her plus i det andet baghus plus i forhuset og diverse sidehuse var der nu installeret 37 jernkakkelovne. Desuden havde ejendommen egen brønd i gården, udstyret med en forskriftsmæssig pumpeanordning. De tæt sammenstuede lejere var for en stor del militærpersoner og deres familier. Forsikringssummen var nu oppe på 5.000 Rdl., og i december 1754 lånte Nicolai 3.000 Rdl. af student Jacob Nielsen Lindberg ved dennes kurator Engelbrecht Platfoed mod 1. prioritet i ejendommen.

I mellemtiden var han blevet enkemand. Leene Nielsdatter døde i januar 1754, og hun var ikke blevet kold på sit dødsleje, før to mand fra Københavns Skiftekommission kom og skrev:

Det bugnede i kældre og på lofter af flæskesider og sild i lage, smør, gryn, mel, ærter og kål samt adskillige lispund voksllys, og desuden havde Nicolai en lille hestevogn, plus han havde en gris gående på sti uden for byen, samt noget uld, som var til kartning hos nogle koner rundt omkring. Alt blev noteret, selv hans bibel og huspostil, af hensyn til arveafgiften. Den måtte han hen på Rådhuset og bede om henstand for.

Senere giftede Nicolai sig med Kirstine Jensdatter Holm, datter af en skibstømrer på Holmen. Kirstine var svagelig og ægteskabet barnløst. Hun døde i sommeren eller efteråret 1762, hvorefter Nicolai så i foråret 1763 giftede sig med Rebecca Ryder og flyttede ud på Blegdammen. Han ses ikke herefter at have fortsat høkerforretningen.

Store Kongensgade 100. Foto ca. 1900. *Kbh.s Bymuseum.*

Men året efter brylluppet købte han et hus med brændevinsbrænderi i Borgergade af bagermester Hans Haagensen og hustru. Hun hed Gertrud Maria Werdelsdatter og var formentlig en niece til Nicolai. Huset hed "Pelicanen", og der hørte en have med frugttræer til. Der medfulgte også tønder og diverse remedier til brændevinsproduktionen, og hele herligheden kostede 2.700 Rdl. Men Nicolai måtte låne alle pengene, og det blev åbenbart ikke nogen guldgrube at lave brændevin – det hed sig ellers at være en god forretning. Efter tre år solgte han "Pelicanen" til urtekræmmer Jørgen Mohr for 2.600 Rdl. Men så var han da ude af den gæld.

Ude på den 23. Blegdam var der også nok at se til for en driftig husherre. Nicolai lånte 1.900 Rdl. på ejendommen og fik husene sat i stand og opført stalde og et vognhus af tømmer. På gartner Voigts tidligere halvdel af ejendommen stod en hestestald, idet Voigt tillige havde været strandbetjent og sandager, dvs. han havde kørt sand til byen på sin hestevogn. Sand var en meget vigtig artikel, idet man i vidt omfang erstattede rengøring ude og inde ved at strø sand på. Sanda-

gerne var organiseret i Det Lille Vognmands-
laug. Noget tyder på, at Nicolai også er slået
ind på at blive vognmand.

Til gartneriet savnede han fagkundskab
og kunne næppe udvikle bedriften efter Mar-
cus Ryders intentioner. Den måtte køre på
Rebeccas erfaring og med hjælp af børnene
og de to gifte arbejdsmænd, Anders Bendsen
og Conrad Gynther og deres koner, som bo-
ede på ejendommen.

Nicolais bror, skibsbyggeren, boede der
også, først med sin kone, senere som enke-
mand, og tre børn. Han har formentlig stået
for opførelsen af udbygningerne. Der blev
med tiden indrettet stald med krybber og
båse til 9 heste, foruden stalde til lam og
svin.

Sin hestemødding lagde Nicolai lige ud til
vejen, klos op ad Blegdamsgrøften, og der lå
også et lokum, hvorfra han havde gravet en
rende ud til grøften. Det blev han ikke po-
pulær på blandt naboerne, og det skal nok
have givet ejeren af nr. 24, Jacob Schlachter
– som navnet til trods var gartner – anled-
ning til at anmelde ham til stadskæmneren,
som tak for skænderierne om plankeværket,
der var endt i retten. Kæmneren pålagde
gentagne gange Nicolai at flytte møddingen
og lokummet længere ind på sin grund, men
Nicolai hævdede, at det ikke kunne lade sig
gøre.

Blegdamsgrøften, som skulle lede spildevand
fra fælleden og Blegdammen ud i Øre-
sund, var en evindelig kilde til strid mellem
Magistraten og fæsterne om, hvem af parter-
ne der skulle betale for oprensningen. I det
lavtliggende terræn kneb det med at få grøf-
tevand til at løbe den rigtige vej. Til visse
tider truede det med at løbe ud i Sortedams-
søen og forurene byens drikkevand. Til an-
dre tider stod vandet i grøften helt stille og
udbredte en ulidelig stank.

Der findes flere vidnesbyrd om, at Nicolai
ikke var udpræget ordensmenneske. Til gen-
gæld var han og Rebecca i højeste forsvars-
beredskab over for fremmedes indtrængen
på deres grund. En vinterdag havde nogle
kreaturer forvildet sig derind ovre fra fælle-
den på vej hjem til stalden. De tilhørte
kammerherre og hofjægermester Carl Chr.
Gram, men da hans skytte senere kom tilba-
ge for at udjage kammerherrens høveder,
blev han overfaldet af Nicolai og Rebecca, der
fravristede ham hans flintebøsse. Det trak
op til en retssag, og Nicolai antog prokurator

Nørager for sin part. Bøssen beholdt han i
flere måneder, indtil kammerherren begære-
de den afleveret i sin gård (nuv. d'Angle-
terre). Da det var sket, lod Gram sagen falde,
når Nicolai Werdel ville betale sagens om-
kostninger og "en nu beløben mulkt til de
fattige".

Børnene i vej

De nævnte træk tegner et ikke ganske sym-
patisk billede af Rebecca og Nicolai, og bille-
det forskønnes ikke af, at de i 1767 bortgifte-
de den kun 17-årige Anna Maria Ryder til
gartner Conrad Pechüle, 57-årig enkemand
med voksne børn. Det er svært at forklare sig
en sådan råhed fra moderens og stedfaderens
side; kan være, at Anna Maria har haft et fy-
sisk eller psykisk handicap, som gjorde hen-
de svær at afsætte – hvilket også kan være
baggrunden for, at hun var blevet arvemæs-
sigst ligestillet med sine to brødre, hvorved
hun måske lettere kunne tiltrække en bejler.
Ved hendes giftermål fik Nicolai efter ansøg-
ning frigivet den båndlagte arvelod på 139
Rdl. som hendes medgift.

Conrad Pechüle var ejer af den 18. Bleg-
dam og var en gammel ven af Ryders. Han
var en kendt og anset mand, og socialt og
økonomisk fik Anna Maria gode kår hos
ham. Det vejede naturligvis tungt.

Som skik var, var den ældste søn Joa-
chim Ryder forudbestemt til at overtage
gartneriet til sin tid, og han blev 17 år gam-
mel sat i gartnerlære på Vallø under slots-
gartner Chr. Bach. Efter tre års uddannelse
fik han lærebrev den 14. april 1772, men
han vendte sandsynligvis først hjem til Bleg-
dammen efter at have arbejdet nogle år ude.
Hans fem år yngre bror Marcus Martin blev
der ikke gjort samme stads af. Han fik vist
aldrig anden uddannelse, end hvad han
kunne lære gennem det daglige arbejde der-
hjemme.

Rebeccas enkestand

I vinteren 1772 døde Nicolai Werdel, 62 år
gammel. Ifølge kirkebogen befandt han sig
da på Vajsenhuset. Hvorfor vides ikke. Han
blev begravet den 1. februar 1772 fra Petri
Kirke.

Fra nu af stod Rebecca for styret alene.
Hun beholdt huset i Store Kongensgade, og

hendes arbejdsmand Anders Bendsen, der havde mistet sin forrige kone og nu var gift med den unge og fyrige Siciliana, flyttede derind som vicevært. Conrad Gynther skulle som hidtil gå til hånde i gartneriet, men Rebecca kunne ikke sætte sig i respekt hos ham, og få uger efter Nicolais død var hun oppe at klage på Rådhuset: "Omendskiøndt hun i Vinter, da intet Arbejde var, har givet ham ugentlig 8 Skilling og frie Huus, har han dog forladt sit Arbejde som nu faar staae, og derfor ei vil fløtte, hvorfor hun beder at hand maatte tilholdes at udfløtte med allerførste". Gynther blev så indkaldt til møde sammen med hende, og han lovede at udflytte om 8 dage.

Hun havde åbenbart også svært ved at klare økonomien. Samme år i december ansøgte den 15-årige Marcus Martin Ryder om, "at siden hand og 2 Søskende var indsadte til Arvinger efter hans Stedfader Nicolai Werdel, hans Arv, 139 Rdl. da enten alt eller Halvdelen maatte udbetales til hans Moder Rebecca, Werdels Enke, da hun allerede kommer ham til Hjælp med adskilligt i sin Arv." Det var vel Rebecca, der enten af bjergsømsomhed eller bitter nød havde fået drengen til at søge. Men Overformynderiet skulle jo sikre, at umyndige arvinger fik udbetalt deres arv ubeskåret, når de fyldte 18 år. Mor og søn blev kaldt op på Rådhuset til nærmere forklaring, men ansøgningen blev afslået.

Anders Bendsen var i Rebeccas tjeneste i mange år, men hun havde store problemer med ham, væsentligt på grund af hans skrækkelige Siciliana, som ikke bare var ham utro, men drev utugt og tiltrak dårligt folk til huset i Store Kongensgade, som "er kommet i sådan blama at de næppe vil få nogen skikkelige folk derudi". Anders Bendsen var i halvtredserne, og Siciliana var hans anden eller tredje kone og kun halvt så gammel som han og aldeles ustyrlig. Trods hans gentagne formaninger søgte hun bord og seng med en gift matros, som truede Anders på livet, så han måtte flygte ud af huset.

Til gengæld havde et par af Anders' venner også truet Siciliana på livet og skældt hende for hore og grebet hende i halsen.

Parterne anmeldte gensidigt hinanden til politiet, og Rebecca som tredje part anmeldte Anders Bendsen for ikke at passe sit arbejde som vicevært og for at have fjernet en del møbler af hendes fra ejendommen i Store Kongensgade. Og da han ikke arbejdede,

skulle han betale husleje, og i øvrigt krævede hun, at både Anders og Siciliana skulle flytte omgående.

Det var Siciliana, som havde stjålet Rebeccas møbler og tillige fjernet Anders' møbler fra lejligheden. Hun måtte aflevere alle møblerne til Rebecca, der tog Anders' part deraf i pant for den husleje, han skyldte hende.

Dermed sluttede sagen, og det var i januar 1776. Anders Bendsen blev boende i huset i Store Kongensgade indtil september 1778. Formentlig blev han smidt ud, og i maj det følgende år indklagede han Rebecca for Københavns Politiret for manglende udbetaling af hans løn, 6 Rdl. 4 Mk. pr. halvår, i perioden januar 1776 til september 1778. Han klagede endvidere over, at Rebecca ikke ville udlevere ham de møbler, hun havde taget i pant, til trods for at han inden udflytningen havde betalt hende godt 10 af de 17 Rdl., han havde skyldt hende i husleje, idet hun havde eftergivet ham de sidste 7 Rdl.

Heroverfor hævdede Rebecca, at Anders Bendsen ikke havde tjent hende i det nævnte tidsrum, men "havde ikkun været der af og til for føden". Hun fastholdt, at han skyldte hende 7 Rdl., og mente, at da Anders Bendsen ikke var blevet fæstet til at anholde nogen løn, skulle sagen ikke afgøres af retten.

Heri fik hun medhold: Sagen blev afvist, da den "ikke er om tjeneste eller løn mellem husbonde og tjener".

Anders, som havde ansøgt om fri proces, måtte gå med uforrettet sag – og møblerne kunne Rebecca beholde.

En måned senere, den 7. juni 1779, havde Rebecca selv en klage at fremføre for Politiretten. Den drejede sig om hendes tjenestepige, som var antaget til en løn af 4 Rdl. pr. halvår og havde modtaget 3 Mark i fæstepenge, men var rendt fra pladsen. Da pigen ikke mødte op i retten, blev sagen udsat og løb derefter ud i sandet.

I de sidstnævnte to sager havde Rebecca værtshusholder Jens Christensen Pilemarck i Landemærket til at tale sin sag for retten. Som kvinde og som analfabet var hun ikke rustet til at træde op selv; især i sagen mod Anders Bendsen, hvor der stod penge på spil, var det nyttigt med en talsmand som Pilemarck, der åbenbart var inde i paragrafferne. I øvrigt havde retten en tilbøjelighed til at give husbond medhold i sager mod tyendet.

Rebecca ses ikke at have søgt støtte hos svigersønnen Conrad Pechüle eller sin ældste søn Joachim. Han optræder dog sammen med broderen Marcus Martin som vitterlighedsvidne juleaften 1777, da Rebecca optog et 4 pct. lån på 3.000 Rdl. mod l. prioritet i ejendommen i Store Kongensgade, der kort forinden var blevet vurderet til 5.200 Rdl.

Det havde vel været naturligt, om hun ved den tid havde overladt ledelsen af gartneriet til Joachim. Han var jo uddannet dertil og forlængst fuldvoksen. Men i ejer- og fæsteforholdet blev der ikke foretaget nogen ændring, så længe Rebecca levede. Med hendes sager in mente må man vurdere, at hun nødvendig gav tøjlerne videre. Tværtimod kan man have hende mistænkt for at sætte sig på sine børn. Datteren Anna Maria havde hun jo bragt uden for sin dominans ved at få hende gift med Conrad Pechüle. Han var 13 år ældre end sin svigermor og vist ikke sådan at sætte skakmat! Men Joachim og Marcus Martin, som boede derhjemme og gik og arbejdede for moderen, var i den grad underlagt hendes styring, at omgivelserne mere opfattede dem som hendes tilbehør end som selvstændige, voksne individer.

En aften opsøgte Joachim tillige med sin bror en Niels Birch og hans kone i deres bopæl på Østerbro og truede med at ville overfalde ham, hver gang han gik enten på Blegdamsvejen eller på Dosseringen, og at Birchs kone ville blive kastet i en grøft. Senere samme aften stødte Joachim og broderen ind i Madam Birch i mørket uden for hendes og mandens hus og rømmede sig i det samme – det sidste som en insinuation af, at Birchs hus var berygtet.

Hvad konflikten egentlig gik ud på, melder historien ikke, men man forstår indirekte, at brødrene optrådte som Rebeccas redskaber.

Niels Birch meldte Joachim til politiet for trusler og fornærmelser, og Joachim blev indkaldt til forhør og fik ”tilholdt at lade sin emission fare” – vi ville sige ”at styre sit temperament” – da det ville blive på hans ansvar, om Birch kom noget til. Dette forefaldt i april 1779. Joachim var da næsten 27 år gammel, og Marcus Martin var 22. Men hverken klageren Niels Birch eller politiet nævner brødrene ved navn. Joachim hedder konsekvent ”Madam Werdels ældste søn”, og Marcus Martin er blot ”hans broder” og bliver ikke medindkaldt til forhør.

Et års tid senere blev Joachim anmeldt af Birte Børgesdatter for tabt løfte efter at have besvangret hende. Hun bad om, at han måtte tilholdes at opfylde sit løfte eller også erstatte hendes desformedelst lidte tab samt betale noget ugentlig for barnets opdragelse. Men en uges tid efter, den 26. april 1780, vendte pigen tilbage med en erklæring om, ”at hun ingen prætension haver til ham”.

Det er værd at bemærke, at pigen benævner Joachim ”gartnersvend”, da man herved sædvanlig forstod en ansat gartnermedhjælper, ofte uden uddannelse. Ikke blot formelt og juridisk, men altså også reelt i dagligdagen var Joachim uden status og omdømme som fagmand og arvtager til gartneriet.

Måske var han af karakter- eller anden svaghed uegnet til at overtage ansvaret – der vides intet derom. Man kan kun konstatere, at Rebecca ikke lod sønnen komme til, men selv sad på magten til det sidste.

Da krudttårnet eksploderede

En enkelt trykt kilde nævner Rebecca Werdel, nemlig Carsten Meyers afhandling (Hist.K 1997) om krudttårnsekspllosionen på Rosenkrantz Bastion ved Østerport den 31. marts 1779. Katastrofen kostede vel en ti-tyve mennesker livet og medførte en række andre personskader plus bygningsskader i de omliggende kvarterer. Værst gik det ud over Nyboder, som trykbølgen ramte med fuld kraft, men også gaderne bagved blev hårdt beskadiget, bl.a. Store Kongensgade og Norgesgade (Bredgade).

Der blev ikke givet anden erstatning til de skadelidte, end hvad der kom ind ved en husindsamling og en kollekt i Københavns kirker, og den var først gennemført ved årets slutning. I januar 1780, altså ti måneder efter katastrofen, blev det bekendtgjort i avisen, at folk kunne ansøge om hjælp til betaling af husreparationer som følge af eksplosionen.

Som rimeligt var, ansøgte Rebecca underdanigst og allerydmygst Magistraten om at få andel i kollekten. Hun havde haft reparationer for 58 Rdl. på sin ejendom i Store Kongensgade (som nu havde nr. 222) og vedlagde regninger fra muremester, glarmester, smed og tømrer, for reparation og delvis fornyelse af beskadigede låse, af dør og dørkarm, tag, tagrender og vindusrammer samt ikke færre end 190 smadrede ruder.

I en særskilt ansøgning af samme dato, 5.

februar 1780, søgte Rebecca erstatning for skader på "mit tilhørende Huus og Gaard beliggende uden for Staden paa Blegdammen, den saakaldede 23de Urte-Hauve". Her havde reparationerne beløbet sig til 47 Rdl. 3 Mk., specificeret på de vedlagte regninger:

Copenhagen d. 28. January 1780

C. Clausen, königlicher Hof-Glasser

Gläster Arbeit so gemacht ist von Mad. Werdel

in ihr Haus ausser Osterthor 23de Bleihdamm,

April 1779:

22 Fenster mit Glas und neu Bley 14-4-0

5 neue dito 2-5-8

38 Ruder 8/ og 31 do/6 5-4-0

33 Ruder 4/ neue Bley 1-2-4

Reparieren 3de 3-1-0

27-4-0

Kiøbenhavn 4.2.1780

Tømrer Johann Franck:

3de fag nye winduer, karm med ramme 3-0-0

4.2.1780

Muur-Svend Joseph:

Kalkning, 200 tagsten, 100 mursten samt

Specifikation af arbejdsdage, i alt ca. 1 måned 17-2-0

47-3-0

Rebecca på 23. og Conrad Pechüle på 18. Dam var de eneste to Blegdamsbeboere, der anmeldte skader efter eksplosionen. Carsten Meyer nævner dem som belæg for den geografiske udstrækning af eksplosionens følger. Han kan jo ikke vide, at Pechüle var Rebeccas svigersøn, og at tømrer Johann Francks familie hørte til Rebeccas nære venner.

Dermed være ikke sagt, at Rebecca ikke fik foretaget de nævnte reparationer på Blegdammen. Det fik hun, men de 25 gamle vin-

duer var da ikke mere beskadigede, end at de blev stillet til side og opbevaret på ejendommen i den næste halve snes år.

I øvrigt fik hverken Rebecca eller Pechüle andel i kollekten, som kun indbragte ca. 4.000 Rdl. eller 1/10 af de anmeldte skadebeløb. Kun de 25 værst ramte fik andel i pengene og fik kun dækket hver ca. 22 pct. af deres tab.

Rebecca døde af brystsyge, da hun var knap 61 år gammel, og blev begravet fra Petri Kirke den 30. marts 1781 og hædret med "doppelte Grüssung", dobbeltringning fra kirketårnet – mod betaling forstår sig, for ved begravelser kostede alting ekstra. Kirkens sognepræst, den navnkundige Balthasar Münter, forrettede bisættelsen, som han havde forrettet Nicolai Werdels ni år forinden.

Geskæftig, beregnende og aggressiv – det er min fornemmelse af Rebecca. Hun var en type, man vist ikke let overså, og om hvem der dannede sig anekdoter, som blev bedre, for hver gang de blev fortalt. Hendes gammeltestamentlige navn har sikkert medvirket til at forme fjerne efterkommeres opfattelse ud fra faste forestillinger og fordomme om en "polsk jødemor" – hvilket hun måske også har været, eller muligvis har hendes aner (og dermed vores) været jøder. Vi véd kun, at Rebecca blev døbt, viet og begravet i den kristne kirke.

Grundtegning af Kbh. 1728. Den sorte klat nederst til venstre betegner den 23. Blegdam, den ovenover Rosenkrantz Bastion, og den øverste St. Kongensgade 100.

De tre arvinger

Efter Rebeccas død solgte hendes børn huset i Store Kongensgade til brændevinsbrænder Niels Hansen Holm for 4.500 Rdl. Det var 700 Rdl. under vurderingen i 1777, og derfra skulle så trækkes den gæld, som endnu stod i huset, og som skulle indfris ved ejerskiftet.

Joachim overtog den 23. Blegdam for 3.100 Rdl.; han optog et 1. prioritetslån på 1.200 Rdl. for at cleare med Anna Maria og Marcus Martin, således at de alle tre arvede lige meget.

Magistraten udstedte nyt fæstebrev på grunden, og fra nu af var det Joachim Ryder, som havde ret til "at bruge, nyde og bæholde" den 23. Blegdam mod erlæggelse af den halv-årige fæsteafgift, som nu var på 16 Rdl.

Marcus Martin giftede sig kort efter sin mors død med den 22-årige Maren Franck og blev boende på ejendommen. Han arbejdede som gartnersvend og kørte desuden som vognmand – blev senere medlem af Det lille Vognmandsdrag. En overgang drev han også traktørsted på ejendommen.

Søsteren Anna Maria på 18. Blegdam blev enke som 32-årig efter 15 års ægteskab. Conrad Pechüle var 72 år, da han døde fra hende og deres 4-årige datter Rebecca. Anna Maria

beholdt ejendommen i fem år som enke, men solgte den i 1787 til gartner og skorstensfejer Samuel Starinsky i forbindelse med skifte. Hun giftede sig derpå med arbejdsmand og gartnersvend Christian Otto Franck, fire år ældre end hun og vist en bror til svigerinden Maren Franck. Med ham fik Anna Maria datteren Johanne Eleonore, f. 1787, som blev deres eneste barn. De blev boende på 18. Blegdam som lejere hos Starinsky i nogle år, men flyttede senere hen i nr. 16 til gartner Henrik Wolff, som var gift med Nicolai Werdels broderdatter Elisabeth.

Joachim Ryder gifter sig

Også for Joachim var tiden inde til at blive gift, nu han var blevet selvstændig. Hans hu stod til jomfru Eleonora Elisabeth Købke, datter af bagermester Carl Adolph Købke på Østerbro og afdøde første hustru, Maria Magdalena f. Cammermeyer.

Det endte med bryllup den 17. september 1783. Vielsen foregik i brudens hjem, og forlovere var parykmager Jansen (formentlig en slægtning til Joachim) og brudens far.

Købke – Alwardt

Inden vi befatter os med de nygiftes videre skæbne, vil jeg imidlertid oprulle Eleonora Elisabeth Købkes slægtsbaggrund såvel på

fædrene som på mødrene side. Af hensyn til overblikket bringes nedenfor hendes anetavle:

Eleonora Elisabeth Købke, Kbh. 1763-1826, g.m. Joachim Ryder, gartner, Kbh. 1752-1814	Carl Adolph Købke, bagermester, f. Førsløv-Næstved 1735, d. Kbh. 1790 (g. 2. g. Christiane Petersen)	Caspar Købke, bagermester, f. Stralsund, d. Kbh. 1736	
	Maria Magdalena f. Cammermeyer, Kbh. 1727-1767 (g. 1. g. Hartwich Chr. Mohr)	Eleonora Elisabeth Alwardt, f. Førsløv-Næstved ca. 1700, d. Roskilde tidligst 1762	Nicolai Alwardt, skriver, d. Kbh. 1711
		Siegfr. Cammermeyer Skræddermester, f. Holsten 1688, d. Kbh. 1754	NN, d. Kbh. 1711
	Anna Margretha Tancke, Kbh. 1701-1773	Joh. Tancke, skrædder, d. Kbh. ca. 1712	Anna Margr. Tancke, d. Kbh. 1729

Familien Købke regner bager *Caspar Købke*, født i Stralsund i Svensk Forpommern, for sin danske stamfader. Han rejste ca. 1720 til

København og slog sig ned hos sin slægtning Johan Købke, velhavende bagermester i Vin-

gårdsstræde (d. 1745). Senere flyttede Caspar Købke til Førsløv ved Næstved.

Hans kone var *Eleonora Elisabeth Alwardt*, som hævdes at være født i Førsløv, hvor de skal være blevet gift ca. 1730. Dokumentation savnes for disse og flere andre oplysninger om hende i familien Købkes stamtavle; den blev først skrevet halvandet hundrede år senere og er på visse punkter unøjagtig.

Det sandsynlige er, at Eleonora Elisabeth Alwardt havde baggrund i det samme nordtyske område som Caspar Købke, idet navnet Alwardt – der afvekslende staves Ahlwardt eller Alvartz – findes koncentreret i Østersøbyerne Greifswald, Rostock og Stralsund samt Forpommerske landdistrikter.

Den eneste Alwardt, jeg har fundet i de danske registre, er *Nicolai Alwardt*, der fik borgerskab som skriver i København 1691. Han ernærede sig som skrive- og bogholderilærer, senere som prokurator. I 1711 boede han i Skiddenstræde (nuv. Krystalgade), men under pesten mistede han med dags mellemrum sin datter og sin kone, og to uger efter ringede klokkerne også for ham. Han blev begravet den 1. september 1711 (Petri), og familien Alwardts nu mennesketomme bolig blev derefter forseglet af øvrigheden.

Da Alwardt er så sjældent et navn, antager jeg, at Eleonora Elisabeth kan have været en datter af Nicolai Alwardt og muligvis være bragt i sikkerhed for pesten borte fra København. Men det er gætteværk.

Caspar Købke og Eleonora Elisabeth fik to sønner:

Jacob Berndt Købke født i Førsløv ca. 1732

Carl Adolph Købke, vores tiptiptip-oldefar, født i Førsløv 1735, døbt 7. august, opkaldt efter Førsløvgaards ejer, overkammerherre, grev Carl Adolph von Plessen (1678-1758).

Kort efter Carl Adolphs fødsel forlod familien Købke Førsløv og flyttede til København, hvor Caspar Købke tog borgerskab som bager den 1. oktober 1736. Ugen efter aflagde han mesterprøve for Københavns Bagerlaug. Han købte, antagelig med hjælp fra bageren i Vingårdsstræde, Johan Købke, gården nr. 10 i Klareboderne (nuv. hjørnet af Klareboderne 5-Pilestræde 51), hvor St. Clara Kloster havde ligget. Men kun en måned senere døde

han i november 1736, inden han havde nået at indrette bageriet.

For enken med de to små drenge var det en katastrofe, og der var kun ét at gøre: Hurtigst muligt at finde en afløser for den afdøde ægtemand, én som kunne påtage sig at få bygget bageriet op og sørge for hende og børnene.

Redningsmanden blev en ung bagersvend fra Roskilde, Claus Peiterson Lentz; med ham giftede Eleonora Elisabeth sig den 8. april 1737, fem måneder efter at Caspar Købke var død.

Lentz var ligesom Købke et anset bagernavn, og Claus Lentz var både dygtig og energisk. Han fik banket forretningen op og byggede senere bagergården i Klareboderne helt om. Her voksede Jacob Berndt og Carl Adolph Købke op sammen med deres halvsøskende i moderens nye ægteskab:

Dorothea Lentz f. 1738

Anna Sophie Lentz f. 1740

Casper Lentz f. 1745.

Og her oplærte stedfaderen drengene til det fædrene håndværk. Men han nåede vel ikke mere end lige at få udlært dem begge, inden han døde. Claus Lentz blev kun 44 år gammel. Han døde af forstoppelse og blev begravet den 28. november 1754. Jacob Berndt Købke var da et par og tyve år, broderen Carl Adolph 19 år gammel. Deres tre halvsøskende var alle umyndige.

Der var 4.563 Rdl. 1 Mk og 4½ Sk. til skiftet. De tre yngste børns arvelodder blev båndlagt i Overformynderiet, men ellers var formuen jo bundet i virksomheden, som Jacob Berndt Købke nu overtog. Foreløbig blev hele familien sammen, indtil Carl Adolph Købke startede for sig selv i 1757.

I familien Købkes stamtavle er det oplyst, at moderen Eleonora Elisabeth Alwardt giftede sig tredje gang med en bager *Cent*, at hun blev begravet fra Roskilde Domkirke, samt at hendes mindsten er nedfældet i domkirkens gulv neden for prædikestolen og er prydet af en kringle. Ingen af disse oplysninger har indtil nu fundet belæg. Det sidste spor, jeg har af hende, er fra barnedåben for Carl Adolph Købkes tvillinger den 20. juni 1762 i Petri Kirke, hvor hun er blandt fadderne og skrives Eleonore Elise Lentz.

Da den 22-årige Jacob Berndt Købke overtog gården i Klareboderne, var han endnu kun

bagersvend, men to år senere, i 1756, gjorde han sit mesterstykke og blev optaget som mester i Københavns Bagerlaug. Hans forretning blomstrede, og han blev en meget velstående mand. I bagerlaugets affærer tog han livligt del, og i 1770 blev han valgt til oldermand og bevarede posten til 1781.

Han giftede sig som 26-årig den 15. november 1758 med den jævnaldrende Susanne Cathrine Weidenhaupt, en halvsøster til billedhuggeren Andreas Weidenhaupt (1738-1805), der bl.a. har bidraget til Frihedsstøtens udsmykning.

Jacob og Susanne Købke fik ni børn, hvoraf tre døde som små. Familiens levestandard var høj, og der blev holdt privatlærer til børnene, som undervistes i tysk og fransk. Som større kom de i tysk skole. Skønt de var tredje generation af indvandrede, var prægningen stadig tysk, også gennem tilknytningen til Petri menighed, som var et kraftfuldt kulturcentrum.

Sønnerne kom på latinskole, og de to ældste fortsatte på universitetet. Den ældste, Johan Peter Købke (1763-1829) studerede teologi. Han skrev sange i Minerva, Københavns Skilderie og Borgervennen og førte et festligt ungdomsliv med baller, komsammer og deltagelse i dramatiske selskaber, som opførte Holbergs komedier i private cirkler.

Men morskaben fik en brat ende i foråret 1786, da Johan Peter Købke stod for at skulle tage sin teologiske embedseksamen. Pludselig en fredag aften blev faderen syg, og mandag morgen var han død. Det var den 23. marts 1786. Jacob B. Købke blev 54 år.

Modstræbende lod sønnen studierne falde og overtog bagergården i Klareboderne. Han var 22 år – samme alder som hans far havde haft, dengang han tog over.

Johan Peter Købke var vokset op med håndværket, og allerede i faderens dødsår lavede han sit mesterstykke hos oldermand Johan Krüger i Vingårdsstræde. I november

samme år giftede han sig med Susanne Charlotte Meyer. Hans mor og fem yngre søskende blev foreløbig boende i Klareboderne, men senere giftede moderen sig med købmand Chr. Christensen og flyttede hen til ham.

Efter otte år som bagermester havde Johan Peter Købke fået nok. Dels var bygningerne blevet gamle og krævede idelige reparationer, dels længtes han tilbage til studierne. Han forpagtede bageriet bort, flyttede op på 3. sal i sidehuset og færdiggjorde sit teologiske studium.

I 1796 blev han præst for de tyske kolonister i Alheden, Frederiks-Karup sogne syd for Viborg. Fra 1800 til 1818 var han præst i Egtved og Odsted i Ribe Stift, derefter i Mern på Sjælland, hvor han blev til sin afsked i 1822. I 1815 blev han amtsprovst. Sine sidste år levede han i København, hvor han døde i 1829. Flere af hans efterkommere blev fremtrædende militærfolk.

Johan Peter Købke (1765-1829). Først bagermester i Klareboderne, siden præst i statskirken. Amtsprøbst 1815. Som gammel og blind emeritus i Kbh. skrev han sine erindringer. Tegning af hans fætter søn Christen Købke.

Carl Adolph Købke 1735-1790

Caspar Købkes og Eleonora Elisabeth Alwardts yngste søn Carl Adolph var 22 år gammel, da han i 1757 forlod barndomshjemmet i Klareboderne for at starte sin egen tilværelse. Storebroderen Jacob Berndt Købke

havde haft tre år til at komme økonomisk til kræfter oven på skiftet med moderen og de tre mindreårige halvsøskende efter stedfaderen Claus Lentz' død, og var vel nu i stand til at udbetale Carl Adolph hans arv, en 900 Rdl.

Den 26. oktober 1757 tog Carl Adolph Købke borgerskab som bager i København og købte derefter gården Vestergade 233 (nuv. nr. 27). Samtidig bejlede han til den 30-årige enke *Maria Magdalena Mohr, f. Cammermeyer*. Hun var datter af afd. skræddermester *Siegfried Cammermeyer* i Østergade og var enke efter overbetjent ved Københavns Toldbod *Hartwich Christian Mohr*, med hvem hun havde to døtre, Charlotte Margrethe på 8 år og Sophie Hedevig på 4 år, som hun bragte med i sit nye ægteskab.

Carl Adolph Købke og Maria Magdalena blev gift den 7. december 1757 og flyttede ind i den nyerhvervede ejendom i Vestergade, hvor Carl Adolph startede sit første bageri.

Men her må vi igen lade én tråd hvile, mens vi fører en anden up to date – nemlig Maria Magdalena Cammermeyers familiebaggrund

Skrædder Tancke og hans hus

Den tidligere omtalte skræddermester *Johan Tancke*, der i 1706 optrådte som vitterlighedsvidne for Marcus Ryder på Blegdammen, var Maria Magdalena Cammermeyers morfar. Mormoderen var *Anna Margretha Tancke*.

Som medlem af Petri menighed og med sin egen stol i kirken skulle Johan Tancke forventeligt være tysk indvandrer, men ingen vidnesbyrd er fundet herom. Hans første spor er som medunderskriver på Københavns Skrædderlaugs obligation af 11. juni 1703 på 1.000 Slettedaler til rådmand Jens Riber med pant i laugshuset Brolæggerstræde 117 (nuv. nr. 4-6). Johan Tancke havde med andre ord "noget at skulle have sagt" i skrædderlauget.

Han skriver sig her og andre steder *Johan Tanke*; hans kone kaldte ham *Jørgen Tancke*, og hans laugsbrødre kan muligvis indimellem have kaldt ham *Jørgen Thommesen* eller *Thamesen*. Endvidere varierer efternavnet på mange andre måder: *Tampe, Tanck, Tanche, Thanche* og *Tanke*.

Slægtskab med den tysk-danske embedsslægt *Tanck-Tancke*, som i 1600-tallet slog rødder i Frederikshald i Norge, er sandsynligt, men ikke påvist.

I 1708 boede Johan og Anna Margretha Tancke i blytækker Ole Nielsens hus på hjørnet af Pilestræde og Møntergade. De havde tre børn:

Maria Elisabeth Tancke (død ca. 1754), gift 16. april 1717 med skrædder Martin Samuel Zahle (død ca. 1769),

Anna Margretha Tancke (1701-73), vores ane, gift juni 1720 med skrædder Siegfried Cammermeyer (1688-1754).

Johan Tancke (ca. 1705- ca. 1728), skrædder, gift ca. 1725 med skrædderenke *Catrina Maria f. Michels* (1685-1761).

Den 10. juli 1711 købte Johan Tancke ejendommen Østergade 57 B (nuv. nr. 6) omtrent nede ved Kongens Nytorv, af urtekræmmer Hans Asmussen. Huset havde oprindeligt hørt til nabomatriklen nr. 58, nuv. d'Angleterre, som med bagbygninger og stor baghave samt de fire første huse i Østergade ejedes af overstaldmester, greve Carl Ahlefeldt. Han havde frasolgt husene i Østergade, og heraf havde Hans Asmussen i 1708 købt nuv. nr. 4-8 og straks videresolgt nr. 8, mens han selv beholdt nr. 4.

Johan Tanckes nyerhvervede hus havde seks fag til gaden og kælder under. Bag huset lå gårdsrummet med sidehus, svalegang og udhus, alt i længde, bredde og højde befundet efter stadskonduktøren, velædle Mester Elovius Mangors alenmål. Bagskallet stødte op til "Hans Højgrevelige Excellence, Grev Allefels Gaard".

Købesummen var 3.000 Rdl., hvoraf halvdelen forfaldt ved underskrivelsen af den foreløbige købekontrakt. De resterende 1.500 Rdl. skulle erlægges, når skødet blev overtaget.

Men imens Tancke og Asmussen handlede hus, var pesten kommet til byen, og inden handelen nåede at blive afsluttet, var både køber og sælger døde.

Det var en orientalsk byldepest, som havde bredt sig fra Konstantinopel helt herop. Den nåede København i juni 1711 og skabte i de følgende måneder en ubeskrivelig nød og elendighed. Mange familier blev, ligesom Al-

wardts i Skiddenstræde, udslettet på få uger. I gaderne lå døende og lig mellem hinanden, og overalt var stanken uudholdelig. Kirkegårdene havde hverken mandskab eller areal til at få begravet folk i den hast, de døde. Pesten rasede i trekvart år indtil marts 1712 og krævede i alt 23.000 døde af Københavns 70.000 indbyggere.

Hans Asmussen og hans kone samt to af hans børn døde alle i "den svage tid". Den 22. august 1711 fik Johan Tancke begravet en søster. Hans egen dødsdato er ikke fundet, men han er sandsynligvis død kort efter.

Handelen med Østergade 57 B blev først afsluttet den 11. november 1715. Da købte Johan Tanckes enke, Anna Margretha Tancke, huset af Hans Asmussens to mindreårige døtre, Anna Margrethe og Lene Sophie, ved deres formyndere, Peder Lundt og Lambert Woltelen. Ved skødets overdragelse betalte Anna Margretha Tancke de resterende 1.500 Rdl. kontant.

Efter Johan Tanckes død drev hun skrædderiet videre ved ansatte svende. Men efterhånden var tiden inde til at finde en mere langsigtet løsning. Sønnen Johan var stadig kun et barn og ville ikke kunne overtage skrædderiet inden for de første mange år – det var der ikke tid til at vente på.

Anna Margretha Tancke satsede på at gifte datteren Maria Elisabeth med en dygtig og ærgerrig skrædder, som kunne lede virksomheden. Manden var Martin Samuel Zahle, født i Brandenburg i Tyskland; han var kommet som svend til København, og i slutningen af 1716, da det var afgjort, at han skulle optages i familien og lede bedriften, fik han borgerskab som skræddersvend i København. Få måneder efter aflagde han mesterprøve for skrædderlauget og blev godkendt.

Den 16. april 1717 stod brylluppet mellem Martin Samuel Zahle og jomfru Maria Elisabeth Tancke. Udgifterne til mesterprøven og brylluppet har nok tæret på Anna Margretha Tanckes pengepung – i november samme år ansøgte hun Magistraten om skattefritagelse, ca. 10 Rdl., med henvisning til sin "tilstand", og fik den bevilget.

Et par år efter kom den anden svigersøn, skrædder *Siegfried Cammermeyer* fra Holsten, til huse. Han fik borgerskab som skrædder i København den 8. april 1720 og blev få dage senere antaget af lauget som me-

ster, og i juni samme år blev han, 32 år gammel, viet til den 19-årige jomfru Anna Margretha Tancke.

De to unge familier havde hver sin lejlighed i huset i Østergade. Mester Zahle og Mester Cammermeyer må have drevet skrædderiet i fællesskab, men det virker, som om Cammermeyer ret hurtigt blev primus motor i foretagendet. Det var også Cammermeyers, som havde moderen Anna Margretha Tancke boende hos sig. Man tør vel så gå ud fra, at deres lejlighed var den bedste.

Jeg antager, at Siegfried Cammermeyer havde skudt penge ind og dermed kunne stille sine betingelser over for svigermoderen, både i forhold til svogeren Martin Samuel Zahle og i forhold til husets søn, Johan Tancke jun. Unge Johan blev vel oplært derhjemme i skrædderfaget, men efter udlæringen var der ikke længere plads til ham i Østergade. Han fortrak til Vestervold og giftede sig med den 40-årige to gange skrædder-enke Catrina Maria Michels, der havde to halvstore drenge. I september 1726 fik hun og Johan Tancke jun. en datter, som kom til at hedde Anna Margretha efter sin bedstemor.

To år senere døde den unge Johan Tancke. Kort efter, den 9. august 1728, solgte Anna Margretha Tancke huset i Østergade til sin svigersøn Siegfried Cammermeyer. Hun blev boende i huset, men døde allerede i begyndelsen af det nye år og blev begravet den 29. januar 1729 (Petri).

I mellemtiden var København blevet hærget af den store ildebrand. Den udbrød den 20. oktober 1728 i den vestlige ende af byen og åd sig med lynets hast gennem byens tættest befolkede kvarterer mellem Vestervold og Gothersgade og mellem Nørrevold og Nybrogade og anrettede uhyrlige skader i de tre-fire dage, den rasede. Af byens 75.000 beboere omkom 29.000 i flammerne eller døde senere af deres sår, og andre 20.000 blev hjemløse. 1.400 private huse nedbrændte, og mange kirker og offentlige bygninger blev også flammernes bytte.

Kvarteret omkring Nikolai, Østergade og Kongens Nytorv blev skånet af ilden, men bedstemor Tancke kan være kommet dødeligt til skade ved besøg hos svigerdatteren Catrina Maria, hvis hus på Vestervold brændte. Catrina Maria og hendes tre børn måtte midlertidigt flytte hen i Købmagergade. Den lille datter Anna Margretha må være

død ikke længe efter, muligvis som følge af branden. Senere blev Siegfried Cammermeyer anordnet som formynder for Catrina Marias to sønner, som var med hendes forrige ægtemand, skrædder Holst.

Brandkatastrofen i 1728 var en traumatisk begivenhed for byens overlevende og vendte op og ned på dens sociale mønster. De, "der nylig havde været grundrige folk, og nu var bragte til bettelstaven, fordømte alt for silde deres gamle overdåd og overflod", skrev Ludvig Holberg: "De rigdomme vare nu forsvundne, hvis forfængelige billede svævede for sindet, og hvoraf de blot havde erindringen tilbage, som de vare vågnede af en drøm. Man kunde see dem traske i skarnet, der nys havde kjørt i deres prægtige vogne, og dem bede om almisse, der nys gav".

Mange så branden som Guds straf over københavnernes syndige levned. Dermed bidrog katastrofen til at bane vej for den nye, bodfærdige fromheds-religion, pietismen, som efter Frederik den 4.s død i 1730 kom til magten med Christian den 6. og hans forhadte tyske dronning Sophie Magdalene.

De mange tusinde hjemløse fik husly gennem tvangsindkvartering i de gader, som var gået fri af branden. Skrædderne i Østergade 57 B slap dog for at indkvartere brandlidte. Der kunne vel dårligt proppes flere ind i huset end de 23 personer, som boede der i forvejen. Der skulle jo også være plads til værkstedet.

Cammermeyers havde på den tid tre børn, alle døtre, og Zahles havde fire og ventede nummer fem. Et par af Zahles børn boede

hos Cammermeyers, dels vel for at aflaste den frugtsommelige Maria Elisabeth Zahle, dels for at udnytte pladsen i huset mest hensigtsmæssigt. De to familier havde hver en tjenestepige, og dertil kom skræddersvende og lærlinge, hvoraf tre boede hos Cammermeyer og fire hos Zahle.

Familiekollektivet Zahle-Cammermeyer fortsatte indtil midten af 1730'erne, hvor skrædder Zahle flyttede med kone og børn hen i Pilestræde og startede for sig selv. Men båndene mellem de to familier bandt i mange år endnu; man deltog i hinandens fester og mødtes om søndagen til gudstjeneste i Petri Kirke, hvor både Cammermeyer og Zahle havde deres faste stole. Hvortil kom de to svogres fælles faglige interesser. De tilhørte begge "overklassen" blandt byens skræddermestre og var engagerede i laugets forretninger. De opnåede også begge at blive oldermænd for Københavns Skrædderlaug, Cammermeyer i perioden 1739-42, Zahle i perioden 1749-54.

Martin Samuel Zahle og Maria Elisabeth Tancke fik seks børn, hvoraf den ældste, Johan Christian Zahle (1719-95) blev sognepræst og grundlagde et helt dynasti af præster. Alle senere Zahle'r, som findes i den nationale biografi, er efterkommere af ham, bl.a. skolebestyrer Natalie Zahle (1827-1913) og stats- og justitsminister C. Th. Zahle (1866-1946). De er hhv. tipoldebarn og tipoldebarn af familien Zahles stamforældre, skrædderen fra Brandenburg og hans viv.

Siegfried Cammermeyer 1688-1754

Efter at familien Zahle var flyttet, fik Cammermeyers bedre plads i huset, og plads havde de brug for. Familien voksede støt - otte børn blev det til over et spand af 23 år:

Susanne Margaretha (1720-77), gift 1748 med enkemand, brygger, senere kgl. vinkjoper på Kbh.s Toldbod Johan Martin Kopp (d. senest 1773),

Charlotte Louise (f. 1725), gift 1. g. 1752 med tolder Gøsche Evold Popp (d. senest 1762), 2. g. 1768 med kaptajn i Bergens Marinekorps Magnus v. Cederlöf,

Maria Magdalena (1727-67), vores ane,

gift 1. g. 16. august 1747 med overbetjent ved Kbh.s Toldbod Hartwich Chr. Mohr (1714-52), 2. g. 17. december 1757 med bagermester Carl Adolph Købke (1735-90),

Johan Sebastian (1730-1819), præst i Bergen, gift 1.g. med Anna Christine Gudde (1730-78), 2. g. med Maren Heiberg (1742-1812),

Siegfred (1732- ca. 1759), vinhandler, *Anna Margretha* (1735-1816), gift med farver Sv. Otto Buch,

Frederikke (1741-1816), g. 1774 med vinhandler Peder Koefoed (1749-1812).

Østergade 2-12 set fra Kgs. Nytorv, 1788. Nr. 6 erhvervedes i 1711 af skrædder Johan Tancke. Senere overtaget af hans datter og svigersøn, Anna Margretha og skrædder Siegfried Cammermeyer. Efter hendes død i 1773 solgt til urmager Jürgen Jürgensen, hvis sønnesøn, tegneren Fritz Jürgensen, er født i huset. *Kbh.s By-museum.*

Wilhelmina (f. 1743), gift 1771 med enke-mand, galanterihandler Johan Barthold Uch.

Man holdt amme til småfolket, og desuden omfattede husstanden en tjenestepige og fire svende samt tre lærlinge.

Som oldermand 1739-42 måtte Siegfried Cammermeyer lægge hus til laugets forretninger og møder. Laugshuset i Brolæggerstræde var nemlig brændt i 1728, og det varede 20 år, før skrædderne igen fik et laugshus. Udnævnelsen af nye mestre skete hjemme hos Cammermeyer, og han forvarede tillige den kostbare laugslade – det skrin, som indeholdt laugets formue i værdipapirer og kontanter. Under møderne stod laden åben ved oldermandens plads, efter at han og en eller flere laugsmestre i alles påsyn havde stukket hver deres nøgle i den indviklede lås.

Skrædderlauget var nok det største af håndværkerlaugene. Der var ca. 250 skræddermestre i byen og et tilsvarende antal svende. Det magtfulde og privilegerede bagerlaug havde kun ca. 45 mestre og 80 svende.

De fleste skræddere var fattige og arbejdede alene eller med en enkelt svend; en del af småmestrene var underleverandører til skræddernes "overklasse", de 10 pct. af laugets medlemmer, der havde en stor og velhavende kundekreds og selv levede i relativ velstand. De store var også dem, der førte det store ord i lauset.

Ingen tvivl om, at Siegfried Cammermeyer hørte til skræddernes elite. En dygtig fagmand, og modebevidst. Hans titel var hof-

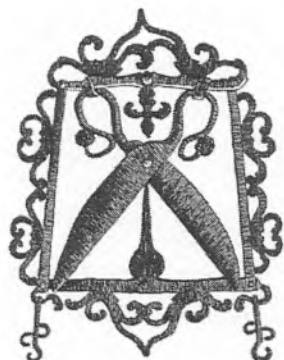
brokadeskrædder, i daglig tale kaldet "Prinsessens Skrædder". Jeg gætter på, at der sigtedes til Frederik den 4.s datter alias Christian den 6.s søster, den muntre og populære prinsesse Charlotte Amalie (1706-82). Hendes kongelige bror ville have haft hende gift med prinsen af Wales, men det gik i vasken, og hun forblev ugift.

Cammermeyers beliggenhed tæt ved Østergades udmundning i Kgs. Nytorv var strategisk gunstig for en modeskrædder. Østergade var siden 1600-tallet en af Københavns fornemste gader, omend langtfra den fashionable strøggade, den er i dag, endsige som den var i sin glansperiode fra slutningen af 1700-tallet og frem til 1. Verdenskrig.

Østergade var hovedfærdsåren, som forbandt de nye kvarterer øst for Kgs. Nytorv med den gamle del af byen. Der boede enkelte standspersoner i gaden, men i øvrigt alle slags folk, rige og fattige side om side eller oven på hinanden. Især prægedes gaden af mange slags håndværkere og handlende: fire skræddere, en hjulmager, en ølbrygger, en bager, to apotekere og to isenkræmmere, tre-fire urtekræmmere og en hattemager. I kælderen under Grams Gaard (d'Angleterre) var der vinkælder med indgang ved hjørnet af Kgs. Nytorv.

Udstillingsvinduer kendtes ikke, og pæne folk havde ingen trang til at promenerer i de københavnske gader, som var fulde af snavs og pløre, Østergade ingen undtagelse. Den var ganske, som H.C. Andersens justitsråd Knap i "Lykkens Kalosker" forefandt den, da han efter et stort selskab "i et af husene, ikke langt fra Kongens Nytorv" trådte ud på

Østergade og ved kaloskernes tryllekraft trådte tilbage i Kong Hans's tid, "og derfor satte han foden lige ud i dynd og mudder på gaden, eftersom der i de tider endnu ikke fandtes brolægning. "Det er jo forfærdeligt, hvor sølet her er!" sagde justitsråden. "Hele fortovet er væk, og alle lygterne slukkede!" "

Men når godtfolk og fine folk kom jagende i karet gennem gaden eller lod sig transportere i en bærestol, også kaldet "æske", som var den tids taxa, kunne de på den store saks over døren let kende, at her boede en skrædder.

Forresten foregår sceneriet i "Lykkens Kalosker" just uden for Cammermeyers hus. I det hus nød H.C. Andersen som ung megen gæstfrihed hos enkemadam Anne Jürgensen (død 1828), hvis mand, hofurmager Jürgen Jürgensen, havde købt huset af boet efter Cammermeyer.

Brokade og fiskeben

I de 35 år, Siegfried Cammermeyer syede "alamodiske" klæder til byens damer og herrer, var den forfinede franske mode københavnernes store forbillede. Den havde i 1720erne næsten fortrængt den forrige tids solide, hollandsk inspirerede klædedragt med brede hatte, omfangsrige frakkeskøder og tunge, brednæsede støvler. Denne brugtes kun af de gamle og bønderne. De gammel-dags klæder var af svært, slidstærkt stof, som kunne holde hele livet og arvingernes liv med, hvis de ville gå med dem.

Det ville københavnerne ikke. De ville have pynt, luksus og elegance. Herrerne ville have snævre kjoler med rabatter og store opslag besat med galoner, skøderne splittede bagpå og skåret skråt fortil, så kjolen kun kunne knappes i livet. Ofte var knapperne endda kun til pynt, men desto mere kunstfærdigt udstyret med perlekvaster el.lign. Under kjolen en vest, som nåede næsten til knæene, og under vesten de stramme knæbukser, dertil vævede silkestrømper med blomster og engelske snoninger og rullet i folder over knæene. Brystkrave eller kalvekrøs fuldendte klædedragten. Ikke at forglemme parykken, som

var en uomgængelig del af den menneskelige fremtoning, uanset køn.

Den pyntelige klædning med trange ærmer og tunge, udstoppede sidefolder var højst ubekvem at have på. Ludvig Holberg – Siegfried Cammermeyers omtrent jævnaldrende – led fysisk under modetyranniet og skrev en epistel om det forkastelige i at være træl af de parisiske skræddere, og brokkede sig over sin københavnske skrædder, "efterdi mine klæder ere så trange, så at det er fast det samme som at føre sig i harnisk". I en anden epistel ironiserede han over "de trange og udstivede klæder, som forårsage, at enhver kavaler ser ud som Klør Knægt". Han ville i "Jean de France" udlevere tidens frankofile forfængelighed og skabagtighed til latter, men ved opførelsen udeblev latteren, da Jeans kostume var alt for *lidt* outreret i forhold til virkeligheden.

Damerne ville også have fransk luksus og elegance. Damerne ville have en *Adrienne*, som var en lang kjole åben foran og affaldende til siderne – navn efter et fransk skuespil "L'Adrienne" – og de ville have *adraskanter*, som var langt nedhængende albue-manchetter med isyede blykugler. De ville have taftkåber og skulderskærf, og en overgang ville de have *fontanger*, som var en tårnhøj hovedpynt, og da den gik af mode, ville de have fiskebensskørter, et hvalbardestativ, som holdt det omfangsrige damask- eller brokadeskørt ude fra kroppen i en kæmpediameter. Holberg skrev et epigram:

....

Nu tårnet styrtet er, nu er hun ganske liden,
fra ho'det ondet er i hoften sunket ned.

Hun svulmer for og bag, hun svulmer ud til siden,
før var hun altfor høj, nu altfor tyk og bred.

Monstro med fiskeben hun Amor vil forjage,
det nytter lidt, han véd nok brecher at opdage.

Fiskebensskørterne bredte sig i løbet af 1720erne og -30erne fra overklassen via borgerne til tjenestepigerne. Skørterne var så omfangsrige, at kvinderne måtte kante sig gennem dørene, og præsten i Nikolaj Kirke bad myndighederne om at begrænse den tilladte vidde, da kvinderne fyldte for meget i kirkestolene.

Det umættelige marked for fiskebensskørter skabte rift om at fremstille og sælge dem. Skrædderlauget hævdede at have eneret på skørterne, og Magistraten støttede uden vaklen laugets interesser og afslog alle

ansøgninger fra ufaglærte om at få adgang til skørtemarkedet. Men de fiffige, som henvendte sig direkte til regeringen, fik af den i en del tilfælde en begrænset bevilling, og når regeringen havde sagt ja, måtte Magistraten bøje sig.

Skrædderne rasede over disse outsiders, som gik dem i næringen, og skyede ingen anstrengelse for at afsløre enhver, der overskred sin bevilling. Politi og oldermænd – Cammermeyers forgænger Haagen Stier – rendte rundt og klapsede synderne af ved uanmeldte husundersøgelser, konfiskation af varer og nedtagning af reklameskilte.

Skomagerkone Agnete Kathrine Krause var nok den, der blev hårdest forfulgt af laugget, men hun var nu heller ikke ligefrem diskret i sine overtrædelser.

Med henvisning til sin mands svagelighed fik hun regeringens tilladelse til at forfærdige og sælge fiskebensskørter i sit hjem og med sin hjemmeboende ugifte datter som medhjælp, samt til at udhænge skilt uden for sit hus med et malet fiskebensskørt.

Tilladelsen blev givet den 12. juni 1739. Men få dage senere afslørede en rask husundersøgelse, at hendes lager var langt stør-

re, end hvad hun og hendes datter kunne have nået at producere på så kort tid. Den 8. juli mødte oldermænd og flere laugsbrødre op hos politiet og krævede påny husundersøgelse. Efterhånden som Agnete Kathrine Krauses sag blev trevlet op, afslørede det, at hun også beskæftigede sine tre gifte døtre ude i byen i produktionen, at hun holdt ud salg i åbne boder tre steder og "har udhængendes hendes skjørter udi Hr. Borgemester Grøns Bod paa Østergade", samt at hun rejste rundt på markeder og solgte skørter.

Agnete Kathrine forsvarede sig med, at alle hendes svigersønner var "armselige", og at døtrenes familier ikke kunne leve uden indtægten fra skørterne; men det viste sig, at den ene svigersøn var korporal, den anden snedker, den tredje møller. Endvidere oplyste Skomagerlauget på forespørgsel, at Agnete Kathrines "svage" mand havde 5 svende og 2 drenge på sit værksted.

På grundlag af indberetningen om Agnete Kathrines misligheder afgjorde Magistraten egenmægtigt, at Skrædderlaugets oldermænd måtte lade alle hendes fiskebensskørter konfiskere, hvor han traf dem til salg på gaden eller i åben bod.

Som reaktion på Magistratens hårde afgørelse skrev Agnete Kathrine et vidtløftigt brev til kongen, hvori hun kastede sig i støvet for den enevældige monark og henviste til sit privilegium af 12. juni 1739 og anråbte om den stormægtigste allernådigste Arve-Konges og Herres beskyttelse mod oldermanden.

Men oldermanden sejrede. Ved kgl. reskript af 30. oktober 1739 blev det indskærpet, at Agnete Kathrine Krause kun måtte arbejde med hjælp af sin ugifte datter og 1 tjenestepige og kun have sit skilt hængende uden for sin egen husdør, samt ikke handle på fortovene eller andre steder.

Ved nytårstid et par måneder efter døde hendes mand (måske havde han trods alt været en lille smule svag) og hun skrev en ny ansøgning til kongen om tilladelse til at bruge 2 tjenestepiger samt alle 3 døtre i produktionen og holde udsalg i særlig bod samt rejse om på markederne.

I mellemtiden var Siegfried Cammermeyer blevet Skrædderlaugets nye oldermand. Ifølge byhistorikeren Villads Christensen fortsatte han forfølgelserne af Agnete Kathrine Krause, ja var "endnu værre" end sin forgænger. Det sidste er der vist ingen belæg for, men ganske vist var Cammermeyer dybt forarget over Agnete Kathrines nye ansøgning til kongen og skrev i den anledning til Magistraten:

"Det er meer end forunderligt, ja meget uanstændigt af hende øvet, at hun tør understå sig påny at spille med kongens nåde og gøre ansøgning om videre allernådigste frihed." Han finder det helt ublu, at hun nu for tredje gang incommoderer Hans Majestæt med hendes unyttigheder. Hun besidder en umættelig gerrighed; derfor vil hun nu opfylde landet med skørter og formindske den fortjeneste, som det fattige Skrædderlaug kunde vente derfra af smukke folk, så de fleste mestre, som mærkelig ere på knæerne allerede, måtte da aldeles undergå formedelst mangel af arbejde. Han begærer, at Magistraten ville tilholde bemeldte Mme Krause at holde sig reglerne efterrettelig.

Men Magistraten er vist ved at være træt af den sag. Cammermeyers skrivelse noteres som en "vidtløftig memorial", og man henviser lauget til at gå rettens vej i tilfælde af nye krænkelser fra Mme Krauses side.

Hun fik i øvrigt ikke udvidet sin kongelige bevilling som ønsket. Omvendt opnåede Skrædderlauget aldrig, at fabrikation af fi-

skebensskørter udelukkende blev forbeholdt skrædderne.

Skræddernes Laugshus

Som organisationsmand var Siegfried Cammermeyer nidkær og energisk, og han fik tidligt en høj status i lauget. I dets dokumenter optræder han første gang den 28. april 1724, hvor en sag er blevet sendt hjem til hans stillingtagen pr. bud. Den 28. april 1728 var han medunderskriver på en lejekontrakt med teaterentreprenør og tandmedicus Salomon v. Qvoten på forsamlings salen i laugshuset i Brolæggerstræde til "theatraliske forestillinger". Lejen var 4 Rdl. om ugen. Salen havde tidligere været udlejet til tyske teatertrupper. v. Qvoten var en konkurrent til den første danske skueplads og så ned på Holbergs "mavre Comoedier". Holberg gav igen med en satire over v. Qvoten i "Hexerie eller blind Allarm". Da laugshuset brændte i oktober 1728, blev alt v. Qvotens teaterudstyr fortæret af ilden, og han blev påny tandbrækker og blev ved det under Christian d. 6.s hældørede regime. Da det var omme, vendte han tilbage til showbiz.

I flere tilfælde påtog Cammermeyer sig som laugsbroder en personlig økonomisk hæftelse. Han var således medunderskriver på en obligation til fru Marie Riber den 11. juni 1737 på 800 Rdl., da den tidligere sikkerhed i laugshuset var værdiløs, efter at huset var brændt og grunden solgt.

I 1748 købte han sammen med Martin Samuel Zahle og 25 andre laugsmestre gården "Stadt Breslau" i Gammel Mønt til nyt laugshus, et køb der skabte klassestrid i Skrædderlauget. De 27 mestre, der havde underskrevet obligationen, var alle formuende. Småmestrene var ikke taget med på råd, og deres protester mod huskøbet var blevet overhørt. 11 af de små klagede til Magistraten og ville ikke hæfte for købet, da huset var alt for kostbart og havde for lidt plads. Magistraten gav de fattige skræddere medhold, og dermed tilhørte "Stadt Breslau" ikke Skrædderlauget, men et konsortium af skræddermestre som privat ejendom. I sagens forløb bredte "de fattiges oprør" sig, men efter at Zahle var valgt til ny oldermand, lykkedes det ham i løbet af et års tid at forsonede de stridende gemytter efter mange og lange møder i sit hus, hvorefter "Stadt

Breslau" i 1750 blev skræddernes laugshus og vedblev at være det i de næste hundrede år.

Hjemme hos Mester Cammermeyer

Da Cammermeyer efter sin oldermandsperiode ikke længere skulle give laugets husly, lejede han noget af stueetagen ud til enke-madam Pepin, som var pipe-, tobaks- og porcelænshandlerske.

Samtidig fik han bedre tid til at overvåge sine svende og lærlinge på værkstedet. Det har de nok ikke været alt for begejstrede for! Man får ikke noget egentlig sympatisk indtryk af Siegfried – eller Sivert, som han også blev kaldt. Han lagde megen vægt på sin værdighed og blev let stødt.

Som familiemenneske var Sivert nok også lidt stiv og blodfattig, næppe nogen varm og kærlig ægtemand og far. Desuden må især hans unge døtre have fundet fatter (eller sagde de papa?) lovlig sparsommelig. Sivert gav nødig penge ud på unyttige ting, og nu var det jo netop så moderne med alle de spændende tilbehør som vifter, kamme, perler, sløjfer, parfumer, muffe og parasoller! Hvortil kom de mange adspredelser, København havde at byde på, for efter Christian den 6.s død i 1746 blev byen atter en munter og festlig stad.

Men Siverts mindre behagelige egenskaber var jo kun bagsiden af hans solide kvaliteter som fagmand og forretningsmand, der gjorde ham respekteret og sikrede familien en ordentlig tilværelse.

Hans hustru Anna Margretha var til gengæld en gavmild og hjertevarm mor, der snarere forkælede pigerne for meget end for lidt, og de kom sikkert ikke til at vansmægte af mangel på pynt og fornøjelser.

En overgang var en af døtrene kæreste med en lakaj inde ved siden af i Grams Gaard; det gik der sladder om i Østergade, og forbindelsen var nok ikke efter forældrenes ønske, i hvert fald førte den ikke til ægteskab.

Alle seks døtre blev jo gift lidt efter lidt, men Sivert nåede kun at se de tre ældste afsat, og af dem blev de to tidligt enker og flyttede hjem til Østergade igen med deres børn, indtil de fandt sig en ny ægtemand. Det gjaldt "vores" Maria Magdalena – om hende senere – og det gjaldt Charlotte Louise, der

blev alene med to børn efter tolder Gøsche Evold Poppes død. Hun blev siden gift med den norske kaptajn Cederlöf og flyttede med børnene til Bergen.

1749: Rach og Eegbergs maleri Ahlefeldts Gaard på Kgs. Nytorv, opført i 1600-tallet af storkansler Fr. Ahlefeldt, senere overdraget til hans søn, som levede over evne og frasolgte grundene i Østergade 2-8 og udlejede palæet til den engelske gesandt Lord Glenorchy. Fra 1731 tilhørte gården familien v. Gram og kaldtes nu Grams Gaard. Livlig selskabelighed og stor husførelse. I 1795 købte traktør Gottfried Rau palæet for 48.000 Rdl., byggede det om og indrettede Hotel d'Angleterre. Nedrevet 1873 og genopbygget. Efter brand 1915 genopbygget i nuv. skikkelse. *Nationalmuseet*.

Sivert nåede at få sine to sønner i vej. De blev begge studenter, og Siegfried jun. kom i lære hos vinhandler Boldt, som gik fallit midt i læretiden, men fader Cammermeyer fik sendt sin søn til færdiguddannelse i Koblenz i Tyskland. Efter hjemkomsten etablerede Siegfried jun. sig som vinhandler i Rosenborgkvarteret. Han giftede sig, men døde i 1759, kun 27 år gammel.

Den ældste søn, Johan Sebastian, blev præst i Norge. Nærmere om ham i næste afsnit.

Der var altså hverken en søn eller svigersøn til at føre skrædderiet videre efter Siegfried Cammermeyer. Han døde 66 år gammel i 1754 og blev begravet den 22. oktober (Petri).

Hans enke Anna Margretha afviklede straks virksomheden, men blev boende i huset resten af sit liv og levede af formuen og lejeindtægterne.

En af lejerne, toldforvalter Bendix Deichmann gift med Hedevig, stod Cammermeyers meget nær, var antagelig beslægtet med Anna Margretha og – igen antagelig – med indflydelse på valget af svigersønner fra toldvæsenet!

En anden lejer, galanterihandler Berthold Uch, enkemand med to sønner, giftede sig med den næstyngste datter Wilhelmine.

Af de to tilbageværende døtre blev Anna Margretha gift med farver Otto Buch, mens

Frederikke blev hjemme og ventede med at gifte sig til efter moderens død. Da var Frederikke blevet en gammel pige på 32 år, men hun gjorde nu et meget godt parti med den otte år yngre vinhandler Koefoed på hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde – et oldiebarn af den bornholmske frihedshelt Jens Kofoed (1628-91).

Frederikke og Peder Koefoeds søn, højesteretsassessor Hans Jacob Koefoed (1785-

1870), blev en notabilitet i enevældens retsvæsen. Han havde en høj stjerne hos minister Anders Sandøe Ørsted og havde ry som rettens "ledende Tanke" og "levende Lexikon". Men efter enevældens ophør blev han klandret i "Fædrelandet" som en "forstokket og fanatisk skjoldholder for det gamle bureaukrati og den gamle absolutisme".

Cammermeyerne i Norge

Johan Sebastian Cammermeyer blev student 1750 og cand. theol. fra Københavns Universitet 1754.

Straks efter sin eksamen rejste han til Bergen som huslærer for den 8-årige Claus Fasting, hvis far var sognepræst ved Nykirken deroppe og en streng pietist. Da den unge Cammermeyer var gennemglødet af pietistisk fromhed og askese, valgte Fasting netop ham til lærer for sin søn.

Men ét var den rette lærer, et andet den rette lære – den lader til at have virket stik imod hensigten på den muntre og begavede Claus Fasting. Han blev en udpræget livsnyder og var som ung student og kandidat i København nær ven med Johan Herman Wessel og medstifter af Det Norske Selskab. Senere også ven med satirikeren og republikaneren P.A. Heiberg. I samtiden og eftertiden berømmes Claus Fasting især for sit mesterlige kritiske forfatterskab, der var stærkt inspireret af Voltaire (som jo ville omstyrte kirken!), men han havde tillige musikalske talenter og var en blændende pianist. Hans liv endte som rådmænd i Bergen, hvor han døde af podagra kun 45 år gammel i 1791.

Efter fem år som huslærer i Bergen for flere unge mennesker blev Johan Sebastian Cammermeyer i 1759 kapellan til Fane, og han blev i Norge resten af sit liv. Han giftede sig med Anna Christine Gudde (1730-78) og fik mange børn, og fra 1766 var han residerende kapellan til Sund. Det var et magert kald, som dårligt kunne brødføde hans store familie, og hans helbred svækkedes ved lange sørejser rundt til de afsides fjordbygder. I 1775 blev han residerende kapellan ved Korskirken i Bergen, hvor han virkede resten af sin tid. Ved siden af præstegerningen var

han lærer ved præsteskolen i Bergen.

Som enkemand giftede han sig med Marren Heiberg (1742-1812), faster til P.A. Heiberg. Hun og Cammermeyer var bedsteforældre til den norske digter J.H. Welhaven.

Hele sit liv førte pastor Cammermeyer et asketisk levned. Han var en elskelig alvorsmand, ret en pietist af den gamle skole og højt respekteret af almuen som djævlebevinger. I norsk kirkehistorie bliver han kaldt "den sidste Pontoppidaner", efter pietismens frontfigur i Danmark-Norge, biskop Erik Pontoppidan (1698-1764). Både som præst og lærer nød han stor anseelse i Norge.

Derimod vandt han ikke gehør i København for sin forkyndelse (den gamle historie om profeten og fædrelandet!). Under et besøg i sin fødeby i marts 1766 holdt han gæstepredikenen i Helligåndskirken (muligvis prøvepredikenen i forbindelse med ansøgning om kald), og en kgl. embedsmand skrev bagefter i sin dagbog: "Hr. Cammermeyer, norsk Cappellan. Prædikede 2 stive Timer. Der var meget got i hans Prædiken, men forresten var den indrettet efter visse Folkes Maade, fuld af Talemaader om Blod. Hand nævnede og ikke eengang den Hellig Aand".

Som ældre svigtede synet ham, og i 1811, efter mere end 50 års præstevirksomhed i Norge, søgte han sin afsked på grund af blindhed. Han døde den 7. februar 1819, 89 år gammel.

Af hans mange børn skal kun nævnes Johan Sigfred Cammermeyer, sognepræst til Indviken i Nordfjord og gift med sin kusine Anna Popp, datter af Charlotte Louise Cammermeyer og tolder Gøsche Evold Popp.

Et oldebarn af Johan Sebastian Cammermeyer og Maren Heiberg var Frederik Albert Cammermeyer (1838-93), grundlægger af Alb. Cammermeyers Boghandel og Forlag i Kristiania. Efter hans død gik firmaet ud af familien, men levede videre under sit gamle navn indtil midten af 1960'erne, hvor forretningen på Karl Johan i Oslo blev opslugt af en anden boghandel, som rev huset ned og byggede et nyt.

Notits i Berl.Tid. 1994 med vores 4x-tipoldemors navn, efter at navnet Cammermeyer var ophørt med at eksistere i Danmark i 1773. Via USAs ambassade i Kbh. fik jeg forbindelse med Margrethe Cammermeyer, som er en fjern efterkommer af Johan Sebastian C. og Maren Heiberg. F. i Norge 1942, emigr. med forældre og tre brødre til Washington DC i 1951. Hun er Dr. og bor i Seattle, har været gift og har 4 sønner. Filmen om hendes sag har været vist i svensk tv ca. 1997.

Heller ikke i Norge findes der mere nogen med det gamle familienavn, og i 1994 antog en "uvedkommende" navnet Cammermeyer, uden at nogen kunne gøre indsigelse.

I NY KØNSROLLE

Glenn Close, der til efteråret bliver stjerne i musicalen »Sunset Boulevard« på Broadway, skal i mellemtiden indspille en TV-film, baseret på en virkelig hændelse.

Hun skal spille *Margrethe Cammermeyer* – den sygeplejerske i US Army, der blev afskediget efter 30 års tjeneste, fordi hun er lesbisk. Hun blev siden genansat efter at have været igennem flere retssager, der strakte sig over to år.

Maria Magdalena Cammermeyer 1727-67

Efter at vi har fulgt familienavnet Cammermeyer frem til vore dage, vender vi tilbage til den tredjeældste datter af Siegfried Cammermeyer og Anna Margretha Tancke, Maria Magdalena, vores tiptiptip-oldemor.

Hun blev konfirmeret i 1741 sammen med sin storesøster Charlotte Louise (Petri), og 20 år gammel blev hun gift med den 33-årige *Hartwich Christian Mohr* (1714-52), toldvisitour og senere overbetjent ved Københavns Toldbod, søn af Lars og Agate Villumsen i Nakskov. Ved vielsen i Petri den 16. august 1747 var fader Cammermeyer brudens vidne, og brudgommens var Mester Dahlén fra det Vestindisk-Chinesiske Compagnie, importør af rosiner og krydderier.

Tre måneder efter brylluppet fik de nygifte døbt en lille søn, *Siegfried Wilhelm Mohr*, den 22. november 1747. Han blev kun trekvart år gammel. "Zahnschmerzen" står der i begravelsesbogen – 14. august 1748, Petri gamle kirkegård.

Senere kom der to levedygtige døtre:

Charlotte Margaretha Mohr, døbt 10. september 1749

Sophie Hedeveg Mohr, døbt 7. oktober 1752.

Men to måneder efter Sophie Hedevegs dåb døde Hartwich Chr. Mohr, kun 38 år gammel (begravet 14. december 1752).

Maria Magdalena flyttede fra Toldbodvejen hjem til forældrene i Østergade med sine to små piger.

Efter fem år som enke blev hun så gift igen den 17. december 1757 med den unge bager Carl Adolph Købke. I mellemtiden var hendes far død, og hun havde denne gang sin bror, vinhandler Siegfried Cammermeyer, som vidne. Den ligeledes faderløse Carl Adolph Købke havde sin bror, bagermester Jacob Berndt Købke fra Klareboderne som vidne.

Både Carl Adolph og Maria Magdalena var opvokset i gode kår, og de havde nok ikke let ved at indskrænke deres levevis til en nystartet håndværkerfamilies standard. *Han* var dygtig og foretagsom, selvbevidst, stor i slaget og absolut ikke nøjsom i sine fordringer. *Hun* havde nok aldrig lært at bestille noget, og det er svært at se hende i rollen som bagerens medhjælpende hustru. I modsætning til ældre tider, hvor husmoderen og døtrene havde udført en stor del af arbejdet i hjemmene, var det blevet almindeligt i den københavnske borgerstand at overlade alt arbejdet til tyendet, mens husets egne kvinder sad til pynt og stads, gik på visitter, broderede og lærte fransk. Alle stræbte opad i det skabagtige og forfængelige 18. århundrede, og alle ville være fine: Jomfruerne ville være frøkener, madammerne fruer . . .

Den unge familie Købkes økonomi kørte uhjælpeligt skævt. For at rette op på den solgte Carl Adolph i 1762 forretningen i Vestergade og købte i stedet Grønnegade 228 (nuv. nr. 13) med hjælp fra sin bror Jacob og sin svigermor, enkemadam Cammermeyer. Foruden bageriet rummede ejendommen fle-

re lejligheder og virksomheder med deraf flydende lejeindtægter.

Så der var råd til at leve komfortabelt og at holde fire svende og to tjenestepiger. Men nu gik det først rigtig ned ad bakke. Efterhånden skyldte han penge til alle sider. I 1764 blev han indstævnet på Rådhuset efter at være undvejet for gæld.

Snart stod han på fallittens rand, men han blev skånet af sin svigermor, som frafaldt et krav på 1.300 Rdl. Også broder Jacob holdt hånden over ham, og fallitten blev dermed afværget.

Til de økonomiske problemer kom svære familiesorger. Maria Magdalenas talrige barnefødsler undergravede hendes helbred og endte med at lægge hende i graven alt for tidligt. De første to år kom der ingen børn, men derefter kom de slag i slag, ni stykker på otte år; fem døde som spæde.

Der er blandt personalhistorikere tradition for kun at regne med afkom, som har overlevet til voksenalderen; men jeg nævner af princip alle de børn, som jeg ved af, at vore formødre har bragt til verden, uanset om børnene levede kort eller længe, for jeg er overbevist om, at også de døde børn bevarede en plads i forældrenes hjerter, og dermed betyder de noget i slægtens og fremfor alt i vore forfædres og formødres historie. Her er alle ni små Købker:

Carl Adolph Købkes nedtur og opgang

Men med Susanna Marias fødsel havde Maria Magdalena brugt sine sidste reserver. Hun døde i barselseng i slutningen af januar 1767, knap 40 år gammel, og blev begravet 3. februar (Petri).

Carl Adolfs situation var blevet stadig værre, og ved Maria Magdalenas død var han totalt ruineret. Oven i de presserende udgifter til brændsel og mad til hans store husstand, som foruden ham selv og de seks børn stadig omfattede to svende, en gårdskarl, en tjenestepige og en amme, skulle han nu udrede begravelsen, og dertil kom afdrag og renter på al den gæld, han havde hobet op. Endelig skulle han jo skifte med Maria Magdalenas to døtre af første ægteskab, den nu 18-årige Charlotte Margrethe og den 14-årige Sophie Hedevig Mohr, samt med sine egne fire umyndige børn, som loven krævede. (Skifte med børnene skete dog først ved skiftet af 5.10.1770, i forbindelse med

1. *Siegfried Adolph*, f. 24. december 1759. Han var en af de fire overlevende. Men som ung rejste han bort, og han lod aldrig senere høre fra sig. I 1795 blev han erklæret "formodet død".

2. *Hartwich Christian*, f. 19. marts 1761. Også han rejste ud som ung, antagelig gennem Ostindisk Compagnie. Kun 21 år gammel døde han 1782 i Batavia (nuv. Djakarta, Indonesiens hovedstad).

3. og 4. *Casper Petersen* og *Jacob Behrendt*, tvillinger, f. 14. juni 1762, døbt 20. juni, begge døde et par måneder senere med få ugers mellemrum: Casper den 23. august og Jacob den 10. september.

5. *Eleonora Elisabeth*, f. 19. juli 1763, døbt 25. juli. Vores tiptip-oldemor.

6. *Carl Adolph*, f. 9. november 1764. Begravelsesnotits ikke fundet, men han må være død få uger efter. Antagelig tvillingebror til næste nummer i rækken:

7. Unavngiven datter, 1/2 år gammel, begravet 22. april 1765.

8. *Carl*, 4 dage gammel, begravet 3. november 1765.

9. *Susanna Maria*, døbt 9. januar 1767. Hun overlevede, blev voksen og gift med bager Johan Friedrich Martins.

Carl Adolfs indgåelse af nyt ægteskab).

Den 31. januar 1767, et par dage efter Maria Magdalenas død, blev der på Carl Adolfs begæring afholdt demolationsforretning (demolation = ødelæggelse, nedbrydning) efter hans afdøde hustru. Her blev Maria Magdalenas smukke udstyr, som hun havde fået af sin far til sit første bryllup og siden bragt med i ægteskabet med Carl Adolph, registreret og takseret. Der var forgyldte lampetter, indlagte møbler og optradne gardiner, der var 24 tintallerkener og 6 tinfade, der var chatol og guldsmykker, og der var alskens køkkenudstyr og hendes personlige klæder.

Det hele blev solgt, og huset og forretningen måtte også sælges. Carl Adolph lejede sig ind i brændevinsbrænder Lihmes Gaard på Kongens Nytorv.

Maleri 1748 af Raff og Eegberg: Kgs. Nytorv fra hjørnet af St. Kongensgade hen imod Bredgade. Gavlhuet th. med de brede vinduer er Lihmes Gaard (nr. 18). *Nationalmuseet*.

Her begyndte han på en frisk som øltapper – der havde fra gammel tid været øltappere i huset.

Skiftet efter Maria Magdalena blev en langtrukken affære med møde efter møde på Københavns Rådhus, hvor Carl Adolphs kreditorer myldrede frem med deres krav.

Gården i Grønnegade hang han stadig på og kunne ikke få den solgt for restgælden. Brandkassen havde 8.000 Rdl. stående i den og krævede i oktober 1767 gården sat på auktion, da han ikke havde betalt termin. Endelig i sommeren 1768 blev den overtaget af bager Sorgenfrey.

Hr. Friis, hr. Sørensen, hr. Jansen og hr. Flint producerede hver deres regninger på diverse ubetalte ydelser. Og enkemadam Cammermeyer fremlagde påny sit krav på 1.300 Rdl. for retten. Men heller ikke denne gang ønskede hun at skubbe sin svigersøn og dermed sine seks børnebørn i afgrunden, og den 17. januar 1769 erklærede hun ved sin fremmødte svigersøn vinkyper Kopp, at hun ikke ville fordre noget af boet. Erklæringen blev gentaget et halvt år efter, den 8. juli, ved hendes advokat K. Windeløv.

Efter yderligere en måned med flere møder med andre kreditorer sluttede skiftet den 25. august 1769. Dermed havde sejgpineriet i Skifteretten strakt sig over 2½ år.

Også denne gang slap Carl Adolph for faldlitten, og kreditorerne gik ind på mindelige ordninger; men han var blanket eftertrykkeligt af. Hans indbo, hus og forretning var gået tabt, hans store husholdning opløst, den daglige levevis for ham og børnene barberet til det nødvendigeste. Hjemme hos svigermor Cammermeyer i Østergade lå de gamle, tyn-

gende gældsbeviser i skuffen, parat til at springe op og gøre sig gældende på ny i påkommende tilfælde.

I forhold til andre erhverv var det let og billigt at etablere sig som øltapper i København. Der var derfor også alt for mange af dem, og de fleste øltappere havde et elendigt udkomme, men Carl Adolph må have klaret sig relativt godt i branchen. Han var udadvendt og generøs, forstod at skabe kontakter. Energi og initiativ manglede han ikke, og beliggenheden på Kongens Nytorv kunne ikke være bedre.

For hans borgerlige anseelse var det sikkert en fordel, at han efter et nederlag, hvor andre måske ville have gemt sig af vejen for at slikke sårene, gjorde sig synlig på byens fornemste torv og dermed viste verden, at han efter sin nedtur stadig var karl for sin hat.

Det kom ham naturligvis til gode, at navnet Købke havde en aura af velstand og indflydelse både i og uden for bagerlauget. Først og fremmest takket være broderen, som alle dage stod last og brast med ham. Selv nød Jacob Berndt Købke også godt af, at der havde været bagere Købke i byen siden begyndelsen af århundredet. I hus- og indvånerfortegnelsen efter branden 1728 nævnes foruden den før omtalte Johan Købke i Vingårdsstræde en bager Jacob Købke og en "salig bager Købke", alle med panter i ejendomme. Johan Købke i Vingårdsstræde (senere i Købmagergade), som i sin tid havde hjulpet Carl Adolphs far Caspar Købke i vej, må have været anden eller tredje generation af dette bagerdynasti. Ved sin død i 1745 havde han efterladt sig en betydelig formue, hvoraf hans syv børn arvede halvdelen til deling, og hans enke Dorothea Pogh (1701-75, datter af bager Adrian Pogh) den anden halvdel. Hun havde siden giftet sig med etatsråd, højesteretsassessor og borgmester i København Anthon Raff (1692-1758) og var nu enke for anden gang. En af hendes og Johan Købkes sønner var bager, en anden regimentskvartermester og gift med rådmand Ziemers datter, og den tredje og fjerde søn var vist hhv. billedhugger Joachim Henrik Købke og hørkræmmer Erik Købke.

Så meget om, hvad navnet Købke stod for i 1700-tallets lille København, hvor alle vidste, hvem alle var.

Pigen i møllen

I 1763 havde Jacob Berndt Købke i kompagni med bager Jacob Lobeck købt Øster Mølle ude ved Trianglen. Den lå ved nuv. Østerbrogade 70-72 mellem Rosenvængets Allé og Odensegade. Senere gik flere andre bagere med i møllekonsortiet.

Efter et par år som øltapper på Kongens Nytorv flyttede Carl Adolph Købke ud til Øster Mølle med alle børnene og blev bestyrer af foretagendet. Samtidig giftede han sig med tjenestepigen i møllen, den 34-årige *Christiane Petersen*.

De blev viet den 21. november 1770 i traktørstedet "Fiskerhuset" på Østerbro af præsten ved Trinitatis, i hvis protokol man læser, at Jomfru Christiane Petersens Oncle hr. Voigt for hende caverede (= kautionerede); men for Enkemanden hans broder hr. Jacob Købke, bager i Klareboderne.

Christiane var et lykkeligt valg. Hun var en robust sjællandsk bondepige, vant til at tage fat, og hun gik fuldt og helt ind for Carl Adolphs menage og blev en fortræffelig mor for hans fire moderløse børn og to unge steddøtre. Den udprægede familiefølelse, som var Købkernes røde tråd og et smukt træk i Carl Adolphs karakter, havde sit side-stykke i Christianes og blev taget i arv af næste generation.

Hun var yngste datter af tidl. fæstebonde fra landsbyen Varpelev på Stevns, nu tolder i Bandholm på Lolland Søren Petersen (1690-1774) og Marie Andersdatter Muus (d. ca. 1751).

Christianes ugifte søster Anna Cathrine (1731-1808) førte hus for den gamle far hjemme i Bandholm, og hendes ældste søster Orsle f. 1723 (navnet var en folkeudgave af Ursula) var krokone i "Fiskerhuset" på Østerbro, gift med gartner og værtshusholder Christian Voigt (1717-81) – den omtalte "Oncle hr. Voigt." Han var født og opvokset på den 23. Blegdam, søn af gartner og strandvisiteur Henrich Voigt og Ariane Christensdatter, familien Ryders naboer gennem et halvt hundrede år. Han havde lært gartneri hjemmefra, og senere som ansat på Knuthenborg gods på Lolland, hvorunder Bandholm hørte, havde han truffet Orsle, og de var som gifte flyttet hjem til Blegdammen, hvor Christian Voigt blev gartner på grev Ahlefeldts Gaard på den 21. Dam. Da Henrich Voigt i 1757 havde solgt sin halvdel af den 23. Dam til Marcus Ryder, købte Hen-

rich og Christian Voigt sammen "Fiskerhuset", og Christian drev værtshuset til sin død. Stedet blev senere indlemmet i Classens Have og lå ved nuv. Strandboulevarden. Holberg har henlagt en scene i "Jacob von Thyboe" til "Fiskerhuset".

Foruden de to søstre havde Christiane en yngre bror, Hans Petersen (1739-1814), der var skipper i Maribo og gift med Maria Magdalena Hellmann (1744-1832).

I de følgende tre-fire generationer foregik der et særdeles livligt gifteri på kryds og tværs mellem efterkommerne af familierne Petersen og Købke samt mellem Petersen-Petersen og mellem Købke-Købke.

Et tipoldebarn af tolder Søren Petersen, den rige manufakturgrosserer Holger Petersen (1843-1917), udgav posthumt i 1918 "Min Slægtbog", der beretter familien Petersens hele historie og, som en del af denne, de tre første led af familien Købkes historie. Holger Petersen ville holde sit jævne borgerlige navn Petersen i ære og håbede igennem sin bog – et smukt værk, som han selv beko-stede – at hans slægtninge altid med hengivenhed og ærbødighed måtte ære deres afstamning fra den gamle danske æt.

Nyt liv på Østerbro

Den 19. december 1775 solgte Jacob Berndt Købke sin part i Øster Mølle til en gruppe bagere. Samme dag købte lillebror Carl Adolph Købke naboejendommen "Storken" på hjørnet af Østerbro og Kalkbrænderivejen (Ndr. Frihavsgade) med tilhørende have langs med denne. Her opførte han ejendommen Petersborg, (billede s. 104), opkaldt efter hans lille søn Peter, f. 1771, og lod plante en allé langs haven, Købkes Allé. Bageriet må han enten have indrettet i den oprindelige bygning eller opført for sig på grunden.

Til virksomheden hørte også traktørsted med spilleborde og udskænkning af punsch, og i haven var der borde og bænke og keglebaner. Han lejede også fæstejord af Magistraten i nærheden. Jo, Carl Adolph Købke var om sig, og forretningen gik strygende. Velstanden afspejlede sig i det smukke hjem, som han og Christiane fik samlet sig; det var rummeligt og gæstfrit, og der førtes en livlig selskabelighed. Når de skulle i byen, var de flot kørende i egen ekvipage med indtræk i gult plys.

Også til daglig var der liv i huset. For-

uden de seks børn, Carl Adolph havde bragt med, kom der tre nye til i ægteskabet med Christiane:

1. Peter Berndt Købke f. 1771
2. Anna Marie Dorthea Købke f. 1773
3. Ane Cathrine Købke f. 1776.

Dertil kom en halv snes personer, som boede og arbejdede på gården: tjenestepiger og karle, bagersvende og lærlinge.

Døden i Østergade

Efter at Carl Adolph Købke var flyttet ud på Øster Mølle med børnene og havde indgået nyt ægteskab, synes kontakten med hans tidligere svigerfamilie at være blevet svag. Sandsynligvis fik Anna Margretha Cammermeyer dog stadig besøg af børnebørnene fra Østerbro.

Hen under jul 1773 døde så Anna Margretha Cammermeyer, 72 år gammel, i sit hus i Østergade. Umiddelbart efter dødsfaldet rekvirerede hendes svigersøn, farver Sv. Otto Immanuel Buch (gift med datteren Anna Margrethe) skifte i dødsboet, og den 18. december stillede to mand fra Københavns Skiftekommission og registrerede alt, hvad huset indeholdt, og noterede arvegangen mv. efter farver Buchs oplysninger. Foruden ham var to af afdødes døtre til stede: Wilhelmine, gift med galanterihandler Johan Berthold Uch, som havde lejlighed og forretning i huset, og den ugifte og hjemmeboende Frederikke (forlovet med vinhandler Peder Koefoed, som hun blev gift med året efter). Endelig var Anna Kirstine, "tjenestepige i boet", til stede.

Anna Margretha havde siddet i uskiftet bo i de 19 år som enke efter Siegfried Cammermeyer. Deres søn af samme navn var død barnløs, så arvegangen var de syv andre børn, hvoraf to boede i Norge og én var død, nemlig datteren Maria Magdalena, om hvem farver Buch oplyste, at hun havde været gift to gange og havde "6 efterladte børn, hvis skæbne og alder han nu ikke vidste at angive". En besynderlig bemærkning, for hvorfor spurgte han så ikke sine to tilstedeværende svigerinder eller tjenestepigen, som må have vidst det!

Anna Margretha Cammermeyer blev begravet den 22. december 1773 (Petri). Men hele vinteren gik, inden der blev taget fat på bobehandlingen i Skifteretten. Det første

møde fandt sted 8. april 1774, og da var alle arvingerne repræsenteret. Carl Adolph Købke mødte på sine og Maria Magdalenas fire børns vegne, mens kammerråd Budt mødte som formynder for hendes to døtre af første ægteskab, Charlotte Margrethe og Sophie Hedevig Mohr.

Det blev en langstrakt og besværlig arvesag, præget af interessekonflikter mellem arvingerne. Konflikterne havde den fælles baggrund, at den rare enkemadam Cammermeyer havde været svag over for sine svigersønner og slægtninge, som hver for sig havde skaffet sig fordele hos hende.

Således havde galanterihandler Berthold Uch, et års tid inden svigermor døde, fået fornyet lejekontrakten på sin bolig og forretning i huset på meget fordelagtige vilkår. Men nu gjaldt det om at få huset solgt, og de øvrige arvinger krævede derfor, at Uch skulle renoncere på sin lejekontrakt, da huset ellers ikke kunne sælges til en ordentlig pris. Men Uch krævede lejekontrakten respekteret og havde sikret sig accept fra afdødes eneste søn, pastor Cammermeyer i Bergen. Skiftekommissionen gav Uch medhold: Hans lejekontrakt skulle stå ved magt, og husets køber måtte så gøres bekendt med vilkårene.

Men også madam Cammermeyers søstersøn, urtekræmmer Abraham Zahle, havde et gunstigt lejemål i huset, og det var klart – også for Uch – at Zahles lejekontrakt gjorde huset usælgeligt. Stakkels Zahle fik sved på panden over de frustrerede arvinger, der forsøgte at chikanere ham ud. Han henvendte sig til Skiftekommissionen, som fastslog, at også Zahles lejekontrakt stod ved magt.

Det viste sig da også umuligt at få huset solgt. Der var fra starten to interesserede at håbe på, buntmager Liebenberg og skoleholder Arentzen, men de faldt begge fra. I løbet af sommeren og efteråret 1774 blev huset sat på auktion hele fire gange, men der kom intet antageligt bud. Ret ulogisk var Berthold Uch den, der beklagede sig mest højlydt over, at arvesagen trak i langdrag. Han beskyldte Skiftekommissionen for at ville forhale en afslutning på skiftet.

Ved femte og sjette auktion i januar 1775 gik nogle af arvingerne sammen om et bud på 3.476 Rdl. Ikke meget for et hus på Østergade, og Skiftekommissionen krævede afholdelse af ny auktion.

Nu begyndte den nybagte svigersøn Peder Koefoed også at blive utålmodig eller måske ligefrem nervøs. Han havde i november giftet

sig med Frederikke Cammermeyer, så at sige på forventet efterbevilling. Han var i gang med at etablere sig som vinhandler i Vimmelskafte og havde brug for penge. I slutningen af januar fik han og et par andre trængende arvinger et forskud.

Først den 4. august blev huset efter samtlige arvingers begæring sat på offentlig auktion. Men resultatet af denne syvende auktion blev det samme som ved de foregående: Et arvebud på 3.476 Rdl.

Det måtte så antages, men derefter fulgte et halvt års juridisk hundeslagsmål i Skifteretten mellem advokaterne for de respektive arvinger, om den rette fordeling af boets indtægter og udgifter, under påberåbelse af relevante lovparagraffer.

Ved slutningen af året var arvingernes tålmodighed ved at nå bristepunktet. Under møderne i retten skændtes de indbyrdes, og Carl Adolph Købke kom i disput med de andre om sine børns arv.

Hans obligationer var forefundet i hans svigermors bo, og arvingerne krævede, at gælden skulle modregnes i hans afdøde hustrus fædrene såvel som mødrene arv plus det udstyr, hun havde fået af sin far til sit første bryllup, og som i henhold til madam Cammermeyers forefundne notesbog beløb sig til ca. 700 Rdl.

Heroverfor påstod Købke, at han ikke kunne anses som boets debitor, idet hans afdøde svigermor ved skiftet efter sin datter, hans kone, havde erklæret ikke at have noget pant at fordr.

Den tredje part i sagen var prokurator Wosemose, som var tilsynsværge for Maria Magdalenas og Carl Adolphs fire mindreårige børn. Han bestred Købkes fortolkning af svigermoderens erklæring om ikke at ville fordr noget i pant af sin afdøde datters bo, thi dermed havde hun ikke eftergivet sin fordring. Købke var ufejlbarlig debitor i hendes bo ifølge de forefundne obligationer. Spørgsmålet var alene, om det påståede udlæg kunne finde sted. Wosemose argumenterede for, at der kunne gøres udlæg i Maria Magdalenas fædrene arv, da hendes far var død før hun, men ikke i hendes mødrene arv, som i hendes sted tilfaldt hendes børn. Ej heller i de 700 Rdl., som hendes far havde givet hende til udstyr.

Rettens afgørelse faldt den 18. januar 1776 og dækkede Wosemoses oplæg på alle punkter. Carl Adolph følte nok sig og børne-

ne som tabere i arvespillet. Ved det sidste møde i Skifteretten, inden skiftet blev optaget til slutning den 19. april, bad han om, at hans hus blev debiteret for, hvad han skyldte. Han tilføjede, at han ingen penge havde at føre sag for, men håbede, at de øvrige arvinger ville forstå hans børns omstændigheder og hans situation.

Efter at retten havde afgjort spørgsmålet om Købkes gæld, kunne prokurator Windeløv som boets kurator fremlægge regnskab for dets tilstand:

Indtægter	14.240 Rdl.
Udgifter	<u>1.036 Rdl.</u>
Bomasse	13.204 Rdl.

Specifikationerne kendes ikke, da en stor del af akterne er forsvundet, men nogle af Cammermeyers midler havde stået som panter i faste ejendomme.

Fire af arvingerne havde købt huset i Østergade på auktion. Det var de to fra Norge: pastor Cammermeyer og kaptajn Magnus v. Cederlöf (gift med Charlotte Louise), og så farver Sv. Otto Buch (gift med Anna Margretha) og sekretær Kopp (for sin mor Susanna Margretha, enke efter vinkyper Johan Martin Kopp).

I løbet af efteråret havde samtlige arvingers advokater forhandlet indbyrdes om overtagelsesvilkårene, og da Windeløv den 25. januar 1776 fremlagde regnskabet for boet, havde han just modtaget skriftlig fuldmagt fra kaptajn Cederlöf, som var den, der skulle hæfte som køber og ejer af huset.

Windeløvs regnskab skabte imidlertid splid mellem købergruppen på den ene side og Johan Berthold Uch og Peder Koefoed på den anden side. Ingen af dem, der repræsenterede Maria Magdalenas børn, blandede sig i denne splid, som drejede sig om, fra hvilken dato de fire arvinger havde overtaget huset. Mere specifikt: Fra hvilken dato skulle lejeindtægten og renten af denne ikke mere indgå i boet, men tilhøre køberne?

Uch påstod, sekunderet af Koefoed, at kurator Windeløv var partisk til fordel for den gruppe arvinger, der havde købt huset, m.a.o. at der var fikseret 'en alt for tidlig skæringsdato, på bekostning af Uch og Koefoed, som ville få mindre i arv, end de mente sig berettiget til. Dernæst påstod han, at Windeløvs salær var alt for stort. Han kræ-

vede derfor, at Windeløv blev afsat som kurator, og at retten skulle udpege en ny.

Windeløv tilbageviste påstanden om, at han var partisk, og ligeså anså han sit honorar for rimeligt i henhold til det store arbejde, han udførte med boet.

Retten tilbageviste Uch og Koefoed på alle punkter og bestemte, at Windeløv skulle forblive som boets kurator.

Dermed var den sidste sten ryddet af vejen for en afslutning af det bevægede skifte. Det skete den 1. juli 1776, to et halvt år efter Anna Margretha Cammermeyers død. I perioder var der holdt møde i Skifteretten en gang om ugen. 42 skiftesamlinger blev det til i alt, som rettens skrivere har nedfældet i delvis ulæselige referater side op og side ned om ting, man ofte knap forstår, da baggrundsmaterialet mangler. At Windeløv udførte et stort arbejde i denne klassiske arvesag, kan der ikke herske tvivl om.

Og hvad fik arvingerne så ud af det? Johan Sebastian Cammermeyer var hovedarvingen som eneste søn i boet; til ham blev der rundt regnet 3.500 Rdl., som må have lunet svært hos den forarmede præst med kone og børn deroppe mellem Norges fjelde og fjorde.

Hans seks søstre og svogre fik hver halvt så meget, og afd. Maria Magdalenas portion på 1.700-1.800 Rdl. blev så pindet ud i 6 lodder, forskellige to-og-to i henhold til hendes børns placering i arvefølgen. De to drenge arvelod kendes, de fik hver ca. 275 Rdl. efter afdraget på Købkes gæld – man må have trukket lempeligt i børnenes arv. De to småpiger Eleonora Elisabeth og Susanne Maria Købke fik hver ca. 135 Rdl., mens de to Mohr-piger, hvis arv der ikke blev gjort udlæg i til stedfaderens gæld, fik omtrent det samme som drengene.

Selv om 275 Rdl. ikke var noget at spinde guld på, var arven eller allerede udsigten til den, for Sophie Hedevig Mohr nok medvirkende til, at hun den 10. maj 1775 havde indgået ægteskab med en ung mand ved navn Christian Frederik Lund. Han var ifølge Petri vielsesprotokol "geschworener Kochboy bei der Königin Sophia Magdalena", dvs. kokkedreng eller messedreng på fregatten "Dronning Sophie Magdalene", som sejlede med splitflag på Kina under Asiatisk Kompagnis auspicer.

Vielsen blev foretaget af pastor Münster i

brudens hjem hos bager Købke på Østerbro, og forloverne var juvelér Nicolai Lund og Sophie Hedevigs onkel, Johan Berthold Uch. Der var åbenbart på det tidspunkt ingen "bad feelings" mellem parterne i den verserende arvesag.

Østergade 6 (matr. 77) ca. 1850. Manufakturhandler Dehn havde efterfulgt urmager Jürgensen som ejer. I 1860erne solgt for 56.000 Rdl. til tobaksfabrikant A.M. Hirschsprung, som nedrev huset og byggede nuv. nr. 6, hvor Hirschsprung & Sønner i de næste 100 år havde tobaksforretning. I dag rummer huset Den Københavnske Bank og ejes af A/S Ikanø. Vurdering iflg. Krak 1996: 14.400.000 kr. *Kbh.s Bymuseum*.

De nygifte slog sig ned i nabolaget af Sophie Hedevigs mostre, idet Christian Frederik Lund startede som traktør i en kælder på hjørnet af Østergade og Lille Kongensgade. Stedet har i nyere tid været kendt som Rydbergs Kælder.

Få år efter døde Lund, og Sophie Hedevig flyttede som enke igen hjem til Carl Adolph og Christiane på Østerbro.

Cammermeyers hus forblev på arvingernes hænder i flere år. Først den 5. juli 1779 skiftede det ejer til urmager Jürgen Jürgensen, senere hofurmager og grundlægger af en blomstrende virksomhed med fabrik i Kirke-Hvalsø og forretning og bolig i Østergade.

Efter hans død deltes urfirmaet mellem hans to sønner: Urban Jürgensen videreførte fabrikken og værkstedet, mens Frederik Jürgensen overtog hus og forretning i Østergade. Og efter ham hans søn Georg Urban Frederik (1818-63), senere berømt som tegneren Fritz Jürgensen, også en dygtig urmager; men efter hårde skæbneslag opgav han sit fag og sin forretning.

Sønnetabet

Det var nok med finansiel støtte fra sin bror Jacob, at Carl Adolph Købke fik bygget Petersborg ude ved Trianglen, men kun ved sin egen flid og dygtighed kunne han få banket bageriet og traktørstedet i vejret.

Efterhånden gik det strygende, men omkostningerne og privatforbruget steg i takt med omsætningen, og han fik ikke bragt sin gæld ud af verden, endsige sparet op til fremtiden. Det gav ikke de bedste udsigter for hans to store drenge af første ægteskab, Siegfred Adolph og Hartwich Christian Købke, til at overtage faderens virksomhed til sin tid. Måske var det noget af baggrunden for, at de begge søgte udenlands.

Men i øvrigt behøvede et par unge raske mænd ingen speciel grund til at søge eventyret på langfart. Der var ordentlig gang i den oversøiske handel og skibsfart i 1700-tallet, hvor Bernstorffs udenrigspolitik sikrede det neutrale Danmark fri sejlads på verdenshavene, mens stormagterne sloges.

Og det var nemt at få hyre på en af Asia-tisk Kompagnis mandskabstunge fregatter, der gik i fart mellem København og Det Fjerne Østen helt til Kina. Turen ud og hjem syd om Afrika varede halvandet til to år, og mange unge københavnere havde prøvet den. Andre havde været med på slaveskibenes gyldne trekantstogt København-Guinea-Vestindien-København, der gik med kramvarer fra København til Guinea, derfra med sorte slaver til St. Thomas, og derfra direkte hjem med sukker til det danske marked.

De, som nåede velbeholdne hjem fra de farefulde togter i øst og vest, var fulde af ek-

sotiske eventyr, som de levede videre på, når de var blevet satte borgere på landjorden med kone og børn og forretning.

Men for Carl Adolphs to unge sønner blev eventyret til tragedie. Og det var naturligvis intet særsyn i hine tider.

Om Siegfred Adolph, den ældste, vides for så vidt kun, at han i 1779 som 20-årig "rejste bort" og forsvandt sporløst. Han kan m.a.o. være taget hvor som helst hen. Men året efter i november rejste den to år yngre Hartwich Christian til Østen.

Han må have gjort hele rejsen med til den kinesiske havneby Canton, som var ostindiefarernes endemål, men han er sandsynligvis blevet syg på hjemvejen og bragt døende i land i Batavia, hvor de normalt ikke lagde til på hjemturen. Velsagtens bukkede han under for en af de tropeinfektioner, som gjorde det af med så mange danske søfolk derude.

Efter tabet af de to ældste sønner var Carl Adolphs og Christianes 11-årige søn Peter Berndt nu hans eneste søn og udset til at blive den, som familiens og virksomhedens fremtid måtte bygge på.

Den opvakte og pligtopfyldende Peter indfriele også til fulde disse forventninger. Ikke blot blev han så dygtig en bager som nogen Købke før han, men han var karakterstærk og hjertevarm, på én gang gennemsolid og generøs. Han kunne ikke andet end være sine forældres glæde og stolthed, men også hans mange søstre: stedsøstre, halvsøstre og helsøstre elskede ham, og han viste dem livet igennem en rørende omsorg.

Jochum og Lisbeth

Omtrent over for Købkes bolig og bagergård mundede Blegdamsalleen ud. Til højre for denne, set fra Trianglen, bredte sig Nørre Fællid, og langs allens venstre side skimtedes Blegdammens huse mellem træerne. Forrest lå nr. 24, som var delt i to; vognmand Bendix Meyer havde den ene halvdel og sandmand Andersen Wello den anden. Så kom familien Ryders ejendom nr. 23.

Den bar stadig præg af at have været delt i to, med to beboelseshuse og tilhørende udbygninger på henholdsvis den østre og den vestre halvdel. Hele ejendommen skærmedes

ud mod alleen af et plankeværk med dobbelt portlåde i midten.

Og det var så her bag dette plankeværk, at Carl Adolph Købkes 20-årige datter Eleonora Elisabeth i 1783 satte bo sammen med den 31-årige gartner Joachim Ryder, som var tredje generation på stedet. Lisbeth hed hun til daglig, og han hed Jochum.

Deres familier synes indtil da ikke at have haft noget nært forhold til hinanden, men naturligvis kendte Købkerne og Ryderne hinanden efter at have været nærmest genboer i mange år.

Og fælles bekendte havde de i Lisbeths tante og onkel, Orsle og Christian Voigt i traktørstedet "Fiskerhuset". Langt tilbage i den første Marcus Ryders tid var Christian Voigt født og opvokset på sin faders halvdel af den 23. Blegdam, og senere havde han og Orsle som nygifte boet der i flere år, indtil de overtog "Fiskerhuset".

En anden fælles bekendt var en mand ved navn Terchel Bendsen, som i sin tid havde boet til leje hos Marcus og Rebecca Ryder, senere i våningshuset på Øster Mølle, mens Købkes boede der.

Der findes ingen billeder af, hvordan den 23. Blegdam så ud i gamle dage, men af ejendomsvurderingerne får man et indtryk af bygningerne på grunden, og af de forandringer og forbedringer, som blev foretaget i tidens løb.

Drejede man fra Blegdamsalleen ind ad den brede portåbning, havde man til venstre familien Ryders oprindelige ejendom og til højre den, som engang havde tilhørt familien Voigt. De to gårde bestod hver af et stråtekt langhus et stykke inde på grunden og en tilbygning i vinkel, så der dannedes en gårdsplads inden for plankeværket. Hvert af hovedhusene var på ca. 135 kvm. Gården til højre rummede én enkelt, stor bolig, mens den til venstre var opdelt i tre lejligheder. I årene efter at Jochum og Lisbeth var blevet gift, blev alle bygningerne på grunden gennemgribende restaureret:

Stuehuset til højre fik stråtaget udskiftet med et afvalmet tegltag med kvist til havesiden, og der kom udvendige skodder. Indgangsdøren lå i havesiden, og ved siden af forstuen var en alkove, dernæst to 3-fagsstuer og et kammer, samt en 4 ½ fags stue i hele husets dybde. Den havde i tidligere tid været indrettet som badstue og havde stadig vinduer iflettet med ståltråd.

Det 4-fags totalreoverede drømmekøkken vendte ud til Blegdamsalleen. Der var åben skorsten, slagtebænk med hylde under, 6 hylder med knager, 5 reoler, gulvet belagt med mursten i højkant; en tidligere jordkælder var udbygget til en grundmuret viktualiekælder med nedgang fra en lem i køkkengulvet. Ved siden af køkkenet et spisekammer med 10 hylder med knager under.

I tilbygningen var der hestestald, tre båse med krybber og bomme. På den brolagte

gårdsplads lå "det lille hus" plus endnu en liden bygning med et drikkestrug foran.

Mellem køkkenregionerne og hestestalden et pigekammer med klokke, så hun kunne tilkaldes, og et karlekammer med to hylder og en knage.

Til havesiden var der også en brolagt gårdsplads, derefter et portrum; omkring det hele et plankeværk. Så et hus af tømmer med rørtag og dobbelt port, og endelig en keglebane 31 m lang, fast bord og tre bænke derved, og en mistbænk med 3 blylagte vinduer over. Bag al denne herlighed strakte sig den store, anlagte urtehave med bede og frugttræer og bassin, og grunden endte i en høj og tæt bevoksning langs Dosseringen.

På gården til venstre for indkørslen beholdt stuehuset stråtaget, men fik tagdryp af sten; alle de 25 vinduer fra Marcus Ryders tid var udskiftet med blylagte vinduer. Det havde Rebecca jo fået gjort i 1779-80, angiveligt pga. krudttårnsekspllosionens ødelæggelser. De 25 gamle vinduer stod dog stadig opstallet i udhuset. Der var to lejligheder i hovedhuset, den ene på tre værelser og to kamre, den anden på to værelser og en kælder, hver lejlighed med eget køkken. Tilbygningen, der fik nyt rørtag, rummede en toværelses lejlighed med køkken. Derudover var der en teglhængt staldbygning med 6 hestebåse og krybber. Hele molevitten indhegnet af plankeværk, stakit og låger. Længere inde på denne del af grunden lå et bræddeskur med lerstampet gulv, med et bord og tre bænke, og for enden af skuret også her en keglebane, 24 m lang. Endvidere forefandt et lokum og en svinesti med trug.

Efter ombygningen blev ejendommen gennemgået af to sagkyndige håndværksmestre udpeget af Magistraten. Det skete den 25. juni 1787, efter at Joachim Ryder havde fået tilladelse af Det Kongelige General Land-Oeconomie og Commerce Collegium til at få den 23. Blegdam indtaget under Kjøbstædernes Almindelige Brandforsikring.

Vurderingen blev på i alt 2.870 Rdl.

Af den folketælling, som fandt sted det samme år, kan man se, at der boede fire familier på den 23. Blegdam. Men ikke, hvilken familie der boede i hvilken bolig.

Jochum og Lisbeth med deres to små sønner Carl og Marcus på 3 og 2 år havde én bo-

lig, og de holdt en karl og to tjenestepiger, alle ugifte.

Jochums bror, Marcus Martin Ryder og hans kone Maren Franck samt deres 1-årige datter Rebecca havde en bolig for sig og havde to karle og en tjenestepige.

I den tredje bolig fandt man den 41-årige enkemadam Chatrine Gierner Larsen, som var værtshusholder. Hun havde to børn på 5 og 2 år, samt en tjenestepige.

Endelig boede der i den fjerde bolig en ung linnedvæversvend Johan Møller med sin kone og deres 7-årige søn.

Barnedåb og omgangskreds

Jochum og Lisbeth fik 5 sønner, men ingen døtre. Alle drengene blev døbt i Trinitatis Kirke – dertil havde familien henlagt sine kirkelige begivenheder, efter at byens præster havde fået indført, at folk skulle betale gebyr til deres sognekirke, hvis de valgte den alt for populære Sankt Petri Kirke. Kun førstegenerations-tyskere var fritaget for gebyret.

Sønnerne var:

Carl Hartvig, døbt 6. august 1784

Marcus Sigfred, døbt 29. december 1785

Jacob Wilhelm, døbt 6. december 1787

Christian Frederik, vores tipoldefar, døbt 15. april 1790.

Johan Peder, døbt 5. juli 1792.

Der blev holdt stor barnedåb for dem alle fem. Det var et statussymbol, og Jochum og Lisbeth ville ikke stå tilbage. Så der var stort følge og mange faddere hver gang, og man kan roligt gå ud fra, at der efter kirkegangen blev festet hjemme på Blegdammen. Hele familien Købke troppede op, både dem fra Østerbro og dem fra Klareboderne. Med dem fulgte også billedhuggeren Andreas Weidenhaupt (1738-1805) – han var en halvbror til Lisbeths tante Susanne Cathrine Købke, gift med bagermester Jacob Berndt Købke. Endvidere var isenkræmmer Jacob Møinichen og guldsmed Christian Møinichen og deres koner med. Møinichens var gamle venner af Carl Adolph Købke og havde stået faddere til flere af hans børn, også til Lisbeth. Derudover var der parykmager Mathias Hagstrøm og hørkræmmer Caspar Blad med sin kone Anna Grethe. Af naboer deltog vokslysfabrikant Georg Rømer fra den 19. Blegdam.

Man må antage, at Jochums to søskende, Anna Maria og Marcus Martin med deres ægtefæller, også var med til barnedåb og fest bagefter; men de optræder ikke som faddere.

Familien Ryders vinhandler var Lisbeths onkel, Peder Koefoed i Vimmelskaftet. Derudover kan der ikke påvises nogen fortsat forbindelse med hendes afdøde mors familie.

Bag idyllen

En stemning af højtid og fest stiger op af de gamle dåbsprotokoller og forstærker det billede af orden og velstand, som de renoverede bygninger, hestestaldene, husdyrene, keglebanerne og den frodige have med vandbassin, og ikke mindst de mange foretagsomme beboere på ejendommen, efterlader. Man ser for sig en alsidig og indbringende aktivitet udfolde sig på den 23. Blegdam med gartneri og lejeindtægter, hele to traktørsteder med keglebaner, Marcus Martins vognmandsforretning etc.

Men dette billede af velstand og dynamik er illusion. Det gik ikke godt, og Jochum og Lisbeth havde slet ikke råd til at holde store fester. Allerede i 1786 begyndte det at gå skævt, da Jochum kom bagud med ejendomsskatten og terminerne, og efterhånden kom der også den ene rykker efter den anden fra vinhandler Koefoed for betaling af vin, som forlængst var drukket.

Hele herligheden endte med fallit og tvangsauktion, og man erindres om industrihistorikeren Camillus Nyrops ord om, at en virksomhed oftest ikke kan trives i den samme slægt længere end i højst tre generationer.

Der var flere årsager til, at det gik galt for Jochum. Sammenfattende kan man sige, at tiden arbejdede imod ham.

De små gartnerier på Blegdammen var efterhånden ikke nogen god forretning og kunne dårligt brødføde en familie. I reglen måtte indehaveren have erhverv ved siden af, og alle lejede desuden noget af deres ejendom ud, dels til boliger, dels til håndværks- og industrivirksomheder.

I det hele havde gartnerfaget ikke den samme prestige som tidligere. Faget oversvømmedes af ufaglærte, som trykkede lønnen og priserne. Ved århundredets slutning blev det nødvendigt at rette op på fagets anseelse, og der krævedes herefter en 3-årig læretid på et gods- eller slotsgartneri, før man

kunne kalde sig gartner – altså en uddannelse svarende til den, Joachim og hans far og farfar havde gennemført – ligesom der indførtes en gartnereksamen.

Men denne reform kunne jo ikke hjælpe Jochum Ryder i 1780erne! Faktum var, at dyrkning af varierede grøntsager ikke længere var et speciale for udlærte gartnere, men i oplysningstiden blev "common knowledge" i opvakte dele af bondestanden. Dertil kom konkurrencen fra den prisbillige kartoffel; denne robuste og næringsrige rodfrugt var kommet til Danmark ca. 1719, og i løbet af et par generationer vandt den gradvis indpas og blev fra slutningen af 1700-tallet danskernes hovednæringsmiddel og dyrkedes rationelt på store arealer længere uden for byen. Ingen tvivl om, at den konkurrence var svær at hamle op med for gartnerne på Blegdammen, der var specialister i dyrkning af mere sarte og udsøgte produkter.

Den dårlige indtjening på gartneriet skærpede generationsskifteproblemet. Hvor Jochums far, Marcus Ryder, som eneste søn og arving efter *sin* far kunne bygge umiddelbart videre på dennes livsværk, arvede Jochum kun en tredjedel af, hvad der fandtes efter moderen, og måtte tage lån for at udrede de øvrige to tredjedele til sine søskende. Ved en traditionel arvedeling, hvor ældste søn var mestbegünstiget, ville han have fået 4/7, altså mere end halvdelen af arven; om han derfor kunne have bevaret ejendommen på familiens hænder, er et åbent spørgsmål.

Umiddelbart virkede det fremsynet og rigtigt, hvad han gjorde: At ombygge og forbedre ejendommens to gårde med henblik på at udvide indtægtsgrundlaget i et parløb med sin bror som værtshusholder og vognmand. Forudsætningen må have været, at Marcus Martin skød sin arvepart efter moderen ind i foretagendet. Til ombygningen tog Jochum et 2. prioritetslån på 1.000 Rdl. pr. 11. december 1783 oven i 1. prioritetslånet på 1.200 Rdl., som han havde optaget i december 1781 ved skiftet efter moderen. Begge lån var på gængse vilkår til 4 pct. og en kurs på 96.

De optimistiske forventninger til fremtiden byggede på den nye tids industrielle udvikling på Blegdammen og det dermed stigende antal tilflyttere til området. Der ville sagtens blive kunder til et par værtshuse og en vognmandsforretning mere foruden dem, som var der i forvejen, og der var også behov for flere lejligheder til arbejdere og funktionærer på de

mange fabrikker, der skød op på Blegdammen.

Men det økonomiske tilbageslag i Danmark i 1780erne ramte hårdt til alle sider og gjorde megen optimisme til skamme; krisen bidrog antagelig til at trække tæppet væk under familien Ryders eksistens som selvstændige erhvervsdrivende og gjorde det samtidig umuligt for Jochum at få solgt ejendommen i fri handel og dermed redde sig – og sine kreditorer – ud af de fejlslagne dispositioner.

Var landets økonomiske krise skæbnesvanger for Jochum, så var allerede hans mere eller mindre tvungne makkerskab med broderen den sikre vej til ruin. Marcus Martin Ryder var ikke en mand, som var værd at satse på. Han var en skidt fyr, der lånte penge og svirede og horede til alle sider; tilmed var han brutal over for kone og børn, og hos ham og Maren hørte husspektakler til dagens orden, hvilket næppe tiltrak ret mange gæster til hans traktørsted.

Dermed er endnu intet sagt om Jochums egen habitus. Han havde næppe nogen udpræget fremdrift eller trang til selvstændighed, siden han havde ladet sin mor beholde tæten, så længe hun levede. En jævn mand, begrænset i udsyn, måske lidt enfoldig, er min fornemmelse. Han havde lært at læse og skrive, men han førte ikke selv pennen i de breve, han sendte, og hans underskrift var møjsommeligt og usikker.

Han var gjort af et blødere stof end broderen. Vel kunne Jochum fare op, som vi har hørt, men han faldt let ned igen. I bund og grund var han harmløs og fordragelig, at dømme efter følgende episode:

Engang var Jochum og Lisbeth kommet for skade at fæste en uærlig tjenestepige, Ellen Marie Larsdatter, sjællandsk bondepige og 20 år gammel. Hun havde stiftet gæld hos de handlende inde i byen i sin husbonds navn, og da Jochum opdagede det, blev han godt gal i hovedet og anmeldte hende til politiet. Hun blev pågrebet og sat i arresten i Rådhuskælderen på Nytorv.

Nogle dage senere kom sagen for Politiretten, hvortil Jochum var indkaldt; pigen blev hentet op fra kælderen, og Jochums klage blev oplæst. Ellen Marie tilstod straks, men forklarede, at hun ingen udvej havde til at betale pengene tilbage, da hun havde forspillet dem i tallotteriet undtagen 20 skilling.

Af politirapporten fremgik endvidere, at hun skyldte penge alle vegne, og at hun havde bestjålet en Amagerkone i Højbro-strædet for 1 Mark og 8 Skilling, samt at hun havde bedrevet utugt i et stræde op ad vintapper Plums baghus.

Da Jochum så Ellen Marie i hendes elendighed – som ikke blev mindre af, at hun var tydeligt med barn – og hørte hendes sølle forklaring, blev hans vrede rent borte. Han erklærede, at han ikke forlangte nogen hård straf over hende, og gik i forbøn for hende hos generalauditor og politimester Flindt, som var dommer, om ikke at straffe hende.

Den høje politimester lod sig nu ikke sådan bevæge til blødagtighed over for synderinden. Dog var han ikke uden menneskelighed i sin dom:

“Thi kendes for ret, nu da gartner Jochum Røder (sådan stavede de tit familiens navn i de dage) har anklaget hans tjenestepige Ellen Marie Larsdatter for utroeskab og hun har tilstået for retten, kan hun ikke efter klagerens ønsker aldeles pardonnes. Ikkun til ham, står det at eftergive sin del, men ikke den satisfaktion, som Publicum har at fordre, dog kan sidste på grund af hendes Condition modereres, ligesom og i betragtning deraf, herved kendes for ret: at i stedet for at straffes med Spindehuset, bør hun til erindring og bedring fængsles på vand og brød på egen bekostning i 6 dage. I øvrigt beholder Ryder sin ret forbeholdt til pigen for det, hun ham har berøvet.”

Blegdammen som “Industriens vugge”

På Joachim Ryders tid var 14 af Blegdammens 24 parceller endnu udfæstet til blegemænd og gartnere; disse to oprindelige ho-

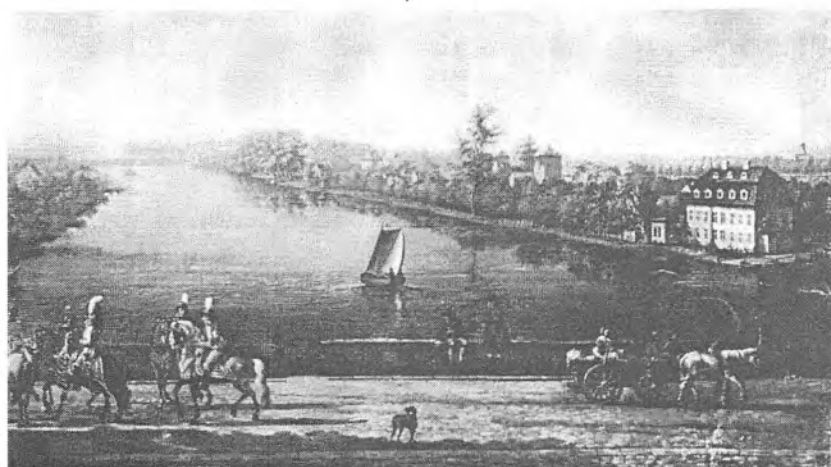
vederhvert lå i 1787 på 7 parceller hver, hvilket for gartnerne var omtrent det samme antal som ved udstykningen hundrede år tidligere, mens der for blegemændene var tale om en tilbagegang til under halvdelen af deres oprindelige 16 parceller.

De to “grønne” erhverv fordelte sig sådan, at der var gartnere på nr. 1, 10, 16-18 og 23-24, blegemænd på nr. 3-7 og 13-14.

Bag disse tørre tal ligger en række forskydninger, sammenlægninger og dybtgående ændringer i områdets erhvervsstruktur gennem 1700-tallet. På billedet herunder skyder kattuntrykkernes pittoreske tørretårne op trindt om mellem det grønne og vidner om, at tekstilindustrien følte sig hjemme på Blegdammen.

Almindeligvis bruges betegnelsen “Industriens Vugge” om Mølleåen med dens vandmøllefabrikker i Brede, Rådvad og på Strandmøllen. Men København og omegn havde naturligvis mange “vugger” for industrien. På Blegdammen holdt industrien sit indtog i 1716, da langelænderen Frederik Holmsted, bogholder og senere direktør ved Vestindisk Kompagni og borgmester i København, oprettede et kattuntrykkeri vistnok på 22. Blegdam. Han flyttede det i 1723 til Harboes Have på Østerbro for enden af Sortedamssøen og tjente styrtende med penge. Sammen med to andre storkøbmænd, begge udlændinge, Peter Tutein fra Mannheim og Reinhard Iselin fra Basel, oprettede Holmsted en kattunfabrik på Østerbro, og Tutein og Iselin erhvervede i fællesskab den 12. Blegdam i 1785 og oprettede også dér en kattunfabrik.

På den 8. Blegdam startede hollænderen Simon Lucas Jenner og hans familie i 1743 et kattuntrykkeri, som senere blev fortsat af sønnen Gabriel Jenner og andre efterkommere. Aflæggere af det talstærke Jennerske familiekollektiv skilte sig ud på andre parceller,

Sortedamssøen fra Østerbro, udsnit af maleri af J.C. Dahl 1813. Th. Ahlefeldt Laurvigs tidligere villa på den 22. Blegdam, der blev hovedsæde for Danmarks første bomuldsfabrik, oprettet af staten 1779, senere kaldet “Manchesterfabrikken”. I nyere tid blev villaaen indrettet som lejligheder. Politikeren Ove Rode er født der i 1867. Det firkantede tårn er et tørretårn fra et kattuntrykkeri på 19. Blegdam, og i dissen skimtes flere tørretårne på Blegdammen, hvor kattuntrykkerier bredte sig i sidste halvdel af 1700-tallet. *Frederiksborg Slot*
Se også farvebillede side 103.

og gennem hundrede år var familien Jenner til stede på Blegdammen.

“Der boede . . . på Blegdammen, lige overfor min faders have,” erindrede forfatterinden Frederike Brun fra sin barndom i 1770erne, “en hollandsk familie Jenner, som bestod af tre søstre, der drev en kattunfabrik. Der kom jeg tit og gerne og foer rundt i farver- og malerstuerne og ved glitteplassen og vidste lige så god besked som i mit hjem. Den vel vedligeholdte have, den af liv og travlhed myldrende gård, de venlige blegepladser med blinkende, pileomkrandsede damme og så det nette lille hus, hvor alt skinnede af properhed, og som både sommer og vinter duftede af omhyggeligt plejede blomster, hvoraf Frederike altid fik en lille buket eller endog en hel blomsterpotte med hjem, alt dette var mig såre kært og virkede i den grad på min fantasi, at der herved opstod mønstre til træformer, hvoraf adskillige virkelig blev udskårne.” Frederike Brun var datter af Petri Kirkes sognepræst, Balthazar Münter, som havde sommerbolig ovre på den modsatte bred af Sortedamssøen.

Gennem 1770erne og 1780erne bredte kattuntrykkerierne sig over det meste af feltet: Reinhard Titi på nr. 19, Jacob Parne-mann på nr. 13 og 14, Rubens på nr. 2, for at nævne nogle. Hver især indrettede de sig med blegeplads og tørretårn, og med en vindmølle eller hestemølle til at drive deres primitive maskineri. Rubens' virksomhed blev på familiens hænder indtil omdannelsen til A/S i 1906. Og lige så længe blev der bleget tøj på Blegdammen på den gammeldags manér.

Andre grene inden for tekstilindustrien blev også draget til Blegdammen. I 1761 flyttede sejlmager Chr. Brenø sin sejldugsfabrik fra Vodroffslund til den 11. Dam; han var leverandør til Holmen, og virksomheden overtoges senere af hans søn. På 12. Dam fabrikerede Jens Berthelsen tovværk. En voksdugsfabrik og et garveri fandt også plads på Blegdammen. Andre brancher kom til hhv. afløste de foregående: en tobaksfabrik, to voksløbsfabrikker, en spillekortfabrik, en kunstdrejer fra Schweiz, og så Sølvcompagniet.

Med den livlige erhvervsaktivitet fulgte en hastig befolkningstilvækst, og i 1761 fandt Magistraten det nødvendigt at oprette en skole i lokalområdet for de mange børn, og skænkede en del af den 12. Blegdam til formålet.

For midler fra Rådstuens fattigbøsse, sup-

pleret med privat indsamling, blev der opført en 1-etages skolebygning, 125 kvm., indeholdende to skolestuer samt en toværelses lejlighed til skoleholderen. Han hed Hans Thomsen Amitzbøl og havde i nogle år holdt privat skole i kvarteret, men den kunne ikke længere rumme det voksende børnetal.

Blegdamsskolen var den første offentlige skole uden for Voldene. En inskription over indgangsdøren forkyndte: “Ved Stadens Magistrats Forsorg for de Børn, der opholde sig uden for Staden, men dog tilhøre Staden, er denne Læse-, Skrive- og Regneskole opbygget og indrettet. Anno 1761”.

Skoleholderens instruks lød på, at han alle søgnedage skulle undervise ungdommen i disse fag og i “deres Saligheds Sag”, samt at han skulle opkræve forældrenes skolepenge. Endvidere, at “Pigebørnene stedse blive i den ene Stue for sig og Drengene separate i den anden Stue”. Børnene sad på bænke langs de tre sider af et langt bord, hvorpå der stod to blækhorn og to sandhuse af træ. Undervisningen foregik i to hold, de ældre kl. 6-11, de yngre kl. 14-18. Frikvartererne tilbragte børnene på Fælleden på den anden side af Blegdamsvejen.

Eleveprotokollerne er ikke bevaret, men sandsynligvis har Jochum Ryder og hans søskende, senere formentlig også hans fem sønner, gået på Blegdamsskolen.

Undervisningen var nok ikke meget bevendt. Blandt skolens inventar forefandtes 1 bibel og 6 ekpl. af Birks Bibelhistorie; andet undervisningsmateriale er ikke nævnt (1792). Indeklimaet var heller ikke just befordrende for den pædagogiske proces. Der blev stuvet flere og flere børn sammen i den lavloftede skolestue, og den fugtige luft på stedet, sammen med varmen fra kakkelovnen, bevirkede, ifølge beretning fra en af lærerne, “at Aandedraget bliver tungt, og at der indfinder sig en stærk Spænding i Hovedet og almindeligt Ildebefindende. Ved nordlige Vinde er der samtidig en ulidelig Træk og uudholdelig Kulde, og ved Østenvind fyldes Værelserne uophørligt med Røg. Paa saadanne Dage henglide Timerne uhyggeligt, ufrugtbare for Undervisningen under vekslende Bestræbelser for at undgaa at kvæles af Røg eller stivnes af Kulde.”

I begyndelsen af 1800-tallet kom der flere, og større, skoler på Østerbro; Magistratens Blegdamsskole ophørte dog først i 1871. Nedrevet 1892.

Den største af fabrikkerne på Blegdammen var "Manchesterfabrikken", oprettet i 1777 på den 20. Blegdam af et foretagende, som med kraftig statsstøtte og ved hjælp af eksperter udefra etablerede en bomuldsfabrik efter moderne engelske principper.

Fabrikken bredte sig efterhånden ind over den 21. og 22. Blegdam til den ene side og ind over halvdelen af den 19. Blegdam til den anden side, og den var Danmarks første større fabriksanlæg.

Der var maskinspinderi, karte-, presse- og vaskemaskiner, valseværk og haspeværk, og der var 200 vævestole, der var farveri, blegeri og en blegeplads, hvor der om sommeren kunne bleges 3.000 stykker tøj. Desuden 30 spindemaskiner, et formskæreri og en appreteringsanstalt. Fabrikken beskæftigede 800 personer i 1784, hvoraf mange boede på fabrikkens område eller i nabolaget.

Det lignede en stor succes, men var i virkeligheden volumensyge. Fabrikkens varer fandt kun ringe afsætning, som ikke på nogen måde kunne forrente det dyre produktionsapparat, endsiges retfærdiggøre udvidelserne deraf.

Regeringens satsning på at fremhjælpe en dansk bomuldsproduktion, der kunne konkurrere med den engelske, byggede på den illusion, at England langt ud i en tåget fremtid ville være handelspolitisk og industrielt lammet som følge af sin krigsførelse. Men i 1783 ophørte den amerikanske frihedskrig, og der blev sluttet fred i Versailles. Dermed kunne England påny koncentrere sig om at udvikle sin industri – som var årtier forud for den danske – og samtidig vendte den engelske handelsflåde, som havde været indkaldt til krigstjeneste, tilbage til den civile søfart på verdenshavene.

For Danmark bevirkede den uhørt skærpede internationale konkurrence på varer og transport et voldsomt økonomisk tilbageslag. Eksporten og importen faldt katastrofalt, og mange store handelshuse gik fallit og trak små forretninger med sig i faldet. Der blev endvidere afsløret omfattende bedragerier i Asiatisk Kompagni.

Staten støttede de kriseramte virksomheder med store lån, og tekstilindustrien havde i særlig grad regeringens bevågenhed. Bomuldsmanufacturen på Blegdammen var skiftevis på private hænder og på statens egne hænder (Commercekollegiet), men tab fulgte på tab gennem firserne og halvfemserne.

Kvaliteten af den danske bomuld stod ikke mål med den engelske, og prismæssigt kunne vi heller ikke konkurrere. Men statens støtte var jo trods alt med til at skubbe Danmark ind i industrialderen, og tildels var støtten også begrundet i regeringens ønske om at afbøde arbejdsløsheden blandt Københavns proletariat.

I 1797 købte Silke- og Klædekræmmerlauget den hensygnende Manchesterfabrik, men under Englandskrigen i 1807 blev alt fabrikkens kostbare udstyr ødelagt. Senere oprettede J.E. Meyer en voksdugsfabrik på stedet.

Den myldrende, pladskrævende og støjende industrielle aktivitet, som koloniserede Blegdammen, virkede på ejendommelig vis ikke ødelæggende for det berigede landskab, som blegemænd og gartnere havde skabt og holdt vedlige gennem mere end hundrede år. Se billede side 103. Takket være Københavns strikse vandvæsen blev forbudet mod bebyggelse ud til Dosseringen nøje overholdt indtil midten af 1800-tallet, hvor Conrad Wilhelm Greve af Ahlefeldt Laurvigens prangende villa stadig var det eneste hus på søfronten. De mange uens bolig- og produktionselementer blev ligesom spundet ind i det brede, grønne bælte, og det hele dannede, med søens nærhed, en særegen, fortættet atmosfære af "leben und leben lassen", som virkede dragende på guldalderens og biedermeiertidens kulturrelite. Den yndede at ligge på landet derude om sommeren, og i talrige memoirer og breve fornemmes stedets udefinerlige charme.

Ovre på den anden side af Sortedamssøen sad B.S. Ingemann ved sit åbne vindue en aften og digtede "Fred hviler over land og By" (1823):

Og Søen blank og rolig staar
Med Himlen i sin Favn;
Paa Dammen fjerne Vogter gaar
Og lover Herrens Navn.

Familiens sorte får

Skønånderne og det fine borgerskab så kun det, de ville se. I deres idylliserende sommerminder fra Blegdammen var der ingen hær af forhutlede fabriksarbejdere, ingen børnearbejdere på 6-8 år, ingen brutale og ildelugtende drukkenbolte, der væltede hen ad vejen ved nattetid for at komme hjem og tæve koken.

Vi kan undre os, ja forarges over, at de pæne mennesker overhovedet kunne undgå at se den elendighed, som midt i idyllen må have vist sig for deres øjne, og at de kunne lade være med at gøre sig tanker om industrialiseringens negative følger. Men til syvende og sidst må vi bare acceptere, at det *kunne* de altså!

Jochums lillebror, Marcus Martin (Martinus) Ryder bidrog ikke til den hyggelige stemning på Blegdammen. Det havde nu ikke noget med industrialiseringen at gøre. Nok er det: Han var et kors for sine omgivelser.

Måske pga. sit dårlige ry søgte han i årevis at blive optaget i Det Lille Vognmands-laug uden held. Han tog så borgerskab som værtshusholder i 1784. Senere kom han dog ind i Vognmands-laug, men han var sløset og drikfældig, og laugets formand Niels Salling havde sammenstød med ham og meldte ham til politiet for at være blevet overfuset af ham og kaldt for "dyr" og "skælm". Marcus Martin blev afhørt og forklarede, at det passerede var sket i ophidselse, hvorefter parterne forligtes.

Isoleret set en bagatelsag. Værre var det, når hans "ophidselse" gik ud over familien. Her var der ingen bremse på, og ingen fortrydelse bagefter; som husbond havde han, om ikke halsret, så dog en nærmest ubegrænset håndsret i forhold til kone, børn og tyende.

Drukkenskab var vel nøgleproblemet, og når han var fuld, blev han sexgal og voldelig. Hans stakkels kone Maren måtte finde sig i meget. Allerede et halvt år efter brylluppet havde Marcus Martin andre kvinder i flæng, og han forgreb sig også på familiens tjenestepiger, "og når en af pigerne ei ville føje ham i hans skammelige forehavende, blev hun af ham med hug og slag smidt på døren," berettede Maren senere i sin separationsansøgning til Magistraten. Drikkeriet blev værre år for år, og ofte måtte Maren spænde for vognen om natten og hente ham døddrukken hjem inde fra byen.

Efter syv års ægteskab kunne hun ikke holde til mere. Ved sit ugudelige levned havde hendes mand tilsat alt deres timelige velfærd og "sat sig i en bundløs gæld, men desuden befænget sig selv og mig med en liderlig sygdom, hvoraf jeg med megen smerte i en frugt-sommelig tilstand er bleven helbredet af en chirurgus på Det Kgl. Bomulds Manufactur navnlig Svartzenau." Når hun vægrede sig ved det seksuelle samkvem, slog Marcus Martin

hende og trak hende ved hårene ud af sengen, skældte hende for hor og kanaljeri, truede hende på livet og voldtog hende på gulvet "trods højfrugtsommelighed".

Situationen løb helt op i en spids, da Marcus Martin ville kvæle deres halvandet år gamle barn, hvilket "kommissær Eyten på Østerbro kan bevidne". Det fremgår endvidere af Marens hjerteskrærende brev til Magistraten, at hendes mands bror Jochum Ryder "og andre lovformelige vidner" har tilskyndet hende til at søge separation og vil støtte hendes sag. Brevet er dateret: 23de Blegdam den 20. september 1788.

Det halvandet års barn var datteren Caroline Rebecca Ryder, som var født i 1787 og det eneste af de fire børn, Maren havde født siden 1782, som endnu levede.

Ved et møde på Rådhuset nogle dage efter Marens ansøgning skændtes ægtefællerne om separationsvilkårene. Aftalen blev, at Marcus Martin skulle give Maren 6 Rdl. om ugen til hendes og barnets underhold, "samt noget at sidde og ligge på". Allerede dagen efter blev separationen bevilget.

Men dagen efter igen, den 26. september, nedkom Maren med et dødfødt pigebarn. Ifølge jordemoderen havde barnet været død i moders liv i tre uger, og fødslen var to måneder før tiden. I sin afkræftede tilstand kunne Maren ikke klare at flytte ud for sig selv. Man må gå ud fra, at hun kunne søge ly hos Jochum og Lisbeth, men hvorom alting er: Hun skrev til Magistraten den 3. oktober og redegjorde for sin ulykke: ". . . så formedelst min mands hårde og ubarmhjertige omgang i min nuværende forfatning, finder jeg mig nødsaget for at rede mit liv at søge anden opholdssted", og hun bønfaller den høje Magistrat om at få assistance af rettens betjente under flytningen, "og ønsker såfremt det var muligt, inu i dag at vorde befriet af denne min kummerfulde tilstand, Allerunderdanigst Maren Ryders, at finde på 23de Blegdam".

Da hun var flyttet, fulgte et tovtækkeri med Marcus Martin, som strittede imod at give hende det aftalte underhold og hendes andel af møbler og husgeråd; Maren klagede også over, at han opsøgte hende i hendes logi. Han fik et tilhold, og dermed sluttede sagen.

Efter et par års forløb ansøgte Maren om skilsmisse for at kunne indlade sig i nyt ægteskab. Men det blev ikke til noget. I stedet skete der det, at Maren og Marcus Martin fandt sammen igen. I 1794 fik de en datter,

Johanne Eleonore Elisabeth, kaldet Lora. Da boede de på den 18. Blegdam hos Marcus Martins søster og svoger, Anna Maria og Chr. Franck.

Havde Marcus Martin monstro forbedret sig i mellemtiden? Det tyder det ikke på. I 1801 finder man ham og Maren med deres nu 4 børn boende i Peder Madsens Gang, en af de mest berygtede gader i Kongens København, "beboet af skarnsfolk", hed det sig. Marcus Martin kaldte sig gartnersvend, men familien var i flere år på fattighjælp og levede i bundløs elendighed. I januar 1806 noteres det i fattigprotokollen, at den 12-årige Lora Ryder er "taget i forvaring af familien". Det var Anna Maria og Chr. Franck, som fra nu af tog sig af Lora, og de sørgede også for, at hun blev konfirmeret. Foruden hende og storesøsteren Caroline Rebecca var Frederik Wilhelm Ryder, der blev gartner, såvidt vides de eneste af Marcus Martins og Marens i alt 8 børn, som nåede voksenalderen.

Marcus Martin Ryder døde i oktober 1814 (begravet 12.10. Trin.).

Jochums fallit

Der kan ikke sættes tal på, hvor meget det kostede Jochum at være "sin broders vogter", men det siger sig selv, at Marcus Martins tøjlesløse levevis var en voldsom menneskelig og økonomisk belastning for Jochum og Lisbeth. Det livsgrundlag, som de to brødre skulle bygge i fællesskab for sig og deres respektive familier på den 23. Blegdam, måtte uvægerligt skride, når den ene part bragte sig i bundløs gæld.

Det begyndte at gå skævt for Jochum allerede i 1786, som tidligere nævnt. Den 11. juni betalte han kun afdrag og renter på 1. prioriteten til Mette Lars Justesen (opr. 1.600 Rdl.), men undlod at betale på 2. prioriteten, som var på 1.000 Rdl. til 4 pct. Kreditor Henrich Hammer krævede derfor i august hele beløbet med påløbne renter betalt omgående. Men Hammer var vist en tålmodig mand, og der gik et helt år, før Jochum blev slæbt i retten og blev dømt til at betale hele beløbet plus yderligere påløbne renter samt sagsomkostninger inden 15 dage. Og igen gik der mere end et år, før Jochum erklærede sig selv fallit. Det var den 11. december 1788. Nu kunne han nemlig heller ikke længere udrede terminen til 1. prioritet.

Det resulterede i Hof- og Stadsrettens dom af 2. februar 1789, hvorefter Jochum Ryder omgående skulle betale afd. enke Mette Lars Justesens tre sønner, brødrene Larsen, der havde arvet panteobligationen efter hende, dens pålydende plus renter.

Nogle af sagens akter har været umulige at finde, men jeg vil antage, at ejendommen på dette tidspunkt flere gange var forsøgt solgt på auktion, men at budene havde været for lave til at dække den samlede gæld.

I hvert fald skrev Jochum den 4. marts til Skiftekommissionen med anmodning om, at alle hans kreditorer blev ligestillet ved bobehandlingen. Det gjorde han utvivlsomt i den bedste mening, af hensyn til Henrich Hammer, hvis 1.000 Rdl. risikerede at være fuldstændig tabt, hvis brødrene Larsen skulle have fuld dækning for deres 1. prioritet. Men naturligvis stod det ikke til Jochum selv at bestemme over sit fallitbo. Derimod skabte hans anmodning forvirring og misforståelse på Skiftekommissionens kontor og resulterede i følgende tragikomiske optrin den næste dag:

"Anno 1789 Den 5 Martii indfandt Skiftekommissionen sig med fuldmægtig Andersen med Betjenter Lars Lund udi Gartner Joachim Ryders tilhørende Gaard No. 23 uden Øster og Nørre Port ifølge hans ved Auditeur Knudsen indgivne Pro Memoria af gaarsdato som hermed blev fremlagt, for at tage hans Boe under Behandling til hans Creditorers Betaling. Herudover var tilstede bemeldte Auditeur Knudsen og Tjenestepigen Bodil Elisabeth Nielsdatter, hvilken sidste deklarerede, at hendes Husbond saavidt hun vidste var gaaet ind i Staden."

Auditør Knudsen fra Skiftekommissionen vil altså efterkomme Jochums anmodning om at ligestille kreditorerne. Men 1. prioritetens indehavere, brdr. Larsen, vil ikke finde sig i en ligestilling; de kræver deres forret respekteret, og som deres "pladshund" har de engageret en af byens skrappeste jurister, højesteretsadvokat Chr. Bagger Brorson (barnebarn af psalmisten). I samme øjeblik Brorson erfarer, at auditør Knudsen og hans folk er på vej ud til Blegdammen på eksekutionsforretning, rekvirerer han kopist Mikkelsen og to af underfogdens betjente, som iler sporenstregs derud for at komme auditør Knudsen i forkøbet. Efter at have sendt sine tre forridere afsted ager Brorson selv derud i sin vogn.

Det lykkedes da også Borsons udsendinge at ankomme til Joachim Ryders gaard et par minutter før auditor Knudsen, således at de kunne modtage ham og hans folk med en erklæring om, at de efter højesteretsadvokat Brorsons forlangende havde gjort udlæg i Ryders effekter.

Men så langt var de jo slet ikke nået, konstaterede Knudsen, kun til at specificere effekterne; han holdt fast på, at boet måtte tages under behandling.

Nu kom advokat Brorson selv til stede, og han protesterede imod, at Skiftekommissionen tog boet under behandling til fornærmelse for hans klienter, brødrene Larsen, "da disse . . . efter den i dag passerede Executions-forretning allerede havde holdt Execution, saavel i Jochum Ryders Gaard med tilhørende Grund, samt i den af Lejerne allerede forfaldne Leie som videre herefter maatte forfalde, og i Debtors Effecter."

I mellemtiden havde kopist Mikkelsen og underfogdens betjente gennemført den påståede udlægsforretning og udfærdiget et papir, som Brorson forelagde Knudsen som bevis og krævede tilbageleveret med rettens, dvs. Knudsens påtegning. Det skete på stedet, og dermed havde Brorson jo faktisk vundet slaget.

Auditor Knudsen fastholdt imidlertid, at Brorsons udlægsforretning endnu ikke var fuldbyrdet, da Skiftekommissionen indfandt sig, og at bobehandlingen skulle gå sin gang, "fordi mere Valuta forefindes end det, Hr. Brorson efter Dom har at forvalte."

De to lærde herrer skændtes nu en stund om, hvem af parterne der havde ret til at lægge sin klamme hånd på den "mere Valuta" i Joachim Ryders bo, samt hvorvidt ommeldte bo var et "fallitbo" eller et "afbudbo", og de undlod ikke at anholde hinandens selvmodsigelser og fejlslutninger.

Under dette langstrakte, før-Ørstedeske juridiske skoleridt, som bivånedes af de medfølgende lavere embedsmænd, holdt Jochums tjenestekarl Niels Mortensen sig parat i baggrunden og trådte til, da herrerne omsider gik over til at registrere de af husbonds effekter, som advokat Brorson ikke allerede havde gjort udlæg i.

Imens var tjenestepigen Bodil løbet for at hente Lisbeth – der antagelig var ovre i sin fars hus skråt overfor – så også hun kunne være til stede, mens de sørgelige rester af familiens ejendele blev registreret og takseret.

Fuldmægtig Andersen fra Skifteretten tak-

serede effekterne, og betjent Lars Lund skrev ned, og det blev en lang liste af stort og småt mellem hinanden med beløb ud for hver post:

1 tinskål, 3 tintallerkener og 1 natpotte, 1 liden malm-morter med støder, 1 bismær, 1 ildtang og 1 kaffemølle, 3 billige thepotter, adskillige par kopper, 50 bouteiller og 1 lidet spejl samt 1 balje, 1 spand og 1 tønne med jernbånd.

Næ hov! tønden tilhørte ikke husbond, oplyste Niels tjenestekarl; den var lånt emballage og skulle sendes tom tilbage til sin ejer. Ergo blev tønden kun registreret, ikke takseret.

Men der var 1 arbejdsvogn med tilbehør (3 Rdl.), og der var havestige, hjulbør, slibesten, 2 gamle vognhjul og 24 gamle vinduer(!) samt en gammel seng med puder og dyner. Der var 1 laurbærtræ i en jernbunden balje, 1 lille laurbærtræ i potte og 1 rosenvintræ også i potte, 2 mistbænke med kasse i – ja, der var mange andre ting, og betjenter Lund skrev og skrev. Den samlede værdi af effekterne blev: 23 Rdl., 1 M., 8 Sk.

Joachim Ryders hustru Eleonora Elisabeth Kiøbcke blev holdt ansvarlig for de registrerede effekter "til videre behov". Det skrev hun under på, og på hver side af hende tilførte fuldmægtig Andersen og auditor M. Knudsen deres signaturer.

Ejendommen var usælgelig. På den femte auktion var højeste bud 1.500 Rdl., dvs. kun godt halvdelen af bygningsvurderingen og langtfra nok til at tilfredsstille kreditorerne.

Sjette auktion blev afholdt den 20. maj 1789 om eftermiddagen, og her fik prokurator Egidius Jacobsen håndslag som den højstbydende med 1.702 Rdl.

Det rakte til at dække brdr. Larsens tilgodehavende og Brorsons salær samt sagens omkostninger, hvorimod der ikke blev noget til Henrich Hammer. Han erklærede realistisk, "da Ryders omstændigheder er så fattige", at han ikke ville kræve hele sit tilgodehavende på 1.000 Rdl. af ham på et bræt, og indgik aftale med Jochum om en afdragsordning på 20 Rdl. hvert halvår. Det svarede til 4 pct. p.a. Skulle så Joachim Ryder komme til en arv, "hvorom han har forhåbning", ville Hammer have sit tilgodehavende kontant.

Senere på sommeren videresolgte prokurator Jacobsen den 23. Blegdam til vognmand Erich Johnsen for 1.800 Rdl., men Jochum og Lisbeth blev boende på ejendommen et helt år endnu. Vores tipoldefar Christian

Frederik Ryder nåede således at blive født på stedet (23. marts 1790), og også dåbsfesten den 15. april foregik dér.

Christian Frederik nåede også at have en bedstefar – hvad kun få af vore aner har haft. Han var dog kun fire måneder gammel, da morfaderen Carl Adolph Købke døde; det skete den 29. juli.

Dagen derefter, den 30. juli 1790, afsluttedes Joachim Ryders fallitbo i Skifteretten. Han fik boet extraderet, dvs. de sørgelige rester udleveret mod at afregne enkelte mindre udeståender.

Farvel til den 23. Blegdam

Og så var tiden inde, hvor Jochum og Lisbeth og deres fire små drenge måtte forlade den kære plet, hvor familien Ryder i tre generationer havde haft sit hjem og virke. 85 år på stedet var det blevet til – nu var det definitivt slut. Hvor må det have været en sorgens og ydmygelsens dag for Jochum!

Familien flyttede vist i første omgang hen på 18. Blegdam til hans søster og svoger, Anna Maria og Chr. Franck; senere kom de til at bo på Nørrebro 42, omtrent ved hjørnet af Fælledvej. Jochum arbejdede for det meste

som gartner på Blegdammens gartnerier og ude på landstedet Tuborg, men var indimellem arbejdsmand på Nørrebro Mølle.

Den 23. Blegdam forblev i familien Johnsens eje i halvtreds år. Efter Erich Johnsens død drev hans enke vognmandsforretningen, og efter hende sønnen A. Johnsen.

Endnu omkring 1850 var der ingen bebyggelse på blegdammene til søsiden, kun ud mod Blegdamsvejen. Her lå der fra 1869 en sølvvarefabrik på Ryders tidligere grund. I 1870'erne blev alle Blegdammene skåret midt over af Ryesgade, der blev maset igennem fra Nørrebro til Østerbro parallelt med Blegdamsvejen. Nogle af bygningerne fra sølvvarefabrikken blev senere, med adresse i Ryesgade, omdannet til cykelfabrik.

Midt på grunden mellem Ryesgade og Dosseringen fik hotelejer Kryger i 1874 bygget en toetagers villa, nedrevet ca. 1900, og i 1903 opførtes på arealet tre femetagers beboelseshuse af arkitekt Berthelsen for murermester Nyholm. Den af bygningerne, der vender ud mod Dosseringen, har nr. 95 A og B - et typisk monumentalbyggeri fra århundredskiftet med højloftede herskabslejligheder.

Peter Berndt Købke og hans tid

Hvad mon det var for en arv, Jochum Ryder foregøglede sig selv og sin kreditor Henrich Hammer? Stor skulle den jo være, hvis den skulle batte noget!

Måske regnede han med, at der ville falde noget af efter svigerfaderen, bagermester Carl Adolph Købke. Han døde 55 år gammel af vattersot den 29. juli 1790. Men da hans bo blev gjort op, viste passiverne sig langt at overgå aktiverne. Carl Adolph havde givet partiet som velhaver og havde nok lænet sig lovlig kraftigt op ad sin storebror Jacob, der var død i 1786. Nu slog regnskabets time for de efterladte.

Enken Christiane Købke fik imidlertid boet udleveret med tilladelse til at fortsatte bageriet ved hjælp af sin søn, den 19-årige Peter Berndt Købke.

Det var et stor byrde at lægge på den unge mand. Men Peter Købke voksede med opgaven, og han havde gode hjælpere i sin mor

og sine hjemmeboende søstre. Alle trak på samme hammel.

Halvsøsteren Susanne Marie (Lisbeth Ryders lillesøster) blev kort efter faderens død gift med fribager Johann Friedrich Martins, og han arbejdede med i bageriet. Senere fik Martins eget bageri i Borgergade.

Stedsøsteren, den nu 33-årige Sophie Hedevig f. Mohr (Lisbeths halvsøster) var flyttet hjem til bageriet igen efter at have mistet sin mand, traktør Chr. Frederik Lund. I 1796 blev hun gift 2. gang med Niels Olivarius, bogholder i Kurantbanken, og de flyttede ind i Magstræde. Viet på Østerbro "hjemme hos moderen" står der i protokollen. Det siger noget om Købkernes rummelige familiefølelse, at Sophie Hedevig, som jo var datter af afd. Hartwich Chr. Mohr og Maria Magdalena Cammermeyer og en halv generation ældre end Carl Adolphs og Christianes egne børn, aldrig blev betragtet anderledes end som et barn af huset.

Hun opnåede at blive en meget gammel dame (se portræt side 105), og hun stod til det sidste stedbroderen Peter Købke og hans familie inderligt nær. Dette som et korrektiv til kunsthistorikerens gentagne bemærkninger om familien Købkes selvtilstrækkelighed. De var familiemennesker, men deres familiebegreb var ikke småtskåret. Ægteparret Olivarius blev stedt til hvile under et kæmpementument i Købkes familiegravsted på Assistens Kirkegaard. Efter restaurering af gravstedet i 1990'erne ses det ikke mere.

Peter Købkes helsøster Anna Maria Dorthea boede også hjemme efter faderens død. Hun blev i 1803 gift med major, sø- og landkrigskommissær, godsejer Hans Fr. Uldall til Espe og Løgismose.

Den anden helsøster Ane Cathrine (1776-1854) var ikke helt rigtig i hovedet og blev aldrig gift, men boede hele sit lange liv i familiens skød. Som hjælp i bageriet var hun nok ikke meget bevendt, men hendes kære bror Peter og senere også hans kone og børn tog sig kærligt af hende. Hun var opkaldt efter sin moster, Christianes ugifte søster, som havde holdt hus for faderen, tolder Petersen i Bandholm. Da han var død, blev den gamle pige også indlemmet i Købkes husholdning på Østerbro.

Ud over familiens mange kvinder, som den unge Peter Købke var omgivet af, omfattede husstanden en bagersvend, den 45-årige ungkarl Christian Schiellerup. Måske blev han ansat som mestersvend efter Carl Adolphs død for at fuldføre oplæringen af Peter Købke. I hvert fald var Peter Købke ham stærkt hengiven, og Chr. Schiellerup betragtedes som et medlem af familien. Han blev fadder til en af Peter Købkes sønner, den senere kunstmaler Christen Købke (1810-48), som fik navnet Schiellerup til mellemnavn. Da Peter Købke i 1817 overtog den militære brødfabrik på Kastellet, ansatte han Chr. Schiellerup som bogholder, og også her boede og spiste han, der forblev ugift, sammen med familien.

I 1796 blev Peter Købke optaget i Københavns Bagerlaug som "Udenbys Mester".

Han var ret en borger af sin tid, kaptajn i Københavns Borgervæbning og medlem af en af byens populære klubber, hvor han kom daglig.

I 1800 kom hans 20-årige kusine Grethe i huset hos hans mor. Den unge pige, Cecilie Margrethe Petersen (1779-1867) var datter af

Christianes lillebror, skipper Hans Petersen i Maribo. De to unge blev snart forlovede, og det nåede Christiane at opleve, inden hun døde 1801. Året efter blev Grethe og Peter Købke gift. Alt var lyst og lykkeligt, forretningen gik strygende, og de næste fem år fik de tre børn.

Men ved Københavns Bombardement i 1807 blev bageriet på Østerbro skudt i brand af englænderne. Familien havde fået bragt sig af vejen i tide og havde endda nået at grave sit sølvstøj ned i haven. Men de engelske soldater fandt det og tog det med sig.

Petersborg blev stående, men bageriet var ødelagt. Peter Købke solgte ejendommen for 28.000 Rdl., og familien flyttede hen på Citadelvejen, hvor Overkrigskommissariatet havde indrettet et interimistisk feltbageri. Foruden mosteren Ane Cathrine (der samtidig var Grethes faster) og Peters åndssvage søster havde de nu også Grethes mor boende – faderen, skipper Petersen, var en vanskelig person og levede sine sidste år alene, men også han blev forsørgt af Peter Købke.

Mosteren-fasteren døde i 1808, men til gengæld fik Købkes endnu to børn, Conradine i 1809 og Christen i 1810. Jo, Peter Købke havde meget at svare til! Han søgte forskellige stillinger, men vistnok uden held. Så købte han tre ejendomme ved Nyboder: Kokkegade/Rosengade 443, 444 og 445, til udlejning. I nr. 444 havde to af Joachim og Lisbeth Ryders sønner efter tur bolig og rugbrødsbageri. Selv gik Peter Købke i gang som brygger i Brolæggerstræde, men med bopæl på Frederiksberg.

Senere flyttede Købkes til Nyhuse ved Hilerød, hvor Peter blev møllejejer. I mellemtiden var der kommet fire børn mere, så nu var der ni.

I 1817 bød Peter Købke på licitationen til Kastellets bageri, og hans bud blev antaget. Kontrakten var på 15 år og vilkårene meget gunstige. Kastelsbageriet var en stor virksomhed med mange ansatte, og her bagtes ikke blot brød til soldaterne på Kastellet, men også til andre kaserner rundt om. Der hørte en mølle til fabrikken – den står der endnu, og den maler stadig korn én dag om året, på Kastellets fødselsdag. Arbejdskraften var billig, da han for en stor del beskæftigede slaver, dvs. straffefanger, som holdtes i arrest på Kastellet.

Peter Købke blev en velstående mand, og han havde ingen problemer med at forsørge

sin store familie. To efternølere kom til i 1821 og 1822, og fremdeles rummede husstanden også Peters åndssvage søster og Grethes mor, skipperenke Petersen samt Christian Schiellerup. Sluttelig skal nævnes, at Peters halv-søster Lisbeth Ryder, enke efter gartner Jochum Ryder, boede i Kastelets bagergård ved sin død i 1826.

Kastelets gamle bageri i Sdr. Magasin oppe ved den venstre side af pladsen foran Kastelskirken. Akvarel af C.V. Nielsen, 1890'erne. *Kbh.s Bymuseum.*

Om den rare atmosfære i bagermester Købkes hjem på Kastelet har svigersønnen medaljør F.C. Krohn berettet: "Købkes hus var et såre gæstfrit hus, hvori der forsamledes overmåde mange mennesker af begge køn og alle aldre. Det var et gudfrygtigt og tilmed særdeles ordentlig hus. Husmoderen var en ualmindelig flink og arbejdsom kone, og husfaderen en såre elskværdig mand, deres minde vil længe leve i mange taknemmelige hjerter! Den gamle Købke var en af disse jævne milde, menneskekærlige sjæle, der som Vorherres engel går hen over jorden for at udstrø hans velsignelse til alle sider. Der lå over hans ydre som over hans tanker, ord og gerninger ligesom en afglans af den himmelske kærlighed. Jeg har aldrig kendt en bedre mand end han var." Se portrætter side 105.

Da kontrakten på Kastelsbageriet udløb i 1832, var Peter Købke 60 år og lagde dermed op. Familien flyttede til en stor villa på den 15. Blegdam, som han købte af kontorchef i Nationalbanken Henrik Ferdinand Lund (g.m. Søren Kierkegaards søster Petra).

Det kan undre, at ingen af Peter Købkes seks sønner tog håndværket op efter ham. Han blev vel overhovedet den sidste bager Købke i den gamle bagerslægt. To sønner blev teologer, én blev lods, to blev landmænd og senere hhv. toldassistent og tandlæge – og én blev kunstmaler.

Der er ingen tegn på, at bager Købke søgte venskaber eller selskabelig omgang med andre bagere. Og ingen af døtrene valgte en bager til ægtemand. Christiane, den ældste, var ugift og blev boende hjemme. De to yngste fik hver sin fætter Petersen, den ene urtekræmmer, den anden grosserer. Conradine blev gift med pastor Nic. Feilberg, og Sophie med medaljør Frederik Krohn: de er forældre til J.J. og Pietro Krohn, som sammen skabte "Peters Jul".

Christen Købke – nr. 5 af 11

I dag kendes navnet Købke udelukkende pga. den berømte kunstmaler. Men havde det ikke været for hans gode og kærlige, og velsituerede, forældre, der uforbeholdent støttede sønnens talent og bar ham på hænder gennem tilværelsen, var der såmænd aldrig blevet nogen kunstmaler Christen Købke, for han var helt uden den aggressive stridbarhed, som havde været nødvendig, hvis han havde mødt modstand hjemmefra. Havde faderen forlangt, at han skulle blive bager, ja så var han blevet bager. Sikkert en dygtig bager, men også en ulykkelig bager, for kunsten var Christen Købkes eneste lyst og tilbøjelighed.

"Hvad Købke angår," skriver kunsthistorikeren H.P. Rohde, "var forholdet det, at geniet her for en gangs skyld havde fundet for godt at tage bolig i en sagtmodig sjæl og et skrøbeligt legeme." Se Købkes selvportræt s. 104.

Det fortælles, at han som dreng lå syg af gigtfeber og fik farveblyanter og papir ind på sengen at adspredde sig med. Derved opdagede forældrene, at den lille Christen havde evner for at tegne. Da han blev rask, kom han ud i bageriet og blev sat til at male ansigter af glasure og syltetøj på de runde kager. Men det var sikkert ikke faderens mening, at Christen skulle blive bager eller konditor. Drengen skulle ind på Kunstakademiet og have udannet sine særlige evner – og det kom han, kun 12 år gammel.

Han opnåede aldrig at kunne leve af sin kunst, men det blev ikke regnet ham til last

af forældrene. Heller ikke fra hans mange søskende var der nogen mislyd over, at Christen boede gratis hjemme det meste af sit liv. Han havde friheden til at gå sine egne veje, og han var myreflittig og ærgerrig. Han gik nu sjældent ret langt med staffeliet og malerkassen. Mens familien boede på Kastellet, var det fremfor alt Kastellet og dets nærmeste omgivelser, han malede, og efter flytningen til Blegdammen blev Dosseringen og Sortedamsøen hans foretrukne motiver. I 1837 giftede han sig med sin jævnaldrende slægtning Susanne Cecilie Købke – tipoldebarn af hans oldeforældre (og vore tipx4-oldeforældre) Caspar Købke og Eleonora Elisabeth Alwardt. Det unge par fik sin egen rummelige bolig i den ene ende af villaen på Blegdammen.

Landskabsmaler, lagde Christen Købke vægt på at kalde sig, men hans senere berømmelse skyldes lige så meget hans portrætkunst. Også her var det den nære, fortrolige verden, som var hans motivkreds. De fleste af hans portrætter forestiller familiemedlemmer eller venner og bekendte. De blev skabt con amore eller som gratis eller lavprisvennetjenester. Bestillinger "udefra" fik han kun få af, og de kom mest fra folk med relationer til familien og vennerne.

Afbrudt af et toårigt studieophold i Italien boede han på Blegdammen indtil få år før sin tidlige død, da hans mor som enke blev nødt

til at sælge ejendommen. Christen Købke måtte nu som 35-årig med kone og to børn selv klare tilværelsen for sig og sine. Men utryghed og skuffelser undergravede ham, og han døde i februar 1848 af lungebetændelse efter få dages sygdom, 38 år gammel og stort set ukendt undtagen i en snæver kreds af kunstkere.

Hovedparten af den rige skat af familie- og andre portrætter blev først kendt for offentligheden årtier efter malerens død, ja mange dukkede først op på auktioner og kunstudstillinger langt inde i det tyvende århundrede.

Således fremkaldte eftertiden over et spand af hundrede år Christen Købkes livsværk i dets helhed. I endnu langsommere takt steg anerkendelsen af ham fra "elev af Eckersberg" til international berømmelse som den største af Danmarks guldaldermalere.

Med faderen, bagermester Købke som mæcen skabte han det unikke og kærlige familiealbum, som perlerækken af hans landskabs- og personbilleder udgør, og kvitterede dermed på smukkeste vis for den fædrene godgørelse. Hverken far eller søn havde nogen anelse om, eller for den sags skyld ambitioner om rækkevidden af denne satsning på kunsten. Begge var de "bare" familiemennesker, forankret i kald og stand og forbundne i gensidig kærlighed og loyalitet.

“De fattige Rasmus’er”

Joachim Ryder rejste sig aldrig efter sin fallit i 1790. Han fablede jo om en arv, som han havde i vente, men intet tyder på, at han nogensinde kom til penge.

Det lunede dog lidt, da han sammen med sin svoger, fribager Martins, i 1795 fik Lisbeths og Susanna Marias bortrejste og gennem 15 år forsvundne bror, Siegfried Adolph Købke, erklæret formodet død og fik udbetalt hans mødrene arv på 275 Rdl. til deling mellem de retmæssige arvinger, dvs. de to koner og deres halvsøstre, Sophie Hedeveg og Charlotta Margrethe f. Mohr.

Det blev en 75 Rdl. til hver, men de fik let ben at gå på for en fattig og forgældet familie med fem børn. Der var langt op til de 1.000 Rdl., som Jochum skyldte Henrich Hammer. Om denne nogensinde fik alle sine penge, er vel tvivlsomt.

En overgang sank familien så dybt i ar-

mod, at den i nogle måneder, fra januar til maj 1800, fik fattighjælp til børnene.

Men året efter fløj den ældste søn fra reden, og så var der én mund mindre at mætte. Carl Hartvig, som nu var 17 år, flyttede ind til sin moster og onkel, Susanna og Johan Friedrich Martins i Borgergade, hvor han kom i lære som bager.

Den ét år yngre bror Marcus Sigfred fulgte efter, da det blev hans tur. Strengt taget måtte fribagerne, som var "overtallige" selvstændige bagere, der stod uden for lauget, kun have en enkelt lærling, men fribager Martins havde nu gerne flere ad gangen. Begge brødrene blev efter læretiden ansat i morbroderen Peter Købkes bagergård på Østerbro. Efter Englandskrigen i 1807, hvor bageriet blev ødelagt, fulgte de med Købke til feltbageriet på Citadelvejen. Men det var jo for Købke kun en mellemstation.

Joh.Fr. Martins var vistnok søn af hofbager Martins i Østergade, som havde dette flotte skilt. *Kbh.s Stadsbibliotek.*

I laugsprotokollen for 1809 og følgende år er Carl Hartvig og Marcus Sigfred Ryder opført som værende uden arbejdsgiver. Siden blev de begge selvstændige.

Den tredje søn, Jacob Wilhelm Ryder, blev udlært som guldsmed og arbejdede i en halv snes år som sådan, men etablerede sig derefter som rugbrødsbager og melhandler.

Den fjerde og næst yngste søn, vores tipoldefar Christian Frederik Ryder, er ikke opført i Københavns Bagerlaug, men også han blev i det lange løb rugbrødsbager og melhandler.

Den femte og yngste søn, Johan Peder, kom i sadelmagerlære, men han blev kun 19 år gammel og døde af sårfeber den 27. januar 1811 på Frederiks Hospital.

Efter at have boet på Nørrebro i en snes år flyttede Jochum og Lisbeth tilbage til Blegdammens, nu til nr. 16, hvor Joachim arbejdede for ejeren, gartner og rodemester Heinrich Wolff, gift med Elisabeth Werdelsdatter.

Jochums søster og svoger, Anna Maria og Christian Franck, boede også på nr. 16 i en årrække.

I tre generationer havde familien Ryder levet og åndet i det grønne bælte mellem land og by, hvor himlen var høj og luften frisk, og hvor der var plads at røre sig på.

Men hele fjerde generation rykkede ind i den overbefolkede, beklumrede residensstad bag Voldene. Byen var den stærke magnet, som trak alt og alle til sig. Det var i byen, det foregik, i byen der var arbejde at finde og måske chancer for at tjene penge.

Samme år som lillebroderen Johan Peder var død, blev to af de andre brødre gift. Først Jacob Wilhelm 26. april 1811 med Johanne Marie Petersen fra Fredensborg, 34 år gammel, en halv snes år ældre end han. Derefter Carl Hartvig Ryder den 30. september med sin jævnaldrende, den 27-årige Marie Gigen-gack fra Maribo. Begge de unge familier Ryder boede i Springgade 33 i de første år. Springgade var den nordlige ende af Pilestræde.

Senere flyttede Carl Hartvig ind i onkelen Peter Købkes ejendom i Kokkegade-Rosengade 444 ved Nyboder, hvor der var eller blev indrettet et rugbrødsbageri. Derfra til Vestergade nuv. nr. 10, hvor han etablerede sig som mel- og grynhandler.

Dermed blev huset i Kokkegade ledigt, og så flyttede Jacob Wilhelm fra Springgade derhen og tog borgerskab som rugbrødsbager. Ganske vist var Jacob Wilhelm jo guldsmed, men efter statsbankerotten i 1813, tabet af Norge i 1814 og landbrugskrisen i de følgende år var der nok ikke den store afsætning på guldsmykker i den fattige hovedstad, som langtfra var restitueret efter englændernes hærgen i 1807. I mange år vedblev der at være gabende tomter mellem husrækkerne i byens gader, hvor bomberne var faldet.

I november 1814 døde deres far ude på den 16. Blegdam. Joachim Ryder blev 63 år gammel. Han blev begravet den 25. november 1814 fra Trinitatis.

Samme år 2. juledag blev hans næstældste søn Marcus Sigfred Ryder gift med Maren Rudkjøbing. Marcus Sigfred kaldte sig allerede da, og var i praksis, bagermester, idet han havde overtaget en bagergård i Silkegade på lejebasis. Senere aflagde han mesterprøven og blev optaget i bagerlauget som mester.

Ejeren af bageriet i Silkegade – nuv. nr. 13 på hjørnet af Pilestræde – var mekaniker og bagermester Jacob Marstrand (1770-1829), som var født i Norge. Han havde opfundet en dejgæltmaskine og dermed opnået privilegium som bager i København. Ved siden af drev han en mekanisk virksomhed, hvor han fremstillede spindemaskiner og musikinstrumenter, især harper, samt oliepresser og en hestegang. Han havde desuden tilsyn med Døvstummeinstituttets værksteder, og i 1813 blev han bestyrer af værkstederne i Forbedringshuset. Privat var Jacob Marstrand et selskabsmenneske; han optrådte som sanger og omgikkes kunstnere og litterater, og hjemme afholdt han ugentlige kvartetter, hvor han spillede violin og C.W. Eckersberg spille-

de cello. Det kan ikke undre, at han med alle disse jern i ilden forsømte bageriet og blev nødt til at leje det ud.

Men for Marcus Sigfred Ryder blev det vist noget af en dødssejler at drive bageriet, da han ikke kunne give det den nødvendige kapitalindsprøjtning. I øvrigt døde Maren Rudkjøbing fra ham og deres lille datter efter kun to års ægteskab. Han giftede sig igen den 4. maj 1817 med en 17-årig møllerdatter fra Amager. Dér flyttede de ud, og Marcus Sigfred blev møller, antagelig sin svigerfars efterfølger. Der gik fem år, så døde Marcus Sigfred den 22. maj 1825, 40 år gammel.

Christian Frederik Ryder 1790-1838

Vores tipoldefar Christian Frederik Ryder blev konfirmeret den 25. september 1805. Derefter er intet fundet optegnet om ham, før han som 27-årig, den 31. januar 1818 bliver optaget i Københavns Borgervæbning som infanterist, medlem nr. 47 af Snarens Kompagni. Da er han kattuntrykkersvend, men hans arbejdsplads og bopæl er ikke oplyst. Han må imidlertid have forladt Blegdammen, hvor de fleste kattuntrykkerier lå, for Snarens Kvarter ligger et helt andet sted, nemlig som navnet siger: i Snaregade og omliggende gader i området mellem Strøget og Nybro.

I øvrigt var kattuntrykkeribranchen på vej ned, og det er vel baggrunden for, at Christian Frederik Ryder skiftede til mel- og rugbrødsbranchen, hvor han havde mulighed for at blive lært op hos onkel Købke eller hos en af sine brødre. Som tidligere nævnt er intet fundet om ham i Københavns Bagerlaug.

I 1820 boede og arbejdede Christian Frederik hos sin ældste bror, Carl Hartvig i Vestergade.

I april 1824 blev han mestersvend på Kronborg Militære Brødbageri i Helsingør. I denne stilling var han i halvandet år. Ved afslutningen af sin kortvarige karriere på Kronborg fik Christian Frederik denne anbefaling:

“ . . . Christian Frederik Røder har som Mestersvend i Kronborg Militaire Brød Bagerie fra April 1824 til Udgang September 1825 og nu efter egen Opsigelse fratræder denne hans Tjeneste, har i ovennævnte Tid opført sig som en duelig retskaffen, flittig og paapasselig Menneske hvorfor dette velfortjente Vidnes-

Indtil omkring 1930 boede der på Amager formentlige efterkommere af ham.

Og Jacob Marstrand? Han efterlod sig ved sin død en stærkt forgældet bagergård, som sønnen Troels Marstrand overtog. En anden søn, maleren Wilhelm Marstrand, var Christen Købkes jævnaldrende ven og kollega. Bageriet flyttedes siden til Købmagergade og voksede sig sundt og overmåde stort i de næste generationer af familien Marstrand. Derefter førtes forretningen videre på fremmede hænder, men stadig under det gamle navn. I januar 2000 ophørte bageriet.

byrd efter Forlangende meddeles ham af Kronborg Fæstning 30. September 1825.

C.W. Lundholm,
Fuldmægtig ved Kronborg Millit Bagerie”

Herefter vendte Christian Frederik tilbage til København, hvor han tre uger efter blev gift med Cecilie Larsen, vores tipoldemor.

Sidsille fra Sandvig

I kirkebogen for Sandvig-Allinge sognekirke St. Oli på Bornholm står at læse:

“Den 28. April 1799 lod *Lars Chinafar* i Sandvig en datter døbe navnlig *Sidsille*”.

Moderens navn er ikke oplyst og heller ikke faderens efternavn, som var *Nielsen*. Hvis han var den eneste Lars Nielsen i Sandvig, så hed hans kone *Grethe Pedersdatter*. Men det kan tænkes, at tilnavnet *Chinafar* bruges for at skelne ham fra en anden Lars Nielsen, for i Sandvig som overalt ude på landet brugtes der i slægt efter slægt et minimalt udvalg af drengenavne, hvoraf Hans, Jens, Niels og Lars var de absolut foretrukne, hvilket gør det vanskeligt at hitte rede i, hvem der var hvem og hørte til hvilken familie.

Men lad os vedtage, at der kun var én Lars Nielsen i Sandvig, nemlig Lars Chinafar, og at han var gift med Grethe Pedersdatter. Måske var de begge tilflyttere, da de ikke ses at være blevet døbt eller viet i sognet.

Sidsille var nummer 6 af deres 8 børn,

hvoraf den ældste, datteren *Elna*, var født i 1788. Den yngste, sønnen *Niels*, kom til i 1806. Da var Lars Chinafar gået i land og var blevet fyrpasser i Sandvig-Allinge, hvor han døde den 25. januar 1810 og blev begravet den 1. februar.

De ældste af børnene må på den tid have været hjemfarne, men tilbage var der fem mindreårige børn, som moderen nu stod alene med, nemlig tvillingerne *Lars* og *Karen* på 13 år, *Sidsille* på 11 samt *Anders* og *Niels* på hhv. 8 og 4 år.

Det i vore dage mondæne feriested Sandvig neden for Hammerknuden var i hine tider en lille flække befolket af lutter fisker- og sømandsfamilier. Livsvilkårene var barske, ofte dramatiske; kun sjældent blev folk mere end 40-50 år gamle, fremgår det af præstens statistik over de afdøde. Han havde mange druknede at begrave mellem år og dag, først og fremmest blandt sognebørnene, men i perioder også ilanddrevne englændere og andre krigsfolk, der var omkommet under kampe i Østersøen.

Der var nok at bestille i det magre præstekald, også mange børn at døbe og skrive ind i kirkebogen tillige med fem faddere for hvert barn. Ikke sært, at det kunne knibe med også at få nævnt barnets moder!

Kirkebogen afspejler det nære naboskab i landsbyen, hvor der til hver en tid levede bærere af gedigne bornholmske navne som Kaas og Kofod, Grønbech og Hammer.

Efter konfirmationen blev Sidsille vistnok tjenestepige i Allinge. 18 år gammel forlod hun sin fødeø og rejste til København, hvor hun var fæstet som tjenestepige pr. 1. maj 1817 hos pakhusforvalter C. Krogh i Dronningens Tværgade.

Samme år til november skiftede hun plads til værtshusholder Fr. Wirbitzky i huset ved siden af. I den anledning skulle hun åbenbart fremlægge dokumentation for sig selv over for stadens politi. Præsten hjemme i Sandvig-Allinge blev påkaldt; han udstedte den 13. december 1817 attest på, at Cecilia Larsdatter, bondepige, 18 år gammel, født i Sandvig og konfirmeret sin dåbspagt i St. Oli Kirke, havde besøgt Herrens hus sidste gang pinsedag, og at hun havde en ulastelig vandel. Også sin kokoppe-indpodningsattest fra 1811, udstedt af regimentskirurg Olivarius ovre på øen, var Sidsille i stand til at forevise.

På Bornholm var Sidsille et yndet pigenavn, og det kendes jo også andre steder i

landet i diverse varianter som Sidsel, Sille eller Sisse. Men hvordan navnet end blev vendt og drejet, var det nok noget for bondsk for en ung pige, der drømte om at begå sig i Kongens København. Som 12-årig, da hun blev vaccineret, var Sidsille blevet til Sidsela, og det var der jo allerede lidt mere sving over. Da hun som 18-årig fik sognepræstens attest på sin ulastelige vandel, hed hun som nævnt Cecilia Larsdatter, og i løbet af hendes tid som københavnsk tjenestepige moderniseredes navnet yderligere, indtil hun en skønne dag hed *Cecilie Larsen*, hvilket navn hun beholdt indtil sit giftermål.

Efter to og et halvt år hos værtshusholderen i Dronningens Tværgade kom hun den 1. maj 1820 i huset hos sin kommende svoger og svigerinde, melhandler og rugbrødsbager Carl Hartvig Ryder og Marie i Vestergade. De havde fire børn, og et femte var på vej, så der var nok at se til.

Om Cecilie i forvejen kendte sin tilkommende Christian Frederik, kan ikke vides, men efter min antagelse arbejdede han også på stedet og må i den periode nærmest have været stedfortræder for sin bror, idet Carl Hartvig Ryder i 1820-21 var formand for Rugbrødsbagernes Korporation, et krævende hverv, som ikke levnede ham megen tid til bedriften i Vestergade. Korporationen havde kontor på hjørnet af Nørregade og Dyrkøb (hvor senere Munksgaards Boghandel lå i mange år), og dér havde Carl Hartvig adresse, mens han var formand.

Cecilie blev i Vestergade lidt over et år. Efter at have forladt pladsen den 1. juli 1821 opholdt hun sig antagelig en tid hos familien på Bornholm. Da hun åbenbart havde mistet sin vandelsattest, fik hun den nye præst ved St. Oli til at skrive en kopi af den gamle. Kopien er dateret 22. juli 1821 og forsejlet med rødt.

Til november skiftedag tog hun igen plads i København, nu hos skipper M. Muus i Hummergade, hvor hun blev i to år. Derefter hos madam Marie Smidt i Vognmagergade i et halvt år frem til 6. juli 1824; det var Cecilies sidste plads inden giftermålet året efter; hendes opholdssted i dette interval kendes ikke, men jeg gætter på Helsingør, hvor Christian Frederik befandt sig i samme tidsrum.

Med hjælp fra onkel Peter

Imidlertid havde storebror Carl Hartvig Ryder

afviklet rugbrødsbageriet og melhandelen i Vestergade og var blevet bagermester i Fiolstræde. Den 26. maj 1823 købte han ejendommen Fiolstræde nuv. nr. 31 ved Nørrevold – hvor i dag den store boghandel Gad Nørreport er; forud for den var det Einar Harcks Boghandel i en menneskealder.

Fra midten af 1700-tallet havde der været bagergård i den velbyggede og rummelige ejendom. Alle bygningerne var grundmurede, hovedhuset med 8 fag til gaden i 2 etager, kvist over 2 fag med frontspids. Der var kælder under hele huset, og her var bageriet indrettet med to bagerovne og to tørreovne samt en indmuret kobber-sydededel på 14 spande vand. I gården lå et 2-fags hus i 2 etager plus kælder, og et baghus på 5 fag i 2 etager med kvist, og med vognskur og hestestald i gårdsplanet. Mellem for- og baghus en høj indhegningsmur, og i den brolagte gård en brønd med opstander og pumpe.

Hele herligheden gik på auktionen for 7.000 Rdl. Dertil skulle så erlægges forfaldne skatter, afgifter samt renter af hæftelse til Rigsbanken plus auktions- og skødeomkostninger, dvs. ejendommen stod Carl Hartvig Ryder i max. 9.000 Rdl. Sammenholdt med brandforsikringssummen på 16.000 Rdl. var det et særdeles fordelagtigt køb.

Hvis man altså havde råd til at købe den! Selv havde Carl Hartvig ingen videre penge, og hvis ikke den altid redbonne morbror Peter Købke havde skudt 2.000 Rdl. ind som lån mod pant i huset, havde han næppe kunnet slå til. Foranstående panthaver var Københavns Overformynderi med 5.900 Rdl., hermed en samlet gæld i huset på 8.000 Rdl. til 4 pct.

Taget i betragtning, at ejendommen havde været på auktion 5 gange, inden den opnåede budde på de 7.000 Rdl., lå Peter Købkes pant og vippede ude på kanten. Javist, han havde råd til at miste pengene, hvis det skulle gå galt for nevøen. Men han havde immervæk selv 11 børn at sætte i vej – endnu var ikke ét af dem i stand til at forsørge sig selv, og for resten var de to yngste kun hhv. 2 og 0 år gamle – foruden familiens mange gamle piger og koner, som han også havde taget på sig.

Men sådan var Peter Købke. Til ham gik man ikke forgæves, og han vedblev at være familien Ryders velgører, al den tid han levede.

For Carl Hartvig Ryder blev erhvervelsen af ejendommen i Fiolstræde og værdigheden som bagermester og medlem af Københavns

Bagerlaug begyndelsen til velstand og social opstigning; den kom i høj grad hans kone og børn til gode, og for hele familien Ryder blev såvel hjemmet som arbejdspladsen i Fiolstræde et fast holdepunkt i de næste fyrre år, først under ham og senere under hans søn og efterfølger Peter Sigfred Ryder.

I etableringsfasen arbejdede Christian Frederik med i storebrors bageri; men så var det, at han i april 1824 rejste til Helsingør og blev mestersvend i Kronborg Militære Brødbageri. Også i dette arrangement har Peter Købke sikkert ydet en hjælpende hånd.

På omtrent samme tid må det have været, at den næststygste af Ryder-brødrene, rugbrødsbager Jacob Wilhelm Ryder, blev ansat som fuldmægtig i Kastelsbageriet. Stillingen svarede nærmest til bogholder, og sædvanligvis var der to fuldmægtige ansat, hver for sin afdeling, i den store bagerivirksomhed.

Stillingen indebar, at Jacob Wilhelm boede i Kastelets bagergård. Man må formode, at hans kone og deres to børn flyttede med derhen. Lisbeth Ryder, hans mor, boede også hos Jacob på Kastelet, oplyste han til Skiftekommissionen efter hendes død den 7. april 1826. Men han beholdt rugbrødsbageriet i Kokkegade-Rosengade, som han havde lejet af Peter Købke, og i vejviseren stod han fortsat på den adresse.

Han var næppe på Kastelet i mere end et par år. I 1828 tog han et tillægsborgerskab og var herefter både rugbrødsbager og mel- og grynhandler. Det tolker jeg som en satsning på at forblive selvstændig – der var for mange rugbrødsbagere i København, så det var nødvendigt også at handle med mel og gryn for at overleve. Han vedblev at have adresse i Rosengade (det nye navn for Kokkegade) indtil 1838, da han overlod forretningen til sin søn.

Rugbrød, mel og gryn i Frederiksberggade

I de sidste uger inden brylluppet boede Cecilie Larsen og Christian Frederik Ryder hos hans bror og svigerinde, Carl Hartvig og Marie i Fiolstræde, og dér blev de viet den 20. oktober 1825. Vielsen forrettedes af præsten ved Frue Kirke – men kirken var endnu ikke genopbygget efter englændernes bombardement i 1807. Forlovere var Carl Hartvig Ryder og en af Cecilies brødre, nævnt som koffardikaptajn Larsen.

De nygifte, hun 26, han 35 år gammel, flyttede de som lejere ind i Frederiksberggade nuv. nr. 36 i kælderens th. Dengang hed adressen nr. 21, refererende til ejendommens matr.nr. Vester 21.

Lejligheden indeholdt en butik, der tidligere havde været spækhøkerbod, og en beboelse på halvandet værelse plus køkken og spisekammer. Alt i alt et areal på ca. 90 kvm. Derudover fik Christian Frederik en del af baghuset til lager. Bekvemmelighederne bestod af en bilæggerovn i stuen, en fælles vandpumpe i gården og sammesteds to retirader til deling mellem alle husets beboere.

I kælderen tv. havde husets ejer forretning og bolig. Han hed Joen Henrik Bagger og var urtekræmmer og kaptajn i Borgervæbningen.

Nogle uger efter brylluppet, den 29. november, fik Christian Frederik sit borgerskab som mel- og grynhandler samt rugbrødsbager. Og ni måneder efter brylluppet fødte Cecilie deres første barn, datteren Eleonora Susanne. Året efter kom der en søn, og efter ham yderligere tre børn slag i slag med to års mellemrum. Her er de alle fem:

Eleonora Susanne, født 17. juli 1826, døbt 8. oktober (Frue),

Marcus Sigfred, født 27. november 1827, døbt 11. maj 1828 (Frue),

Frederik Wilhelm, født 21. september 1829, døbt 15. november (Frue),

Marie Wilhelmine, født 19. juni 1831, døbt 7. august (Frue),

Johan Peter, født 20. april 1833, døbt 9. juni (Frue) – vores oldefar.

Ved Christian Frederiks bryllup kunne hans mor endnu være med, men hun døde det følgende forår, som nævnt foran. Joachim Ryders enke, Eleonora Elisabeth f. Købke, blev 63 år gammel og nåede at have en halv snes børnebørn ved sine tre ældste sønner. Christian Frederiks fem kom først til efter hendes død.

Hun døde af tyfus – nervefeber kaldtes det – og efterlod sig intet jordisk gods. Den 12. april blev hun begravet fra Kastelskirken og førtes til Assistens Kirkegaard og nedlagdes i familiegravsted (ML 31).

Rugbrødsbageriet og mel- og grynhandelen i Frederiksberggade var en typisk mand-kone forretning med slid og slæb. Christian Frederiks arbejdsdag begyndte midt om natten og strakte sig, med afbrydelser, til langt ud på aftenen. Den tunge rugbrødsdejg blev æltet

med fødderne – en fremgangsmåde, som efterhånden blev forbudt, da dejgæltmaskiner blev almindelige, men han ser ikke ud til at have haft en sådan. Dette arbejde må han have udført om aftenen, så dejen kunne hæve, mens han sov. Så op og bage brødene, som skulle være klar, når forretningen åbnede kl. 4 om morgenen.

Cecilie passede forretningen med hjælp af en butiksjomfru, og der blev holdt åbent til ud på aftenen. Foruden rugbrød rummede butikken et bredt udvalg af gryn og mel i skæppevis. Der var tre sorter byggryn: fin, mellem og ekstra, og der var bygmel og bankebyg, havregryn og havremel, flere sorter rugmel samt flormel. I butikken stod også det store dejgtrug, hvor rugmelet blev opblødt, inden det blev videre bearbejdet til dejg.

I baghuset havde Christian Frederik lager af de forskellige gryn- og melsorter i stablede sække.

Foruden bakseriet med det tunge erhverv skulle der udføres trappevask og rengøring af lokummer på skift med ejendommens øvrige beboere. Hvortil så kom arbejdet med den private husholdning og med at passe og pleje børnene.

Familieboligen var jo beskedent, men dog langt over det niveau, som titusinder af fattige på den tid levede på i den overbefolkede hovedstad. Møbler og øvrige ejendele vidner også om, at bager Ryders ikke sad dårligt i det. I den tofags stue havde de et mahognichatol med overskab og et mahogniklædeskab samt en birketræs sofa med bord og 6 stole. På bordet en sølvopsats og på væggen et rundt spejl og et fint stik. Derudover en hjørnebænk, og i sovekammeret et klædeskab af fyrretræ, foruden diverse sengesteder. Køkkenet var velforsynet med husgeråd, hvortil kom alt muligt bordservice, lysestager og deslige, samt personlige ejendele som guldringe, sølvlommeur og flere par sølvindfattede briller.

Jo, forretningen gik godt, og hen ad vejen blev der også råd til at spare lidt op.

Tragedien

Men døden lurede om hjørnet. Cecilie og Christian Frederik var begge brystsyge – enten de nu havde smittet hinanden eller var blevet syge hver for sig af at indånde melstøv, eller af overanstrengelse. Man tør nok gå ud fra, at de sparede mest muligt på løn-

net arbejdskraft. Opholdet i kælderens dag og nat var vel heller ikke befordrende for sundheden, selv om det ikke var nogen særdeles mørk eller dyb kælder, efter facadetegningen og målebrevet på huset. Der var ret store vinduer og en loftshøjde på 2,5 m, heraf de 1,16 m under gadeniveau. Huset var bygget i 1796 helt "efter bogen" og blev mange årtier igennem omtalt i vurderingerne som vel vedligeholdt – ingen fugtproblemer nævnt.

På grund af brystsvaghed og årebrot måtte Christian Frederik opgive Borgervæbningen, hvor han havde stået som infanterist siden 1818. Han trådte ud i 1832.

Kort før jul det følgende år døde Cecilie hjemme i sin seng af tæring. Døden indtraf den 13. december 1833; efter begravelsen den 19. december fra Frue Kirke blev hun stedt til hvile i familiegraven på Assistens Kirkegaard. Gravstedet var blevet købt i 1816 af Christian Frederiks bror, Marcus Sigfred Ryder, da han mistede sin første kone. Senest var Cecilies svigermor, Eleonora Elisabeth, blevet lagt deri.

Cecilie blev kun 34 år gammel, og hun efterlod en skrantende ægtemand og fem hjælpeløse børn. Den yngste, vores oldefar Johan Peter, var kun otte måneder, da han mistede sin mor.

Hendes sørgelige skæbne har flere paralleller i vores fædrene og mødrene slægt, men Cecilies er gået mig særligt til hjerte. At hun, en bornholmerpige opvokset i vind og vejr ved det friske hav, skulle bukke under i en kælder midt i København – det virker særlig meningsløst. Hvad skulle sådan en rask bondepige også herover i den fremmede, usunde storby efter? Hun elskede vel Christian Frederik. Jamen alligevel! Hvorfor blev hun ikke hjemme på sin frodige, grønne klippeø? Jamen, så var hun jo ikke blevet min tipoldemor! Nej, men det ændrer ikke ved, at hendes uhjælpelige fascination af byen, drift mod byen og det usunde byliv, blev hendes død.

Dagen efter at Cecilie var død, ansøgte Christian Frederik om at måtte sidde i uskiftet bo (senere bevilget), og han slap dermed for at få sin bolig og forretning endevendt og forseglet af Skiftekommissionen.

Men hvordan klarede han at holde styr på tilværelsen som enkemand med fem småbørn?

Den ældste datter, Eleonora Susanne på 7 år, kom foreløbig hen til sin farbror Carl Hartvig og tante Marie i Fiolstræde. De havde selv syv børn, heraf mindst fem hjemmeboende, men der var god plads, og tante Marie havde flere tjenestepiger og bagerjomfruer til at aflaste sig. Hjerterum var der også, og Eleonora Susanne blev altid siden betragtet som en datter af huset.

Sønnerne Marcus Sigfred på 6 og Frederik Wilhelm på 4 år blev boende hos deres far, der som hjælp i huset og forretningen havde en tjenestepige og en bagerjomfru, og i bageriet en karl ansat.

Spædbarnet Johan Peter og den 2-årige Marie Wilhelmine kom i pleje inde hos naboen, værtshusholder Søren Nielsen og hans kone Kirsten. De havde nogle år forinden afløst urtekræmmer Bagger i kælderen tv., da han lagde op og flyttede i lejlighed ovenpå.

Christian Frederik bliver husejer

To måneder efter Cecilies død købte Christian Frederik Ryder huset i Frederiksberggade af urtekræmmer Bagger.

Prisen var 11.600 Rdl., og heraf udgjorde 2.600 Rdl. den kontante udbetaling. Han lånte alle pengene og mere til, nemlig således:

1. Hjælpefonden ved Kreditkassen for Husejere i København	8.000 Rdl.
2. Hr. S.S. Giessing	1.000 Rdl.
3. Bagermester Peter Berndt Købke	2.000 Rdl.
4. Bagermester Carl Hartvig Ryder (at afdrage over 5 år)	<u>2.000 Rdl.</u>
I alt til 4 pct. p.a.	<u>13.000 Rdl.</u>

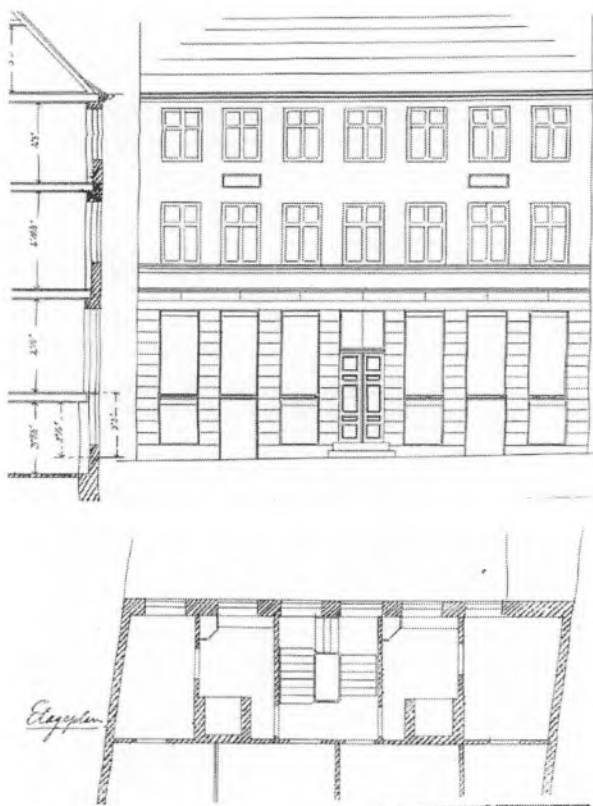
Christian Frederik tog endvidere et banklån på 1.000 Rdl., og dermed svarede gælden i huset nøjagtigt til brandforsikringssummen på 14.000 Rdl. i Københavns Brandkasse.

Som man ser, var den rare onkel Peter Købke nok en gang parat til at stikke penge i en trængende nevø. Denne gang stod han dog lidt i læ af sin anden protegé Carl Hartvig Ryder, der hang på de yderste 2.000 Rdl. i sin brors hus.

Mønsteret var typisk for det borgerlige familiesammenhold, som det fungerede frem til de store social- og uddannelsesreformer i det 20. århundrede: Familiens medlemmer brugte hinanden som vehikel til at komme frem i verden.

Huset var opført i 1796, året efter at Kø-

benhavns anden store ildebrand havde raseret størstedelen af kvarteret. Før da havde der stået en af disse maleriske, men yderst brandfarlige københavnske 1700-tals gårde i mur og bindingsværk, med forhus, sidehus og baghus garneret med svalegange og trapper ind mod den lukkede gård. Siden 1764 havde ejeren været urtekræmmer Peder Bagger, og det var ham, der havde fået bygget det nye, præsentable hus i klassisk nøgtern "ildebrandsstil" over kælderen af det gamle hus. I 1809 var huset gået i arv til hans søn, Joen Henrich Bagger. Han og hans søn, som var volontør i Admiralitetet, boede i tipoldefars ejertid som lejere i huset.

Huset i Frederiksberggade, matr. Vester 21, som tipoldefar Christian Frederik Ryder købte i 1834. Opført 1796, nedrevet ca. 1907 og erstattet af nuv. hus Frederiksberggade 36. Tegningen er fra 1860 mellem to ombygninger. Oprindeligt var der indgangsdøre til kælderen under midtervinduerne tv. og th. Facadebeklædning og konsoller af Bornholmersten, 3 runde tagvinduer til gaden. *Kbh.s Stadsarkiv.*

Der var seks treværelses lejligheder med køkken, spisekammer og pigekammer i forhuset. Til hver lejlighed hørte et brændselssrum på loftet, og der var fælles tørreloft. Beboerne var mest ældre folk, især enker af det pæne borgerskab. Oprindeligt var der åben skorsten i køkkenerne, men lidt efter lidt blev der indsat komfurer med stegeovn. Alt efter lejlighedernes placering, størrelse og komfort lå huslejen på 90 til 145 Rdl. om året. Værts-

husholderen i kælderen tv. betalte 143 Rdl. Tilsammen gav det Christian Frederik en årlig lejeindtægt på 813 Rdl.

Selv rådede han, foruden den halve kælder, over hele baghuset samt lofterne over sidehus og baghus. I disse huse var der indrettet to-tre små beboelser med hver sit køkken, muligvis logier for de ansatte i værtshuset og bageriet.

Før Strøget blev Strøget

Frederiksberggade er en af de nyere gader i det ældste København, anlagt efter den første storbrand i 1728 parallelt med det tidligere Store Sct. Clemensstræde, der gik fra Gammeltorv til Kattesundet. Hele kvarteret var dengang brændt til aske, og ved genopbygningen blev det tilstræbt at skabe brede, luftige gader og grundmurede huse til gaden. Den nye gade blev anlagt i forlængelse af Nygade og ført ud til Vesterport, som lå ved nuv. Rådhuspladsen. Gaden var udfaldsvejen til, og fik navn efter Frederiksberg Slot, som var bygget 1702-04.

Da Frederiksberggade var udbygget, rummede den 40 huse – hvoraf størsteparten som nævnt blev flammernes bytte ved Københavns næste brand 1795. Genopbygningen skete denne gang ganske hurtigt og metodisk, og det nyskærpede bygningsreglement blev overholdt på det strengeste. Allerede ved århundredskiftet var den brandhærgede by stort set restitueret.

Den ny tids tyste, prunkløse arkitektur, grå- og hvidkalkede facader og knækkede gadehjørner forvandlede det gamle København. Det letsindige og barokke, det farverige, udvendige og overdådige, som havde præget byen og dens mennesker i 1700-tallet, veg for det alvorlige, beherskede, indadvendte og sparsomme. "Den Grå By" har kunsthistorikeren Christian Elling kaldt dette nye, gamle København, hvis stilfærdige, udsøgt enkle æstetik han elskede.

I dag, som allerede på Ellings tid (1901-74), er det i Vester Kvarter mest sidegaderne, der animerer til henrykkelse over Den Grå By. I Frederiksberggade står kun få gamle huse tilbage – resten er afløst af opulent stilforvirring fra slutningen af 1800-tallet og senere.

Uanset byggestilen har den livlige og folkelige Frederiksberggade aldrig just været præget af

stiltfærdighed. Ved år 1800 beboedes gaden især af "hørkræmmere, isenkræmmere, farvere og andre borgere, hvis næringsduft meget belives af de fra hele Sjælland indstrømmende landmænd", skrev en samtidig. Der var brændevinsbrændere, ølbryggere, gæstgivere og værtshuse, og hvor bager van Hauen ligger i dag (nr. 23), var der også dengang en bager.

Trafikken ud og ind af Vesterport var dagen igennem tæt og blev i årenes løb stadig tættere. Flere og flere fabrikker og værksteder skød op ude på Vesterbro og på Amager, og hver morgen strømmede titusinder af københavnske arbejdere ad Frederiksberggade ud gennem Vesterport, og efter fyraften tilbage samme vej. Det må have været en god forretning at have et rugbrødsbageri liggende næsten lige inden for Vesterport, også selv om der lå en "rigtig" bager skråt overfor!

Befolkningstallet i den indestængte by vedblev at stige, lige indtil Voldene faldt i 1850'erne. I 1800 boede der 100.000, i 1850 130.000 i byen. Og jo flere der klumpede sig sammen, jo mere usundt blev der at leve. Mens den sandsynlige levealder på landet i perioden 1845-49 var 50 år for nyfødte af begge køn, med stigende tendens, var prognosen for København stadig faldende og nåede i den periode helt ned på 25 år for nyfødte drenge og 34 år for piger.

Da folk jo dengang boede sammen med deres forretninger og værksteder, kan det ikke undre, at også Strøget var overfyldt af beboere i alle aldre. De senere drastiske fald i indbyggertallet fremgår af følgende tabel, der dækker Strøget fra Kgs. Nytorv til Rådhuspladsen, inkl. Amagertorv, Gammeltorv og Nytorv:

1880:	3.722 indb.
1921:	957
1954:	222
1962:	under 100

Da der må være sket en voldsom afvandring fra byen på de ca. 25 år fra Voldenes fald til tællingen i 1880, tør man vel skyde på en 5-6.000 indbyggere i 1830'erne på denne strækning.

Kendte folk i gaden

Til dette nøjsomme, indadvendte, økonomisk nedtrykte, sammenstuede København sugede næsten alle landets bedste evner og ta-

lenter, thi hvor skulle de ellers kunne udfolde sig og gøre deres lykke?

Det var den forunderlige tid, som eftertiden har døbt Guldalderen, hvor Grundtvig, Ørsted, Kierkegaard og H.C. Andersen mødte hinanden på gaden. De kunne simpelthen ikke *undgå* at møde hinanden – på gaden, i teatret, i private selskaber, i kirken og alle mulige andre steder. Ustandselig mødte de hinanden, skønt de måske mange gange helst havde været fri! Og hvis de ikke havde været tvunget til at mødes og omgås, inspirere og irritere hinanden – så var ingen af dem blevet til det, de blev, og så havde vi ikke haft nogen guldalder!

Alle berømtighederne havde før eller siden deres gang i Frederiksberggade, og fra bager Ryders kældervinduer kunne i hvert fald et par af dem kendes på benene.

Dér kom den gamle Knud Lyne Rahbek stavrende i sine mudrede støvler ude fra det opblødte Frederiksberg på vej ind til Det Kongelige Teater, hvis direktion han var medlem af indtil sin død i 1830. Og dér gik Søren Kierkegaard, let kendelig på de stumpede bukseben og det skæve fodslag – han havde det med at styre skråt, så han af og til stødte ind i ruden.

Søren Kierkegaard var født i Frederiksberggade nr. 1, det daværende hjørnehus ved Nytorv og nabo til Råd- og Domhuset. Dér levede han hele sin barndom og første ungdom, 1813-37, og han boede der igen 1845-48.

Ved siden af i nr. 3 boede hans elskede lærer ved universitetet, professor Poul Martin Møller som enkemand efter sin første hustru (1835). I sine unge dage havde Poul Møller været på langfart som skibspræst til Kina og derfra hjembragt sit skønne digt, "Glæde over Danmark" med slutningsstrofen:

Glad mit sorte danske Brød jeg bryder,
Takker Gud, mens fra min Læbe lyder:
Danmark er et lidet, fattigt Land!

Nu femten år senere hyldede han næppe i samme grad det nøjsomme liv – han var efterhånden ret godt i stand – men vi har da lov at tro, at han gouterede rugbrødsbager Ryders produkter.

Længere inde ad Strøget på hjørnet af Vimmelskaftet og Knabrostræde boede N.F.S. Grundtvig i årene 1841-50. Også Oehlenschläger, Henrik Hertz, Carl Ploug og M.A. Goldschmidt har boet på Strøget.

Selv om Frederiksberggade aldrig opnåede den samme anseelse som Østergade, blev den dog allerede i løbet af 1820'erne og 30'erne en ganske god adresse, at dømme efter det klientel, der tog bolig i gaden.

Således skolemanden og oversætteren Simon Meisling (1787-1856), for os især kendt som H.C. Andersens plageånd i latinskolen i Slagelse og senere i Helsingør. Der var skuespillerne N.P. Nielsen (1795-1860) og P.J. Frydendahl (1766-1836). Og der var kabinetssekretær Jens Peter Trap, hvis hovedbedrift, den statistisk-topografiske beskrivelse af Danmark, "Trap Danmark", stadig bliver opdateret.

Trap boede i nuv. nr. 21, som er blevet kaldt "det lærde hus", fordi der boede mange videnskabsfolk. Huset ejedes i 1830'erne af postbud og marskandiser Høedt, far til skuespilleren Frederik Høedt. Denne, født i 1820, må have boet i huset som ganske ung.

Mange andre af gadens beboere var kendte og ansete i deres samtid, videnskabsmænd, advokater, embedsmænd og teologer, men deres navne giver kun svag resonans i nutidens ører. Dog bør nævnes politiker og juristen Balthazar Christensen (1802-82), som boede i nr. 26. Han kæmpede for en fri forfatning, var medstifter af partiet Bondevennerne og sad næsten uafbrudt i Folke- eller Landstinget 1849-1882 og endte som tingets alderspræsident.

Og lad mig ikke glemme familien Ryders nabo, fru Bülow i nr. 34; hun var jordemor og hjalp til med at bringe alle de fem små Rydere til verden.

Katastrofen

Allerede før Cecilie døde, var det begyndt at gå ned ad bakke med Christian Frederiks helbred, men han klarede dog at passe sin forretning i de næste tre-fire år.

Ved nytårstid 1838 forværredes hans tilstand. Brystsygen sled i ham, og til den og årebrokken kom en skade i den ene arm, som måtte opereres.

Hele vinteren lå han i sengen. Lægen, dr. Heinrich Wendt, tilså og behandlede ham, men kunne ikke gøre ham rask. Christian Frederik var ikke mere til noget. Alle vidste, at det bar mod døden. Broderen Carl Hartvig måtte påtage sig ansvaret for hans og hans familjes og ejendoms ve og vel, og han lagde ud for lægeregningerne, over 100 Rdl. Den

anden bror, Jacob Wilhelm, trådte også hjælpende til og holdt bageriet i gang sammen med den ansatte bagerikarl. Butikken blev passet som hidtil af butiksjomfruen, og husholdningen af tjenestepigen.

Christian Frederik Ryder døde den 2. april 1838. Den 9. april blev han begravet fra Frue Kirke og nedlagt i familiegravstedet på Assistens Kirkegaard. Han blev kun 48 år gammel, og med fem efterladte børn på 5, 7, 9, 11 og 12 år var hans bortgang intet mindre end en katastrofe.

Alligevel kunne det have været langt værre. Christian Frederik havde ikke efterladt sine børn aldeles tomhændede, og takket være den ansvarsfulde familie, der omgav dem, kom de heller ikke til at stå helt alene i verden.

Carl Hartvig Ryder indtrådte umiddelbart som børnenes værge, senere blev han beskikket som deres administrator og kurator, og han varetog overalt deres interesser på bedste måde. Først og fremmest skulle nu dødsboet realiseres så fordelagtigt som muligt. I sådanne sager var også myndighederne på de umyndige børns side. I fordums tid havde der været en del kedelige tilfælde, hvor børn var blevet narret for deres retmæssige arv efter forældrene og bedsteforældrene af griske medarvinger; siden vågede Skifteretten nidkært over, at ingen tøddel af et bo med mindreårige arvinger blev realiseret under den ansatte værdis, og at børnenes tilkommende arv blev sikret i Overformynderiet.

To dage efter dødsfaldet indfandt Skiftekommissionen sig på adressen i Frederiksberggade for at registrere og forsegle boet. Her lagde Carl Hartvig op til, at hans og den afdødes anden bror, mel- og grynhandler Jacob W. Ryder fik tilladelse til at leje butikken og de øvrige lokaler og foreløbig drive forretningen videre, idet der i mange år havde været mel- og grynhandel i huset, og det ville blive til tab for ejendommen, hvis denne næringsvej blev standset.

Jacob Wilhelm Ryder var også selv til stede, men hans holdning til sagen blev først ført til protokols den følgende dag, da han gav møde på Rådhuset for at tale sig til rette med Skiftekommissionen om de nærmere betingelser. Han:

"erklærede sig villig til fra nu af indtil Oktober Flyttetid d.A. at overtage den Boutik og de Øvrige Lejligheder, som den Afdøde har afbenyttet, og deri at fortsatte den af ham førte Næringsvej, samt herfor, i Stedet for anden Løn, i det nævnte Tidsrum at forsyne 3 af den Afdødes Børn,

saavel som Tjenestekarlen og Boutiksjomfruen med fornøden Kost og Renlighed uden Udgift for Boet, ligesom han og selv vilde betale de 2de Sidste den dem tilkommende Løn fra 1. Maj d.A. Han anmodede derfor om at maatte overlades de i Boutikken registrerede Varer, anførte fra Nr. 1 til Nr. 18 o.s.v., i alt til 83 Rdl. 3 P. 3 Sk. mod at indbetale dette Beløb.

Bagermester Ryder mødte, og tilkendegav, at han ansaa det af hans Broder, Mel- og Grynhandler Jacob Wilhelm Ryder gjorte Forslag at være fordelagtig for Boet, og derfor Intet kunde have imod at Samme antages.

Skiftekommissionen, der og efter Omstændighederne maatte anse Antagelsen af Comparenten J.W. Ryders Tilbud, fordelagtig for Boet, vedtog derefter Samme, og modtog af bemeldte Comparent Vurderingsbeløbet for de Varer m.m., som overdroges ham, med 83/3/3.

Boet blev derefter til videre udsat.

Sign. Lund – J.W. Ryder – C. Ryder. 6.4.1838^o.

Sådan blev det. Jacob Wilhelm flyttede med sin kone Johanne og deres 19-årige datter Eleonora Cecilie Margrethe ind i kælderens i Frederiksberggade. Samtidig overlod han forretningen i Rosengade-Kokkegade til sin søn, Peter Sigfred Ryder, der var 26 år gammel og nu fik foden under eget bord med sin udkårne, den 30-årige Maren f. Thyberg.

De tre af afdødes børn, som Jacob Wilhelm ville sørge for midlertidigt, var Marcus Sigfred på 11 og Frederik Wilhelm på 9 år, som havde boet hos deres far hele tiden, og den 12-årige storesøster Eleonora Susanne.

De to mindste børn, Maria Wilhelmine på 7 og Johan Peter på 5, blev boende inde hos naboen, værtshusholder Søren Nielsen og hans kone Kirsten.

Som offentlig tilsynsværge for alle fem børn blev ansat Lauritz Dreyer.

Ved Skifterettens besøg den 4. april blev alt lige fra melsække og møbler til underbukser og huer registreret og takseret, hvorefter boet blev forsynet med rettens segl og nøglen taget i forvaring. Den 11. blev seglet borttaget og nøglen udleveret igen, og nu fulgte hur-lumhejet med at få boet realiseret.

Varemægler Wilhelm Ludvig Krause fik i opdrag at afsætte forretningens lager af gryn og mel etc. Det indbragte 1.171 Rdl. foruden de 83 Rdl. for den lille del af lageret, som Jacob Wilhelm Ryder overtog. Også en vekslemægler kom i arbejde. Værdipapirer og kon-tanter i boet udgjorde ca. 1.400 Rdl.

Alt andet, private effekter og møbler samt inventar og redskaber fra bageriet, blev solgt på auktion efter proklama i "Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger" og "Supplement des Altonaischen Mercurius". Udbyttet af auktionen blev 400 Rdl. I huset stod en gæld på 13.000 Rdl., og Carl Hartvig Ryder hang jo på den yderste prioritet på 2.000 Rdl. Huset kom på auktion den 13. juni 1838 og tilfaldt ham som den højstbydende for 13.500 Rdl. plus omkostninger, i alt nogle hundrede Rigsdaler over brandforsikrings-summen på 14.000 Rdl. De gamle lån blev fornyede, og bagermester Købke havde således fortsat en 3. prioritet på 2.000 Rdl. i hu-set.

Den arvemasse, der kom ud efter fradrag af diverse salærer, gebyrer og afgifter, var på ca. 2.800 Rdl., som blev delt i 8 parter, hvoraf de tre sønner fik hver 2/8 og de to døtre hver 1/8 efter fradrag af onklernes diverse udlæg til kost, tøj og skolepenge plus betaling til tilsynsværger Lauritz Dreyer. Det blev til 663 Rdl. til hver af de to ældste sønner, 688 Rdl. til Johan Peter og ca. 350 Rdl. til hver af de to døtre.

Carl Hartvig "lod hatten gå rundt" i fami-lien, som sammenskød 1.200 Rdl. til de fem forældrelose børn. Pengene blev fordelt i samme forhold som arven og gav oven i den-ne 300 Rdl. til hver af drengene og 150 Rdl. til hver af pigerne.

Efter anmodning fra Carl Hartvig blev alle pengene bogført som rede sølv for at sikre værdien.

De 1.200 Rdl. fra familien fik Jacob Wil-helm til låns mod udstedelse af en obligati-on, som blev deponeret i Magistraten. Han indfrie de lånet i 1842 til Carl Hartvig som børnenes formynder, og denne indbetalte pengene til Magistraten.

Drengenes penge var båndlagt, indtil de fyldte 18 år, men for pigerne gjaldt åbenbart strengere regler, i hvert fald hævdede de to pi-ger først deres penge, da de hver især var i 30-års alderen.

Børnene og deres plejefamilier

For Jacob Wilhelm Ryder og hans kone Johanne, som begge var til års, han 51 år, hun 61, var det nok lovlig meget at gå ind som plejeforældre for tre halvstore børn. Me-

get hurtigt blev den 12-årige Eleonora Su-sanne i stedet anbragt hos sin fars kusine på Nørrebro, Caroline Rebecca f. Ryder, kaldet "tante Hommel", gift med lysestøber og sæbe-

syder Johann Gottlob Hommel. Hos dem boede Eleonora Susanne, indtil hun blev en snes år. De sørgede for hendes konfirmation, og efter den arbejdede hun vist med i virksomheden.

Caroline Rebecca Hommel f. Ryder var datter af Marcus Martin Ryder og Maren Franck, og hun er omtalt i det foregående som den lille pige, der nær var blevet kvalt af sin far i fuldskab. Efter en rædselsfuld barndom var hun dog kommet godt i havn. Johann Gottlob Hommel, der var indvandret fra Weisenfeldt i Sachsen, lader til at have været dygtig og ordentlig. De ejede selv deres hus på Fælledvej og udlejede førstesalen, mens de og deres tre tjenestefolk optog stueetagen. Hommels var i halvtredserne og havde ikke selv nogen børn.

"Tante Hommel"s søster, Johanne Eleonore Ryder (kaldet Nore el. Lore), havde været gift med Johann Gottlob Hommels bror, F. Gotthelf Hommel, der var lysestøber og sæbesyder på Ulfeldts Plads (Gråbrødretorv). Men Lore var død i barselseng i 1820, kun 26 år gammel. Barnet, en søn Johan Hommel, overlevede og blev opdraget hos mosteren og onkelen på Fælledvej, og han arvede forretningen.

Hos Jacob Wilhelm og Johanne Ryder i rugbrødsbageriet i Frederiksberggade blev der bedre plads, da Eleonora Susanne flyttede ud til Hommels. Til gengæld flyttede Johannes 29-årige broderdatter Karen fra Fredensborg ind – hende kunne der nok være brug for i huset og butikken. Hun blev hos dem i mange år og giftede sig aldrig.

Carl Hartvig Ryder – familiens overhoved

Som den ældste af Joachim Ryder og Eleonora Elisabeth Købkes fem sønner var Carl Hartvig på sin vis fra barnsben sporet ind på rollen som familiens overhoved i næste generation. Men det var ikke kun, fordi han var den ældste, at han faktisk blev det. Han var fysisk den stærkeste af brødrene, eftersom han overlevede dem alle, og han var sikkert også den bedst begavede og mest foretagssomme af dem.

Da to af hans brødre, først Marcus Sigfred og siden Christian Frederik, begge døde fra deres mindreårige børn, pegede pælen ubønhørligt på Carl Hartvig som den, der måtte

De to plejesønner, Marcus Sigfred og Frederik Wilhelm, flyttede hjemmefra i 13-14 års alderen. Marcus Sigfred kom i lære som skrædder, den to år yngre Frederik Wilhelm som sadelmager. I læretiden og senere som ugifte svende boede de sammen til leje hos skræddermester Frederik Frederiksen i Grønnegade.

Herefter var kun de to mindste af Christian Frederik og Cecilie Ryders fem efterladte børn, Maria Wilhelmine og Johan Peter, tilbage i fødehuset i Frederiksberggade.

Men bortset fra, at de blev boende på adressen, og at de havde hinanden, var hele deres barndom præget af tab på tab. Først var deres mor død, så deres plejemor, idet værtshusholder Søren Niensens første kone var død i 1836. Hans anden kone hed Kirsten og var fra Brønshøj ligesom Søren; hun blev børnenes nye plejemor. Så døde deres far i 1838, og i 1842 døde deres plejefar Søren Nielsen. Han blev 63 år gammel. Hans enke Kirsten var kun 48, og hun tog sig hurtigt en ny mand, den tre år yngre Anders Larsen fra Havnelev ved Præstø. Han blev ved giftermålet både værtshusholder og plejefar.

Dermed var de to plejebørn blevet hhv. 11 og 13 år, og så var den barndom jo snart forbi. Johan Peter, vores oldefar, flyttede hjemmefra efter konfirmationen, da han kom i lære som sadelmager. Men Anders og Kirsten var vist rare mennesker at være hos, og Maria Wilhelmine blev hos dem, til hun var mindst 18-19 år gammel.

gribe ind og tage vare på børnenes velfærd, uden hensyn til at han jo havde sine egne syv at sørge for. Hans kone Marie må have været ham en uvurderlig støtte.

Den ene bror, Marcus Sigfred Ryder, som efter at have opgivet bageriet i Silkegade var blevet møller i Maglebylille på Amager, havde ved sin død i 1825 efterladt sig børn af både første og andet ægteskab. Anna Helena af første ægteskab flyttede som ung pige ind hos sin onkel og tante i Fiolstræde og boede der, indtil hun næsten 30 år gammel blev gift med køkkenbager Meyer på Nørrebro.

Hendes halvbror, Joachim Sigfred Ryder af faderens andet ægteskab, boede i Fiolstræde som lærling i bageriet. Senere arbejdede han der som svend i flere omgange, men boede igen på Amager.

Børnene efter Carl Hartvigs anden afdøde bror, Christian Frederik Ryder, påtog han sig jo et stort ansvar for som administrator og kurator af deres beskedne formue. Men de nød også godt af hans og Maries omsorg og gæstfrihed. Især Christian Frederiks ældste datter, Eleonora Susanne, stod dem nær. Hun flyttede ca. 1846 fra lysestøber Hommels og boede derefter hos familien i Fiolstræde i seks-syv år.

Carl Hartvigs forbillede som familieoverhoved var onkelen Peter Købke, og det søgte han efter evne at leve op til, men han havde hverken bager Købkes format eller hans midler at gøre godt med. Tværtimod var han selv afhængig af Købkes faderlige sikkerhed og støtte, både økonomisk og mentalt.

Han var en forsigtig eller ligefrem en ængstelig mand. Nærtagende og ærekær, og et udpræget ordensmenneske. Tryghed var for Carl Hartvig noget afgørende, og den både fandt han og indgød han som det trofaste familiemenneske, han var. Han var stolt af sit fag, stolt af sine børn og stolt af sin bagergård, og han forstod at skabe respekt om sig med sin myndige og selvbevidste optræden.

I sin tid som formand for Rugbrødsbagerens Korporation snusede han flittigt rundt i byen for at kontrollere de handlende, om nogen solgte rugbrød og andet grovbrød uden hjemmel. Alle mistænkelige tilfælde rapporterede han til politiet, som så rykkede ud og undersøgte sagen.

Ofte havde de handlende en god forklaring: En melhandler kunne henvise til, at han solgte brød for en bager, en kone forsvarede sig med, at hun var enke efter en bager, en driftig mand var gået i gang med brødbagningen i sikker forvisning om, at hans ansøgning til Magistraten ville blive bevilget – og så fremdeles. Tilbage var de helt klare overtrædelser, som hvor en høker, der havde solgt brød, blev dømt til at betale mulkt og tilholdt at ophøre med sit brødsalg.

Disse småsager kan nok efterlade et indtryk af, at Carl Hartvig var lovlig nidkær. Men nu var det jo faktisk hans opgave på Korporationens vegne at beskytte rugbrødsbagerens erhverv og begrænse den alt for

lette tilgang af ufaglærte og uorganiserede, som trykkede priserne og truede med at gøre erhvervet – ja, brødløst.

Og det samme brødnid, den samme vogten på hinanden gjorde sig gældende i alle andre brancher i det laugs- og privilegiestyrede bysamfund. Politiets vigtigste opgave, næst efter at fange forbrydere, var just at sikre, at faggrænserne blev overholdt, og samtidig at sørge for, at stridighederne så vidt muligt blev bilagt uden at bebyrde Hof- og Stadsretten.

Mange år senere som bagermester blev Carl Hartvig selv indklaget af Sukkerbagerlauget, som med henvisning til sine laugsartikler af 10. juni 1693 opfordrede politiet til at gribe ind over for ham og to andre bagere i byen, som solgte honningkager, sukernødder, makronnødder og pffannkuchen med syltetøj samt klejner. Sagen sluttede uden dom.

– og hans 7 børn

Det nære forhold til familien Købke styrkedes yderligere, da Carl Hartvig Ryders næstældste datter Susanne Dorothea (1814-89) blev forlovet med onkel Peters og tante Grethes ældste søn, præsten Carl Adolph Købke (1804-40). Se deres portrætter side 105. Forlovelsen fejredes i Kastellets bagergård nytårsaften 1829 sammen med forlovelsen mellem Købkes datter Sophie og medaljør ved Den kgl. Mønt F.C. Krohn.

Den 19-årige maler Christen Købke, som havde været dårlig efter en uheldig kælketur på Voldbakken dagen før, skrev i sin almanak under årets sidste dato: "31. - var jeg dog saa rask om Aftenen, at jeg kunde gaa ne. Hvor vi alle 14 vare forsamlede med vore kjære forældre. Juletræ og Carls og Sophies Forlovelse bleve declarerede. Alle vare muntre og glade."

I almanakken for 1831 har han noteret, at han den 1. januar var hos Ryders om aftenen; den 16. drak han dus med sin kommende svigerinde Sanne. Den 22. maj: "en Ridtur til Clampenborg hvor Ryders var og derfra til Charlottenlund". Den 17. juli: "Alle vi Kinder i Klampenborg tillige med Ryders."

Året efter malede han portrætter af Sanne Ryder og Carl Købke. Parret blev gift i 1833 og flyttede til Bornholm, hvor Carl Købke blev sognepræst til Poulsker, Ibsker og Svaneke. Han døde som kun 36-årig, og

derefter flyttede hans enke til Roskilde med deres fire børn.

Carl Hartvigs ældste datter Marie forblev ugift, mens den yngste, Conradine Wilhelmine Ryder (1827-1900) gjorde et glimrende parti med overkrigskommissær, intendant og ridder af Dannebrog Johan Chr. Roepstorff Fjelstrup (1825-1907). De var forældre til skuespiller og teaterdirektør Peter Fjelstrup (1866-1920), en af de største skuespillerbegavelse af sin tid. Som tragisk karakterskuespiller var han uden sidestykke, men huskes nu især som den, der først spillede "Charleys Tante" på dansk; rollen blev hans gennembrud som komiker og var en overvældende og tiltrængt publikums-succes for det skrantende Casino (1894).

Nu til Carl Hartvigs og Maries fire sønner: Christian Wilhelm (1816-57), Peter Sigfred (1818-71). Carl Joachim (1820-47) og Frederik Valentin (1821-1909).

Som drenge gik de i Borgerdydskolen på Christianshavn, som var anset og velbesøgt af det bedre borgerskab; mange af eleverne blev senere kendte samfundsstøtter. Bestyreren Niels Bygum Krarup – Poul Martin Møllers ungdomsven og model til Bertel i "En dansk Students Eventyr" – antog kun de bedste lærerkræfter. Bekendtskaberne fra skoletiden var med til at styrke elevernes borgerlige status som voksne; de indfødte københavnere rendte jo ind i hinanden fra vugge til grav, og alle kendte alle og kunne fortælle deres børn og børnebørn om alle de andre!

Brødrene Ryders historiske prominens som "de senere bekjendte bagermestre" er knyttet til tegneren Fritz Jürgensens biografi. Han var deres skolekammerat fra Borgerdyd, og det førte til venskab for livet. Desuden medførte det, at Ryderne fik deres gang i det selvsamme hus i Østergade, som engang havde været deres tipoldeforældres, og som nu var Fritz Jürgensens barndoms-hjem.

Christian W. og Peter S. Ryder kom i bagerlære hos deres far. Senere drog Peter S. som ung bagersvend til Paris og arbejdede dér et par år. Hjemme igen aflagde han mesterprøve samme dag som bror Christian og overtog i 1846 bageriet i Fiolstræde efter sin far og med Christian som højrehånd. Carl Hartvig og Marie Ryder, som nu var 61 år, flyttede hen i deres hus i Frederiksberggade og overlod hele herligheden i Fiolstræde til

de to sønner, som endnu begge var ungtkarle. Det var dog stadig faderen, som ejede huset.

Den tredje søn, Carl Joachim begyndte på den boglige vej, men blev knækket af sygdom; han flyttede til sin søster, Sanne Købke i Roskilde, hvor han blev plejet, til han døde af tæring, 27 år gammel.

Den fjerde søn, Frederik Valentin kaldet Fritz, kom i lære hos urtekræmmer Tryde på Gammel Strand og nedslog sig i en ung alder som urtekræmmer i kælderen til det smukke, hvide hus i Gothersgade, som rager ud på hjørnet af Kronprinsessegade.

Da trygheden døde

Den 25. april 1846 skrev Christen Købke glad og tilfreds til sin søster Conradine: "Dersom Du kunde see til os her i Fredriksborg Gade, vilde du finde os omtrent som i Sommer hvad Forældrene angaaer, hvori-mod Peter er bleven en stor lang Dreng, og at vor lille Juliane, som dengang var usynlig allerede er 7 Maaneder gammel med et meget mildt og venligt Ansigt, sund og frisk, saa hun er til stor Glæde for Sanne og mig. . ." Brevet fortsætter med religiøse anfægtelser over Christens eget hovmod og forfængelighed, og er han nu også en rigtig kristen – – Næste dag skriver han videre, om deres bror Vilhelm, som er lykkelig i sine forhold, "det er jo en stor Glæde for os Andre, naar han blot i Tiden kan klare for sig i finansiell Henseende. Ved den Leilighed kommer jeg da til at tænke paa mig selv, og saa takker jeg Gud af mit ganske Hjerte for de lykkelige huuslige Forhold han har undt mig i, jeg ved ei at kunne ønske mig dem lykkeligere, naar jeg blot som sagt kan klare for mig hvad min egen Gjærning angaaer, saa har jeg alt hvad jeg kan ønske mig af livet. Den stakkels Carl Ryder er ganske herunder, Gud maa vide, om han nogensinde bliver et Menneske igjen, han gaaer og grubler over sin Stilling og sine Forhold i Verden, og det ruinere hans Legeme ganske."

I virkeligheden var Christen Købkes situation lige så penibel som Ryders, han vidste det bare ikke endnu. Købkes gudhengivne fortrøstning til fremtiden var baseret på hans sikre forventning om at blive optaget i Akademiet, med de betydelige fordele, det indebar. Da han et halvt år senere blev forkastet af Akademiet, var han med ét slag

berøvet sin illusoriske tryghedsfølelse og befandt sig, også han, ansigt til ansigt med den brutale virkelighed, og hans fortvivlelse over sine håbløse fremtidsudsigter var lige så ubehersket som Carl Ryders over sine.

Købkes malerkollega Lundbye skrev u-barmhjertigt: "Jeg føler langt mindre Deltagelse for dette (Købkes) Uheld end for den Forsagthed og Forstyrrelse, det har forarsaget. Ærligt talt: hvad vilde han der? Enkekasse, den nederdrægtige Enkekasse gør Kunstnerne til Spækhøkere - i Livsbekymring de sig nedsænke, paa Livet har de ej Tid at tænke . . . "

Men den dybere baggrund for Christen Købkes livsbekymring var, at han efter sin fars død i 1843 var berøvet den fundamentale tryghed, uden hvilken han ikke kunne eksistere. Akademiet var hans eneste redning, og da den glippede, var det ude med ham. Det, han fik at leve af i sit resterende, korte liv, var nogle dekorationsopgaver og ellers familiens kamouflerede almisser i form af portrætbestillinger til underbetaling. Angsten for brødet og sorgen over at være desavoueret som kunstner knækkede hans livsmod og befordrede hans død. Derom var alle hans venner bagefter enige.

Jeg antager, at Carl Hartvig Ryders fortvivlelse i foråret 1846 hang sammen med den økonomiske turbulens, som opstod, da Christen Købkes mor Cecilie Margrethe Købke som enke blev nødt til at gøre sine aktiver i penge og indskrænke sin levevis.

Den første tid efter bagermester Peter Købkes død klarede hun sig igennem ved at optage lån i sine ejendomme, og derefter ved at sælge de tre huse i Rosengade-Kokkegade.

Hun kviede sig nok ved at bryde op fra Blegdammen, men det var dyrt at bo i kæmpevillaen med 20-25 værelser, og husholdningen kostede også ekstremt mange penge. Endnu i 1845 bestod hendes husstand af 13 personer, heraf 4 tjenestefolk og 2 børn. Men klokken var faldet i slag, og samme år forlod familien Købke Blegdammen og spredtes i lejligheder inde i byen.

Carl Hartvig Ryders gæld til bager Købke må være indgået i den økonomiske sanering. Gældens størrelse kendes ikke, men der har antagelig været andre poster ud over de 4.000 Rdl., som stod i de to ejendomme i Fiolstræde og Frederiksberggade.

Da Carl Hartvig ikke havde penge,

måtte han ud på lånemarkedet for at kunne betale enkefru Købke. Det ser ud til, at firmaet Lund og Kierkegaard tog pant i Fiolstræde, men muligvis var kreditten betinget af, at Carl Hartvig overlod bageriet til sin søn Peter Sigfred Ryder. I hvert fald var det jo det, som skete. Når bageriet overgik til Peter og ikke til Christian, som var ældste søn, kan det have været, fordi Peter blev anset for den kvikkeste og mest kapable af de to.

Ved generationsskiftet forlod Carl Hartvig Ryder Fiolstræde sammen med sin kone og deres to døtre Marie og Conradine, men som nævnt forblev han ejer af huset til sin død. De tog bolig i huset i Frederiksberggade, og i et par år var han fhv. bagermester, men i 1848 forandrede han sit borgerskab til mel- og grynhandler og rugbrødsbager og overtog forretningen i kælderens, som broderen Jacob Wilhelm hidtil havde haft. Denne måtte fortrække til Rådhusstræde, hvor han blev høker.

I 1849 døde Carl Hartvigs kone Marie; med de to døtre og en tjenestepige flyttede han hen i Vimmelskafte 37, hvor sønnen Christian Wilhelm Ryder var nystartet bagermester. Christian og hans unge kone boede på 1. sal, Carl Hartvig og døtrene på 2. sal. Dette arrangement varede et par år. Derfra flyttede Carl Hartvig til Frederiksberg, siden tilbage til Frederiksberggade, nu uden døtrene, men med broderdatteren Eleonora Susanne (oldefars søster) boende hos sig indtil hendes giftermål i 1856; desuden havde han en husholderske og en tjenestepige. Helt dårligt stillet kan han altså ikke have været.

Derimod gik det skidt for sønnen Christian W. Ryder i Vimmelskafte. I februar 1857 gik han fallit, og i oktober samme år døde han af tyfus, kun 41 år gammel.

Denne sidste tragiske begivenhed oplevede Carl Hartvig ikke - han døde 73 år gammel den 15. marts 1857, en måned efter Christians fallit.

De bekendte bagere Ryder

Lad os skruetiden tilbage til 1840'erne, da Carl Hartvigs sønner var unge og havde livlig omgang med deres jævnaldrende venner og familiemedlemmer samt tidens kunstnere. Det var nok især Peter S. Ryder, som var selskabeligt anlagt og gik op i litteratur. Om

Christian W. ved vi kun, at han var "ikke meget talende", ifølge Fritz Jürgensen.

Gennem Christen Købke, som efter de mange lykkelige år på Blegdammen var flyttet med sin kone og lille søn ind i en lejlighed i Frederiksborggade 5, få minutters gang fra Fiolstræde, lærte Ryderne Købkes malervenner Lundbye og Frølich at kende. Også H.C. Andersen siges at være kommet hos Ryders.

Et af de sidste billeder, Christen Købke malede inden sin alt for tidlige død i februar 1848, var bagermester Peter S. Ryder i arbejdstøj, siddende på et bord foran en kurv med kringler. Billedet, der er i privat eje, blev brugt som slagnummer på den store Købke-udstilling i 1996 på Statens Museum for Kunst.

Venskabet med den tidligere skolekammerat Fritz Jürgensen dyrkedes blandt andet i foreningen "Republikken", stiftet i julen 1844. Det var den første jul efter Fritz Jürgensens elskede hustru Lises død. Hensigten med "Republikken" var at muntre ham op i hans ubodelige sorg.

Det var en rent selskabelig republik, og dens "borgere" var en snæver vennekreds, som foruden de tre brødre Ryder (Christian, Peter og Fritz) talte bl.a. polyteknikeren og poeten Peter Faber og komponisten Rudolph Bay ("Vift stolt på Codans Bølge"). Fritz Jürgensen selv, "Borger Urspinat, Offeret for Tidsmaalingen i Kjøbenhavn", førte proto-

kollen med tekst og randtegninger og udgav tillige "Republikken"s ugeblad.

Foruden de faste medlemmer, som skiftedes til at give lokale til møderne, indlemmedes "besøgende" medlemmer på invitation af den, hos hvem mødet holdtes. Herved skal forstås et stigende antal kvindeligt påhæng, efterhånden som borgerne giftede sig.

Formålet med foreningen var "at tabe så meget som muligt i whist og med de sammenbragte penge at gøre et eller andet til fornøjelse for medlemmerne."

Det vigtigste var nok at komme sammen en aften mellem jul og nytår; man spillede gnav om smågaver, hvortil der afleveredes satiriske mottoer; man spiste den julekage, som var brdr. Ryders bidrag til festen, og man drak mælkepunsch og sang viser.

Til julefesten den 28. december 1847 kom Peter Faber med sin berømte julevis "Sikken voldsom Trængsel og Allarm" – lanceret samme jul i Studenterforeningen, dog uden det næstsidste vers, som heller ikke er med i de trykte udgaver:

Medens de, som styrer Folk og Land,
stække Glædens Vinger, hvor de kan,
Julen de dog ej forandre tør –
nej, de Herrer ved nok, hvad de gør.
Hvis de vilde skaffe Julen a,
fik man Krig og Pest et cetera,
hvis vi ingen Julegilde fik,
var det ude med vor Republik,
med vor Republik.

I 1862, året før sin død, tegnede og skrev Fritz Jürgensen hæftet "Carl Ryders ABC-Bog" til Fritz Ryders lille søn. Bogstav H forestiller Fritz Ryder, urtekræmmer i Gothersgade, og en af hans små niecer. Teksten lyder: "See Harriet spiser af Sukkaten. Mens Onkel skriver til Magistraten". Skiltet på væggen forkynnder: "Spillekridt fra Stevns alene ægte hos F.V. Ryder".

På tegningen tv. er bagermester Peter S. Ryder og Fritz Jürgensens søster Sophie Nees brugt som modeller. Teksten lyder: "Jeg maa virkelig bede Dem, som Huusvært at tage Dem af Sagen, Herr Rabe! Tænk, igaar kommer Nicolai hjem fra Skole, og da han gaar forbi Kjelderens, ta'er Melmanden ham og banker ham med knyttet Haand, saa han er ganske lilla over hele Legemet!" - "Saa? Men hvad havde da Drengen gjort?" - "*Ingen Verdens Ting!* . . . og iforgaars skal Pigen op efter Tørv, og li'som hun vil ned igjen ta'er han og kyler hende ned af Trappen med Hovedet lige mod Hjørneskabet!" - "Gud bevares! Men hvad havde da Pigen gjort?" - "*Ingen Verdens Ting!*"

Julefesten 1849 foregik hos Borger Peter i Filolstræde. Han var i mellemtiden blevet gift med bagerdatter Anna Dorothea Husmann. Bror Christian var i færd med at etablere sig som bagermester i Vimmelskaftet nuv. nr. 37 (hvor senere Rubow, i dag Trianon har forretning) og var forlovet og skulle giftes i det nye år med Louise Wilhelmine Hommel, født i Weisenfeldt i Sachsen og datter af en bror til lysestøberne i København, adoptivbarn af "onkel og tante Hommel" på Nørrebro.

Bagermester
Christian W. Ryder.
Efter maleri af ukendt
kunstner, sign. "J, 1845".
Privat eje.

Aftenen faldt noget mat ud. Under oplæsning af de satiriske deviser blev Fritz Jürgensen ideligt forstyrret af "Jomfru Nora (vores oldefars storesøster Eleonora Susanne), der hvert øjeblik rejste sig for at gå ned i butikken og underrette en indtrædende køber om at der ikke var flere toskillings franskbrød, hvilket i forbigående sagt altid er tilfældet hos Ryder efter kl. 8, så at enhver, der vil være sikker på at få et af hans fortrinlige toskillings franskbrød, må bestille det dagen i forvejen". Efter måltidet skulle der spilles en marionetkomedie, men "alle aktørerne var så

berusede, at de ikke kunne erindre deres roller, de improviserede noget, som lykkeligvis ingen kunne forstå." I aftenens løb "blev damerne tavse ligesom dyrene under en solformørkelse. Værten, borger Peter, havde bagt hele den foregående nat og gabede, så at man kunne have kastet ham et firskillings franskbrød ind i munden, hvis der havde været et tilovers til dette forsøg."

"Republikken" var opløst i nogle år, men genopstod i 1858, nok efter tilskyndelse af Fritz Ryder: "Jeg trænger frygteligt til opmuntring", betroede Fritz Jürgensen ham i et sommerbrev fra Nødebo: "det går bestandig rent skidt med humøret, så jeg sommetider havde lyst til at give nødskrig fra mig. Jeg tror ikke, noget menneske kan tåle en sådan uvirksomhed og ensomhed."

Dette hjerteskræende signal har vel fået vennerne til at sætte ham i gang med "Republikken" igen.

Der var kun fire faste borgere i den nye republik. Fritz Jürgensen, urmager Henrik Hertig, der havde overtaget hans forretning i Østergade, samt brødrene Peter og Fritz Ryder - Christian var død i mellemtiden. Damerne var bl.a. den nygifte Fritz Ryders unge hustru, Henriette f. Husmann.

Fritz Jürgensen gjorde formidabel lykke hos "borgerne" med sang og guitar-spil à la Bellman, indlagt i sine marionetkomedier. Dem skrev han selv, og figurerne, som han skar af flodholt (granbark), var karrikaturer af de tilstedeværende, hvis stemmer og ge-

bærder han gengav så livagtigt, at de vred sig af latter.

Der kom påny nogle numre af bladet. Blandt dets Meddelelser læses: "Under den sidste farlige pengekrisis havde brødrene Ryder fundet en måde, hvorpå de bestandigt kunne komme ud af alle pengeforlegheder. Når den ene broder nemlig manglede penge til en større udbetaling, lånte han den nødvendige sum hos den anden broder, og, når denne manglede penge, erholdt han blot de lånte penge tilbage. Hvormange agtværdige handlende ville ikke have undgået ødelæggelsen, hvis de itide havde benyttet et så simpelt og ufejlbart middel!"

Efter en årrække som urtekræmmer i Gothersgade nedsatte Fritz Ryder sig i slutningen af 1860erne som bagermester i St. Kongensgade dav. nr. 12, hvor han boede med sin store familie og drev sin forretning til hen imod århundredskiftet.

Fritz's søn, "ABC"-Carl Hartvig Ryder (1858-1923) blev søofficer og ivrig polarforsker og deltog i talrige ekspeditioner til Grønland. I 1886-87 var han leder af en ekspedition til Upernaviks distrikt, som han opmålte og kortlagde; han har givet navn til Ryders Øer og Ryders Isfjord nordligst i distriktet. 1907-22 var han direktør for Meteorologisk Institut.

En anden søn af Fritz Ryder var læge Vilhelm Ryder (1864-1947). Min veninde, billedhuggeren Bodil Nielsen (1907-98) havde i sin barndom og ungdom haft Vilhelm Ryder som læge og huskede ham som en pragtfuld familelæge, god ikke mindst til børn. Som ensom og værkbruden gammel kone fablede Bodil om, at bare der stadig havde fandtes sådan en læge som dr. Ryder, der ville komme og se til hende. En dag sagde hun til mig: "Du må fortælle mig om din familie Ryder!" Det blev startskuddet til min slægtsforskning. Snart kunne jeg fortælle hende, at Vilhelm Ryder var min oldefars fætters søn.

Til gengæld kunne Bodil fortælle mig, at Vilhelm Ryder havde haft en stor, smukt udstyret herskabslejlighed på Nytorv 5 og konsultation i hjemmet, samt at hendes mor og stedfar var kommet der til middage.

En skønne dag fortalte Bodil også, at hendes første bestilling som billedhugger var kommet fra Vilhelm Ryder, som bad hende lave en buste af ham. Den fandt han så vellykket, at han, der var næstformand i Dansk Skulpturförening, banede vej for hendes kar-

riere. Sjovt at hun ikke fortalte det allerførst! Vilhelm Ryder medvirkede til, at Bodil Nielsen fik bestilling på en buste af Statsradiofoniens første chef, kammersanger Emil Holm. Den er støbt i bronze og står i Radiohusets foyer på Rosenørns Allé.

Vilhelm Ryder var filantrop og virkede for bedre arbejderboliger. Og han var den sidste Ryder, der boede inden for Københavns fhv. volde.

Vilhelm Ryder (1864-1947), læge, filantrop og kunstmæcen, søn af bagermester Fritz Ryder og Henriette Husmann. Gipsmodel af buste udført i 1930erne af Bodil Nielsen.
Foto: Nina B.

Carl Hartvig Ryders ældste søn, bagermester Christian W. Ryder i Vimmelskafte og hustru Louise Wilhelmine, fik fire børn, hvoraf sønnen Theodor Gottlob Ryder f. 1852 giftede sig med miss Caroline Wallis fra Cornwall; de bosatte sig i USA, hvor deres efterkommere stadig lever.

Bagermester Peter S. Ryder i Fiolstræde fik 12 børn med Anna Dorothea f. Husmann, men kun otte nåede voksenalderen. En søn, Carl Axel Theodor Ryder, førte forretningen videre efter ham.

En anden søn, Carl Siegfred Ryder (1859-1921), blev merkantil direktør på Gamle Carlsberg og senere handelschef i Kgl. Grønlandske Handel. Han er omtalt på side 3 for sin forskning i den Ryderske slægtshistorie.

Hans søn igen, Poul Ryder (1892-1972), jurist, handelsuddannet i Danmark, USA og Sydamerika, gik ind i udenrigstjenesten, og jeg kalder ham for "Scavenius' Skygge", fordi han i 20erne og begyndelsen af 30erne befinder sig de samme steder som Erik Scavenius på samme tid – i de baltiske lande, i Helsingfors og ved Folkeforbundet i Geneve. Fra 1957 indtil sin pensionering var Poul Ryder generalkonsul i New York.

Med ham er vi kommet så langt frem – og ud – som til vores oldefars fætters sønnesøn.

Hvad blev der af onkel Jacob?

Som jeg ser det, fik bagermester Peter Købkes død i 1843 en domino-effekt, som forplantede sig langt ud i det Ryderske familiegeled, da hans enke, Cecilie Margrethe Købke realiserede boet efter ham.

Vel var tabet af Peter Købke som finansiel garant næppe den eneste årsag til bagermester Carl Hartvig Ryders vanskeligheder fra midten af 1840erne, som generelt var nedgangsår for København. Men efter al sandsynlighed dog en væsentlig årsag til, at han måtte opgive bageriet i Fiolstræde og overlade det til sine to sønner Peter og Christian.

Da Carl Hartvig og Marie efter generationsskiftet flyttede hen i huset i Frederiksberggade og også overtog butikken, blev hans bror og svigerinde, Jacob Wilhelm Ryder og hustru Johanne skubbet ud derfra.

Den 29. juli 1848 fik Jacob Wilhelm Ryder sit borgerskab forandret fra rugbrødsbager og melhandler til spækhøker, og kort efter flyttede han og Johanne samt datteren Eleonora Cecilie og niecen Karen hen i Rådhusstræde nuv. nr. 4 (Mads Laiers hus), hvor han gik i gang med en beskeden høkerforretning. Nytårsaften samme år blev datteren gift med hjulmagersvend Hans Joseph Exefærdsen, 22 år. Ved folketællingen to år senere boede datteren som gift, men uden mand, stadig hos forældrene. Men ved Jacob Wilhelm Ryders død den 15. januar 1853 boede de to gamle alene.

Himlen må vide, hvad de levede af i det sidste par år. Da den 76-årige Johanne viste snushanerne fra Skiftekommissionen rundt i lejligheden og butikken et par dage efter mandens død, ansatte de værdierne i boet til 128 Rdl., heraf forretningens inventar og lager 56 Rdl. Varelageret bestod af 2 ankre brændevin, 1 fjerding smør, noget flæsk og nogle grønne og gule oste. Johanne erklærede dog, at hun selv bekostede sin mands begravelse, da hun af en ligkasse ville få refunderet 50 pct

Måske kom der hjælp fra sønnen, rugbrødsbager Peter Sigfred Ryder. Han havde i sin tid overtaget forretningen i Kokkegade-Rosengade efter faderen, da denne ved vores tipoldefars død fik overladt forretningen i Frederiksberggade. Men huset i Rosengade-Kokkegade tilhørte Peter Købke, og da hans enke solgte huset, måtte Peter Sigfred rykke ud.

Han flyttede til Larsvejstræde i 1848, omtrent samtidig med at hans forældre, Jacob Wilhelm og Johanne Ryder var flyttet hen i Rådhusstræde. Senere i livet blev Peter Sigfred Ryder skriver i Indenrigsministeriet og avancerede gradvis til bogholder og fuldmægtig, kaldte sig i det mindste så. Han blev 70 år og døde i 1882.

Matr. VE 21's videre historie

Huset i Frederiksberggade blev efter Carl Hartvig Ryders død overtaget af hans søn og efterfølger, bagermester Peter S. Ryder. Vurderingen var nu 33.000 Rdl., forsikringssummen 18.400 Rdl., ejendomsskatten 200 Rdl. årlig og lejeindtægten 1.834 Rdl. Peter Ryder lod foretage forskellige om- og tilbygninger, bl.a. kom der "moderne" butiksruder i gadeniveau.

Han solgte i 1863 huset til bager og konditor August Garlin for 40.000 Rdl. Vurdering 38.000 Rdl., forsikringssum 24.800 Rdl., skat 278 Rdl. og lejeindtægt 2.836 Rdl.

Konditor Garlin ejede huset i en snes år, og også han fik foretaget en del forandringer. I sidehuset blev der (1864) indrettet fotografisk atelier med et stort jernvindue. Alle lej-

lighederne blev moderniseret, der blev indlagt gas og vand, og butiksvinduerne blevet endnu større (1880). Noget af stueetagen var i 1880erne udlejet til KTAS, som havde stationslokale med telefonrum og skrivestue.

Particulier I. Nielsen købte huset i 1884. Pris: 120.000 kr.; året efter lød vurderingen på 160.000 kr., og forsikringssummen var 66.200 kr. Skat: 563 kr. årlig og lejeindtægt 12.964 kr. Det var 30 år efter Voldenes fald, og fra vurderingsmændene lød det: "meget fordelagtig beliggenhed, anvendes til butikker og beboelse". Der var på den tid to store butikker med spejlglasruder og glaslofter.

I 1906 var grosserer J. Andersen ejer. Han solgte til musikforlægger Alfred Wilhelm Hansen (søn af grundlæggeren Wilh. H.) for

252.500 kr. En ganske pæn pris, eftersom køberen omgående lod huset rive ned. På stedet fik han opført det 4-etagers hus, som står i dag. Det var en etage højere end det gamle hus, også for højt i forhold til gadens bredde, men ved at rykke bygningen 16 tommer tilbage fra gadelinien, hvorved gadens bredde på det sted blev 16 alen, lykkedes det arkitekten, Gotfred Tvede, at få Justitsministeriets dispensation fra bygningsloven, idet han samtidig fik tilladelse til at udnytte det indvundne gadeareal til at opføre glaspartier i stuehøjde. Keine Hexerei! Ved opførelsen af det nye hus blev gården tildels udgravet mellem jernbuebjælker, og dermed skabtes en kælder under gården. Der var store spejlglasruder i alle husets etager, og der var indlagt WC og elevator

med jerngitter om. Med tiden kom der ovenlys i øverste etage.

I et par årtier havde Wilh. Hansens Musikforlag en statelig butik i stueetagen med lager i kælderen. Efter Alfred Wilh. Hansens død i 1923 vurderedes huset til 500.000 kr., skatten androg 2.000 kr. årlig, lejeindtægten 39.500 kr. Der var musikhandel i stuen th., i midten cigarforretning, og tv. havde Randers Handsker sit udsalg – som i dag.

I 1959 blev Arne Vejrum husets ejer. Foruden Randers Handsker er der nu et Shawarma Grill House og en børnekonfektionsbutik i stueetagen. Den aktuelle vurdering er ukendt.

Johan Peter Ryder 1833-1906

For flere kapitler siden forlod vi oldefar midt i hans forældreløse barndom, overladt til onkler, tanter og plejeforældre.

Otte år gammel begyndte Johan Peter Ryder sin 7-års skolegang på Det kgl. Vajsenhus for Forældreløse Børn's skole i Købmagergade, en af de få gode skoler i København på den tid.

Samme år, 1841, fik Vajsenhuset ny forstander, justitsråd Frantz Georg Rung, hvis mål var at give skolen en anseelse svarende til kirkeskolerne og de dyre private skoler og institutter for bedre folks børn.

Byens offentlige skolevæsen var i 1840-erne under al kritik. Der var indført skoletvang i 1814, men der fandtes endnu ingen kommunale skolebygninger. Hver lærer havde sin egen lejede skolestue, hvor det bedst kunne træffe. Den tilladte klassekvotient var på 100, men almindeligvis udeblev en tredjedel af eleverne, og de usselte lønnede lærere, hvoraf de fleste var ukvalificerede, pjækkede lige så meget.

Rung fik dygtige lærere til Vajsenhuset ved at sikre dem dels en højere løn, dels et mere selekteret elevmateriale at arbejde med end de offentlige skoler, som reelt var fattigskoler.

Han optog helst bedre folks efterladte børn, og i hvert fald ingen "alt for trængende". Såkaldt "uægte" børn ville han overhovedet ikke have ind. Den gode forstander Rung bidrog således næppe til at mindske analfabetismen blandt den københavnske almuel

Om hans socialt ubarmhjertige adgangskriterier var forenelige med institutionens formål, får stå hen. Men Rungs strategi med at stramme alle skruerne var for så vidt vellykket, som Vajsenhuset under hans mangeårige ledelse (1841-1868) blev kendt for sit høje undervisningsstade. I kraft af sit eget og skolens renommé kunne Rung også skaffe afgående elever gode lærepladser ude i samfundet.

Skolen gav undervisning i religion, læsning, skrivning og regning samt gymnastik og svømning, sang og musik, og der var 4 klasser for hvert køn. Vajsenhuset var normalskole for indbyrdes undervisning, som praktiseredes i de to nederste klasser. Den bestod bl.a. i "at læse op ad væggene", dvs. læsning og stavning i kor foran store vægtavler. Klassen var inddelt i hold med en elev som leder af hvert, og læreren gav signal med en fløjte, hver gang et nyt hold skulle træde an foran tavlen.

De større elever undervistes mere frit, og de havde desuden 4-6 ugentlige timer i matematik, samt timer i tysk og naturhistorie.

Der var 2 daglige frikvarterer à 15 minutter. Sommerferie i 2 uger.

Vajsenhuset havde sit eget bogtrykkeri, som udgav salmebøger, bibler og katekismer. Her arbejdede nogle af Vajsenhusdrene med. Til pigernes afdeling hørte et linnedværveri og en systue, hvorfra der solgtes sengetøj, duge og servietter.

Johan Peter var ikke nogen ørn i skolen. I protokollen over udgåede elever står han med et "g" i gennemsnit. Det betød som bekendt "godt", men betegnede formentlig allerede dengang – inden inflationen var begyndt at underminere karakterskalaen og til slut gjorde den ubrugelig – noget mindre godt!

Men en god læreplads fik han alligevel, sikkert ved forstander Rungs mellemkomst. Da Johan Peter i 1848 gik ud af Vajsenhusets skole, kom han i sadelmagerlære hos mester Dahlmann i Staldmestergaarden til Christiansborg Slot.

I 1840 var der blandt Københavns 120.819 indbyggere 89 selvstændige sadelmagere med tilsammen 241 ansatte: svende og lærlinge, funktionærer og ufaglærte arbejdere; dertil 54 stk. tyende og 418 familiemedlemmer: koner, børn og slægtninge, som blev forsørgt af klassen. I alt var 804 personer afhængige af sadelmagererhvervet.

Til sammenligning udgjorde skomagerne, som var de talrigste blandt byens håndværkere, 891 selvstændige med 1.405 ansatte, 164 stk. tyende og 3.088 familiemedlemmer, i alt 6.548 af faget afhængige personer. Næst efter kom skrædderne, som i alle tallene lå på 2/3 af skomagerens.

Der var selvfølgelig flere mennesker end heste i København, selv i en tid, hvor hesten endnu var den altdominerende trækraft. Alligevel overrasker det mig, at sadelmagerfaget ikke var større – måske fordi hele to af mine oldefædre var sadelmagere, og jeg har mødt flere mennesker, som også havde en sadelmager til oldefar!

Nuvel, sadelmager Dahlmann på Slots- holmen havde nok at gøre som leverandør og reparatør af seletøj og sadler og andet ride- og køreudstyr til de kongelige stalde. Den gamle mester Dahlmann levede ikke mere, men hans 71-årige enke, som var fra Skåne, førte hus for de to sønner, som nu drev virksomheden. Der var også en datter, Vilhelmine, og de tre søskende var alle ugifte og i trediveerne. Familien boede i Tøjhusgade dav. nr. 84, lige ved siden af Staldmestergaarden. Værkstedet var lige derved, men gadeføringen og nummereringen blev ændret efter det Andet Christiansborgs brand i 1884, så lokaliseringen er lidt usikker. Staldmestergaarden er i vor tid Frederiksholms Kanal 21 og huser Undervisningsministeriet.

Dahlmann's holdt en husjomfru og en tjenestepige, og så havde de 4 sadelmagerlær-

linge boende på kost, blandt dem Johan Peter Ryder, medens svendene, antal ukendt, boede ude i byen.

Overgangstiden

Da Frederik den 6.s kiste i januar 1840 blev båret gennem byen og ud af Vesterport på vej til kongebegravelsen i Roskilde, var det samtidig den gamle tid, der forlod byen. Til nytåret 1840 udløb Københavns gamle styresystem med en kongevalgt magistrat og et selvsupplerende byråd, "De 32 Mænd". Først i 1858 trådte den nye forfatning for hovedstaden i kraft. De mellemliggende atten år kaldtes *Overgangstiden*. Den faldt sammen med Johan Peters vigtigste barne- og ungdomsår, og 1840-58 var således i dobbelt forstand en overgangstid for ham.

Det var en tid svimlende fuld af forandring i stort og småt. Mange voksne følte liberalismens og modernitetens frembrusen som brutale overgreb på deres hævdvundne livsform. Bødkere, rebslagere, møllere og andre gamle håndværk blev ofre for de dampmaskindrevne fabrikker og deres billige masseproduktion, som væsentligt blev klaret med ufaglært arbejdskraft. Med industrialiseringen fulgte en hastig tilvandring til byen. I løbet af Overgangstiden steg befolkningstallet fra 120.000 til 150.000, og i samme periode mere end fordobledes antallet af folk på fattighjælp fra 5.000 til 13.000. De første aktieselskaber blev oprettet i begyndelsen af fyrrerne, men de var oftest ren spekulation og klappede hurtigt sammen, efterladende en række ruinerede investorer. Fyrrerne var tynget af dyrtid og kriser, og handelen var i tilbagegang. Den hårde vinter i 1845 gav misvækst i Europa; der kom voldsomme prisstigninger på fødevarer og huslejer, og det skabte røre blandt arbejderne. Men i 1847 blev høsten rig, og fra da af begyndte det igen at gå fremad for København.

Samtidig voksede de politiske spændinger. Oprørske studenter forsamledes ulovligt og krævede en fri forfatning her og nu, og håndværkssvendene forsøgte i en blanding af brødnid og nationalistisk beruselse at drive alle tyske kolleger ud af byen. Tyskerhadet skyllede gennem gaderne og udartede til pøbeloptøjer, og politiet uddelte stokkeprygl til højre og venstre. I de første måneder efter forsamlingsfrihedens indførelse holdt politiet

lav profil og gemte stokkene af vejen, men de kom snart frem igen.

Treårskrigen 1848-50 blev en god tid for København med økonomisk fremgang, ikke mindst pga. de store leverancer af uniformer, støvler, seletøj, våben og vogne til hæren. Mange ledige kom enten i arbejde eller i krig, og antallet af fattige på understøttelse faldt midlertidigt.

Den 5. juni 1849 blev Danmarks Riges Grundlov underskrevet, men det er et spørgsmål, hvor dybt denne skelsættende reform trængte ind i københavnernes bevidsthed lige på stedet. Forholdet var jo det, at kampen for et folkestyre var foregået hen over hovederne på det menige folk, og konsekvenserne af reformen mærkedes først lidt efter lidt. Fremfor nogen var det de unge og yngre akademikere, som havde drevet på med at få afskaffet enevælden til fordel for en fri forfatning, men det skulle snart vise sig, at de i grunden selv ville til magten. Enevoldskongens devise, "Vi alene vide, hvad der tjener til folkets bedste" genopstod i hovederne på det liberale åndsaristokrati. En halv snes år efter folkestyrets indførelse udtalte en af dets ivrigste forkæmpere Orla Lehmann sin foragt for jævne bønder og andet godtfolk som bærere af "den plebejiske ånds onde instinkter", og han mente, at magten efter 1848 ikke tilkom almuen, men "de begavede, de dannede og de rige".

Var den folkelige entusiasme til at overse på Danmarks første Grundlovsdag, så kendte folkets jubel ingen grænser nogle måneder senere, den 9. september 1849, da soldaterne vendte hjem fra krigen. Gennem de flagsmykkede gader drog den sejrige hær under mængdens hurraråb til Rosenborg Have, hvor der var fest i flere dage. Baggrunden for fejringen var danskernes forbløffende sejr over tyskerne ved Fredericia den 6. juli, som havde ført til midlertidig fredsslutning.

Den 16-årige Johan Peter må have været blandt de titusinder, som overværede soldaternes indtog i København. Hans to storebrødre var, om ikke med i indtoget, så dog begge soldater og indkaldt under krigen, Marcus Sigfred som infanterist og Frederik Wilhelm som dragon ved 4. Dragonregiment.

Opstillingen skete uden for byen, og så gik det taktfast hen over fæstningsterrænet (nuv. Rådhusplads) og ind gennem Vesterport. Stemningen fra denne uforglemmelige dag er fastholdt af mange samtidige, her

digteren M.A. Goldschmidts skildring af, hvordan soldaterne oplevede indtoget:

"Byen, der lå taus i det fjerne, havde det besynderligste truende ved sig, rugede over et udbrud, man ikke kunne forestille sig -- Hvad ville det hele blive? Hjertet bævede lidt af forventning; men man tog sig sammen, smilede og snoede på knebelsbarten. Man satte sig i march, man gik nærmere -- da hørte man, idet man marcherede over Fæstningsgraven, et udbrud, der ikke alene overdøvede bataillonsmusikken, men syntes at fylde rummet mellem jord og himmel. Det kom fra Volden, så langt man kunne øjne, fra de dybe gader, fra husene, der var blevne levende lige op til tagene og bevægede sig med tusinder af flag, hvide tørklæder, hatte, huer, arme, hænder og blottede hoveder. Det var et eneste væsen, der skreg som besat, ellevildt og forfærdeligt, uhyre, uformelig-skønt, begge dele; thi det var en nation, der skreg ud af ganske hjerte og sjæl, hilste og råbte af stolthed, henrykkelse, triumph, taknemlighed over at have gennem dem, der nu kom, fundet sig selv som nation. . . ."

Overgangstiden rakte fra tranlamper til gaslys, fra laugstvang til næringsfrihed, fra gåsefjer til metalpenne. Der kom symaskiner, tændstikker, el-telegraf og frimærker, og der kom farvestrålende omnibusser i gaderne: Solen, Løven, Ørnen, Nordstjernen og Den Røde Dame (La Donne Rouge). Der kom jernbane til Roskilde, dampbad i Kronprinsensgade, dåbstvangen blev afskaffet, borgerlig vielse tilladt, og de upopulære popler langs gader og veje blev fældet og erstattet af linde- og elmetræer. Der blev offentlig adgang til Langelinie. Nye forlystelser skød op: Tivoli, Klampenborg Vandkuranstalt med koncerter og kaproning; København fik sine to første privateatre, Casino og Folketeatret.

Den grænsesprængende friheds- og fremskridtslavine, der væltede ind over hovedstaden, fik sit mest håndgribelige udtryk, da de forhadte byporte blev fjernet og Voldene jævnet med jorden, demarkationslinien uden for Søerne ophævet og store arealer på Nørrebro og Vesterbro frigivet til bebyggelse (1852-53).

Københavnernes daglige levevis ændredes dog ikke synderligt i Overgangstiden. Jævnhed og borgerlighed blev siddende i højsædet; der var ikke mange penge mellem folk, og selv den velstillede middelstand gebærdede sig uden falbelader. Byens butikker var ikke noget at prale af, vinduesudstillinger endnu på

eksperimentalstadiet: "Da Beauvais i hine tider åbnede en kælder på Østergade, måtte der hver aften rekvireres politi for at holde gaden ryddelig, så stor var tilstrømningen for at se en kogt oksetunge og et stykke leverpostej!" fortælles det i en erindring fra fyrrerne.

Foreningslivet blomstrede, musiklivet ligeså, og det vrimlede med sangforeninger. Spiritistiske seancer kom også på mode.

Den politiske interesse var stigende, og kvindesagen tog sine første spæde skridt med Clara Raphaels Breve, der udkom i 1850, og med oprettelsen af velgørende dameforeninger som "Samfundet for det kvindelige Tyendes Vel". Ak ja, mon ikke tjenestepigerne i det puritanske nittende århundrede var mere ringeagtede og underkuede, end Pernille'rne på Holbergs tid havde været?

På mange måder havde friheden og fremskridtet alvorlige bagsider. De sociale problemer tårnede sig op og voksede med industriens vækst og den deraf følgende befolknings-tilvækst af ufaglærte ude fra landet. Fattigdommen i København var forfærdende, de fattiges boligforhold, sundhedstilstand, ernæring og uddannelsesmuligheder elendige, hospitalerne få og overfyldte, og de gamle mennesker i Vartov boede i sovesale med 100 i hver.

Koleraen i 1853 – 9.000 angrebne, hvoraf halvdelen døde – blev den forskrækkelse, der satte skub i byudvidelsen og moderniseringen af vitale samfundstjenester. Men allerede ved Overgangstidens slutning var det uomtvisteligt, at nissen: den sammenpakkede fattigdom, var flyttet med til de nye kvarterer ude på Vesterbro og Nørrebro, hvor byggespekulanterne havde smækket et utal af fugtkasser og brandfælder op i planløs mangfoldighed, mens myndighederne sov.

Dette strejftog over begivenheder og udviklinger i Overgangstiden skulle give et begreb om den foranderlige verden, Johan Peter Ryder havde at orientere sig i, fra han var 6, til han var 24 år gammel.

Om hans ungdom vides kun, at han i 1857 blev fritaget for militærtjeneste på grund af en skade i den højre lillefinger. Hans færden er ukendt, indtil han i 1859 bliver gift med Karen Jensine Nielsen, vores oldemor.

Johan Peters ældste bror, skrædder Marcus Sigfred Ryder, blev i slutningen af 1860-erne skræddermester i Adelgade, hvor han boede indtil sin død i 1894. Han var gift med den langt yngre Vilhelmine Ryder (1844-92), som var jordemor og vedblev at arbejde resten af sit liv. Hun er den første selverhvervende gifte kvinde i familien Ryders historie. Ægteparret havde en ugift datter.

Den anden bror, Frederik Wilhelm, var sadelmagersvend i en årrække, men fik i 1864 borgerskab til "en ringe marskandiserhandel". Han var gift 1. gang med Karen Petersen, med hvem han havde en søn, maskinmester Chr.W. Ryder (1858-1922) og en datter, Anna Eleonora Cecilie g. Jørgensen, f. 1860, 2. gang med Ingrid Larsen, med hvem han havde døtrene Wilhelmine og Agnes Johanne, f. hhv. 1871 og 1874.

Hans første kone optræder gentagne gange i Københavns politirapport efter klammerier med naboerne og husværten; man fornemmer fattigdommen og det dårlige miljø. Frederik Wilhelm Ryder døde i 1880.

Eleonora Susanne Ryder, Johan Peters ældste søster, blev knap 30 år gammel gift den 14. marts 1856 (Frue) med skipper og senere strandingskommissær Ole Sonne fra Nexø, f. 1821. Han var yngste søn af afd. storkøbmand og engelsk vicekonsul i Nexø Herman Jacob Sonne (1787-1841) og Johanne Dorteia f. Saxtorph (1792-1862), præstedatter fra Bodilsker. Ole Sonnes ældste bror var provst Hans Christian Sonne (1817-80), kendt for sin arbejdervenlige, sociale indstilling. Han stiftede i 1866 Danmarks første brugsforening i Thisted efter engelsk forbillede og udgav pjecen "Om Arbejderforeninger". Eleonora Susanne og Ole Sonne fik tre døtre.

Oldefars anden søster, Maria Wilhelmine var jo hans nærmeste i alder og vokset op sammen med ham hos værtshusholderparret i Frederiksberggade. Endnu som 19-årig i 1850 opgives hun at bo på adressen som plejedatter af Anders og Kirsten Larsen. Hun forblev ugift og var i mange år hos brændevinsbrænder Hansen i St. Torvegade 26. Maria Wilhelmine døde i 1890.

Karen Jensine Nielsen 1832-74

Sølvgade fra hj. Af Kronprinsesseg. mod Østervold ca. 1920. Th. husrækken fra 1750-1800 og tv. muren mod Rosenborg Have. Inden Voldene faldt, sluttede Sølvgade ved Østervold. *Kbh.s Bymuseum.*

Karen Jensine og Johan Peter havde kendt hinanden fra barnsben, for hun var en broderdatter til Johan Peters første plejefar, værtshusholder Søren Nielsen i Frederiksberggade.

Karen Jensine var født den 18. januar 1832 i Sølvgade dav. 409, 2.th. til gården. Der boede en vrimmel af familier i det hus, sikkert alle fattige. Huset er forlængst revet ned, og dets nøjagtige beliggenhed kan jeg ikke udpege.

Faderen, *Jens Nielsen*, var korøgtter og havde antagelig sin dont på den nærliggende Fællid. Han var 50 år gammel og kan have været enkenand efter et tidligere ægteskab, men intet sikkert vides derom. Moderen var *Birgitte f. Olsen*, 34 år. Trods forældrenes modne alder var Karen Jensine efter alt at dømme deres første barn. To år senere fik de sønnen *Hans Evald*, og derefter ikke flere børn.

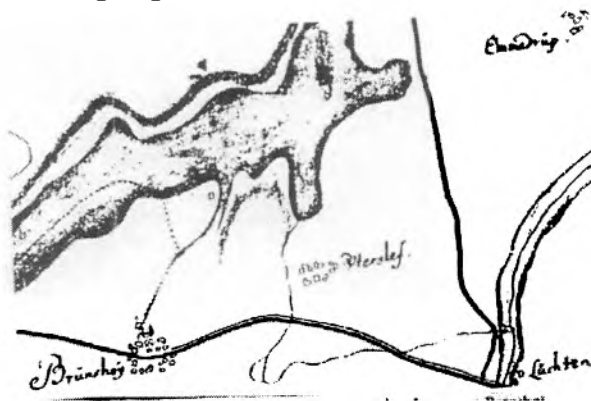
Begge forældrene var tilflyttere fra landet. Jens Nielsen var fra Utterslev i Brønshøj Sogn nordvest for København. Birgitte Olsen fra Tikøb i Nordsjælland, hvor hun var døbt den 19. november 1797; hendes forældre hed *Niels Olsen* og *Birthe Pedersdatter*.

Med dybe rødder i Utterslev

Jens Niensens slægt havde boet i Utterslev i flere generationer. Jeg kan lide at forestille mig, at slægten havde været fast på stedet, lige siden Valdemar den Store i 1186 overdrog Absalon hele det store godskompleks,

hvor hovedgården i Utterslev var centrum, og hvor et lille fiskerleje *Havn* ude ved kysten senere blev til Danmarks hovedstad! Det har jeg naturligvis intet belæg for, men derfor kan det jo godt være rigtigt.

Morsomt er det, at Utterslev (egl. Oterslev = Ottars retmæssige ejd.) oprindelig var den vigtigste by i hele området, med landsbyerne Serridslev, Solbjerg (nuv. Fr.berg), Vanløse, Vigerslev, Valby og et bol i Brønshøj samt Emdrup som sit tilliggende. Bønderne var fæstebønder under Roskildes bispedømme, efter Reformationen under kongen. Gårdene lå tæt i en kreds omkring et åbent stykke land, gaden. I 1658, da svenskekongen med sin hær omringede København, tog han hovedkvarter i den største gård i Utterslev, mens soldaterne havde deres befæstede lejr omkring Brønshøj, Carlstad. Efter fredsslutningen i sommeren 1660 stod alle de nedbrudte huse, opkørte marker og veje og svenske volde og grave tilbage, og den danske konge pantsatte Utterslevs gårde for at skaffe penge til statskassen. I 1766 fik Utterslev-bønderne skøde på deres gårde, og i årene 1776-85 blev udskiftningen gennemført.

Kort fra 1690 over Emdrup, Utterslev, Lygten og Brønshøj, med markering af Frederikssundsvejen mellem de to sidstnævnte.

Utterslev var rytterdistrikt, men pga. indflydelsen fra Brønshøj Kirke blev Rytterskolen bygget déroverfor i 1723. Ved Utterslev Gadekær blev der i 1790 bygget en skole for børn fra Utterslev og Emdrup.

Ved folketællingen i 1787 havde Utterslev 229 indbyggere. Der var 16 selvejergårde, 3 selvejerhuse med jord og 44 huse uden jord. Der boede 3 smede, 2 hjulmænd, 5 vævere, 2 skræddere, 1 skomager og 1 slagter, alle ved gadekæret.

Indbyggerne fordelte sig på 48 familier. De overskydende ca. 15 bosteder var hovedsagelig lyststeder for københavnske landliggere, for Utterslev var fra midten af 1700-tallet et populært sommerophold for velstillede folk fra byen, som sværmede for bønderne og det enkle og fordringsløse liv ude på landet samt de friske landbrugsprodukter, som blev sat på bordet. På den måde materialiserede de franske oplysningsfilosoffers "Tilbage til naturen!" sig i klingende mønt til bønderne i Utterslev. De havde råd til at bygge bedre huse med flere vinduer end bønderne længere væk fra København, og havde bedre møbler.

Om det også gjaldt familie nr. 47, er dog vel tvivlsomt. Her boede vores tiptip-oldeforældre, jordløs husmand *Niels Sørensen* på 38 år og *Karen Nielsdatter* på 36 år med deres 5 børn: *Søren* på 9 år (den senere værtshusholder i Frederiksberggade), *Niels* på 7, *Jens* på 5 (vores tipoldefar), *Hans* på 3, og lille *Ane Margrethe* på 1 år.

Niels Sørensen var født i Utterslev og døbt i Brønshøj Kirke Trinitatis søndag 1748. Han var søn af *Søren Bendtsen* og *Karen Jesdatter*, og jeg antager, at Søren Bendtsen også var født i Utterslev, idet hans bror Frederik var fadder ved Niels' dåb.

Niels Sørensens kone, vores tiptip-oldemor Karen Nielsdatter, var født i Husum og døbt i Brønshøj Kirke den 3. december 1754. Hun var datter af *Niels Thomsen* og *Sidse Jensdatter*, og Niels Thomsens far hed *Thomas Hansen*; denne vores tiptiptiptip-oldefar var fadder ved Karen Nielsdatters dåb.

Udsnit af Geodætisk Instituts kort fra 1854 over Brønshøj-Utterslev.

Niels Sørensen og Karen Nielsdatter blev gift 30. september 1776. Deres ældste søn, den senere værtshusholder Søren Nielsen, fødtes i 1779, derefter Niels i 1780, og året efter kom en lille pige Birthe, som døde. Vores tipoldefar Jens Nielsen var den næste i børnerækken. Han blev døbt den 31. marts 1782 (Brh.).

Ved folketællingen i 1801 var indbygger-tallet i Utterslev steget til 240 og antallet af familier til 59. Men strømmen gik ellers også den anden vej, og hjemme hos Niels Sørensen og Karen var alle børnene fløjet fra reden, og kun to af dem boede stadig i Utterslev. Det var den 14-årige Ane Margrethe, som var tjenestepige hos et par gamle aftægtsfolk, og så Jens på 19 år, som var tjenestekarl i Lars Sørensens gård. Jeg formoder, at Jens's far Niels Sørensen var en yngre bror til denne Lars Sørensen, og at gården var slægtsgården, som efter Søren Bendtsens død var overgået til Lars Sørensen.

Nu var det Lars Sørensens enke, som drev gården sammen med sin søn. Desuden havde hun 3 tjenestefolk samt 3 nevøer/niecer boende, herunder sin afd. mands formodede nevø, vores tipoldefar Jens Nielsen.

Men i det lange løb var det altså storbyen, som trak. På grund af det meget udbredte navn Jens Nielsen er det vanskeligt at spore ham med sikkerhed i den københavnske myretue. Der er dog en vis sandsynlighed for, at han kan være den Jens Nielsen, som 8. januar 1808 blev forlovet med Ellen Arendsdatter og 5. februar gift med hende i Helliggejst. Brudgommen benævnes ungkarl og bryggerkarl, og hans vidne var H.F. Clausen i Brolæggerstræde, brudens vidne var brygger Nørreskov. Om deres ægteskab og om konens evt. dødsfald kan intet siges.

Ved folketællingen 1834 er identifikationen imidlertid sikker, og dér finder vi altså tipoldefar Jens Nielsen fra Utterslev som korogter, ægtemand og far til to småbørn i en baggårdslejlighed i Sølvgade.

Senere flyttede familien Nielsen til Christianshavn, Amagergade dav. nr. 331, hvor Jens Nielsen drev en høkerforretning.

Palmesøndag 1846 blev Karen Jensine konfirmeret i Helligåndskirken. I en del år derefter boede hun stadig hjemme, medens broderen Evald kom i lære som smed hos en mester i Amagergade og havde logi dér.

Høker Jens Nielsen blev 71 år gammel. Han døde i 1853 og blev begravet den 6. maj fra Helliggejst og nedlagt i familiegravsted på Assistens Kirkegaard.

Birgitte, hans enke, var 16 år yngre end Jens, men hun overlevede ham kun i 8 år og døde i 1861, begravet den 21. juli (Hell.).

Det var på Fred'riksberg, det var i maj

Ladegårdsvejen med udsigt til Frederiksberg Slot. Tegning ca. 1860. I forgrunden Ladegårdsåen, som senere blev rørlagt under jorden. Frb. lokalhistoriske samling.

Det var helt nøjagtigt den 4. maj 1859 i Frederiksberg Kirke, at sadelmagersvend Johan Peter Ryder, 26 år gammel, blev viet til jomfru Karen Jensine Nielsen, 27 år.

Forlovere var deres respektive brødre: Marcus Sigfred Ryder, skræddersvend boende i Grønnegade, og Hans Evald Nielsen, smedsvend på Christianshavn.

De nygifte, Peter og Karen, kom til at bo på Ladegårdsvejen 57 G på Frederiksberg. Et par år senere hed adressen Rolighedsvej 57 G, senere igen Rolighedsvej 6. Alle tre adresser var ét og det samme sted. Huset fra dengang eksisterer ikke mere. Rolighedsvej 6 indgår i beboelseskomplekset Hostrups Have fra 1930'erne og ligger på højre side ved vejens begyndelse fra Falkoner Allé.

Ændringen af vejnavnet var nok tildels begrundet i, at Ladegårdsvej signalerede social elendighed. Ladegården, der lå på Radiohusets senere plads på Rosenørns Allé, som går i forlængelse af Rolighedsvej, var gennem 1800-tallet og frem til 1908 Københavns Kommunes arbejdsanstalt, og ladegårdslemmerne, som hver morgen blev udkommanderet i kolonner for at feje byens gader, henregnedes til samfundets bundfald. Rolighedsvej lød derimod respektabelt, thi Rolighed var navnet på et af de yndige landsteder, som Frederiksberg var så rig på i 1700- og 1800-tallet.

Frederiksberg var en ung by, da vore oldeforældre fæstede bo derude. Året forinden var den blevet udskilt fra København som selv-

stændig kommune med eget bystyre, eget politi og andre kommunale væsener. Gennem 1850'erne var der foregået en livlig udflytning til forstaden, og efter selvstændiggørelsen gik det rigtig stærkt med udstykninger, byggerier og anlæg af nye veje.

Det store boom kom i 1870'erne, da etageejendommene skød op hen ad Gammel Kongevej, og villabyggeriet bredte sig på sidevejene. Trods den hastige udbygning bevarede Frederiksberg længe sit landlige præg, og den var for københavnernes et populært udflugtsmål med et rigt og varieret forlystelsesliv. I modsætning til Nørrebro, hvis henrivende haver til landstederne Blaagaarden, Solitude og Ravensborg blev valpladser for hemningsløse byggespekulanter, undgik Frederiksberg i kraft af sit selvstyre stort set at give plads for slumbebyggelser og sørgede generelt for at afsætte rigelig plads til grønne arealer, hvilket varigt har præget såvel befolkningssammensætningen som det ydre miljø i kommunen.

Dermed være ikke sagt, at Frederiksberg ikke havde sine fattige, men de udgjorde en væsentlig mindre andel af byens befolkning, end forholdet var for København.

Karen og Peter Ryder hørte måske ikke til de allerfattigste, men i hvert fald til småkårsfolket. Oldefar nedsatte sig som selvstændig sadelmager med værksted på hjemadressen. Men så vidt vides havde han aldrig folk i arbejde, og alt tyder på, at familien levede såre beskedent.

Efter farmors overlevering havde Karen, hendes mor, bragt penge ind i ægteskabet

som arv efter faderen, høker Jens Nielsen, der skulle have været en velhavende mand og have ejet flere ejendomme på Frederiksberg. Det er ikke fundet dokumenteret og lyder usandsynligt. Som mellemste søn af en jordløs husmand var Jens Nielsen ikke just født med en sølvske i munden, og hverken som korøfter på Fælleden eller senere som høker i den fattige Amagergade på Christianshavn kan han have spundet guld.

For farmor var pointen, at hun og hendes søstre gennem deres mor var født til et liv i velstand, som deres far havde forødt. Denne fiktion beholdt hun hele sit liv og gav den videre til sine børn.

Sorgerne meldte sig hurtigt og tæt i den unge familie. I marts 1860 kom en datter til verden, *Birgitte Cecilie* opkaldt efter forældrenes resp. mødre. Men hun døde kun syv uger gammel. Begravet 17. april 1860.

Året efter kom sønnen *Peter Christian Herman*, f. 13. april, døbt 18. august 1861. Da var Karen Ryders mor Birgitte død en måned forinden. Et halvt års tid senere døde den lille dreng 10 måneder gammel, begravet 5. februar 1862.

Endnu en søn blev født 2. september 1863, døbt *Charles Christian Frederik* den 5. maj 1864. Heller ikke ham fik de lov at beholde – han blev kun halvandet år. Begravet 14. maj 1865.

Da denne den yngste søn blev døbt, var Karen Ryder allerede gravid igen, og juleaften nedkom hun med en datter, som endelig skulle vise sig levedygtig. Den 2. juli 1865, to måneder efter Charles Chr. Fr.s begravelse, blev hun døbt i Frederiksberg Kirke og fik navnet *Eleonora Amanda* (kaldet Nora).

Den 21. februar 1867 fødtes datter nr. 2, *Birgitte Cathinka Cecilie Ryder*, døbt 22. april 1867 (Frb.) – vores farmor.

Og den 13. august 1871 kom datter nr. 3, *Marie Vilhelmine*. Hvad enten det nu var barnet eller moderen, som var for svag til at komme i kirke, blev Marie hjemmedøbt af sin far. Dåben stadfæstedes i Frederiksberg Kirke 14. juli 1872.

Af de foreliggende sparsomme oplysninger kan der ikke udledes meget om familiens levevilkår eller om Peter og Karen Ryders vanddel. Følgende er dog værd at meddele:

Da deres første barn døde i april 1860, den 7 uger gamle Birgitte Cecilie (dødsårsag: atrophie = tæring el. muskelsvind), blev det i begravelsesprotokollen (Helligg.) noteret, at

hendes forældre var "fosterfaderen høker Ryder fra Mikkelbryggersgade 1". Denne høker Ryder hed Johan Peter ligesom oldefar og var omtrent hans jævnaldrende (f. ca. 1834). I folketællingen fra februar 1860 står han som ungkarl boende Frederiksberggade 21 i kælderen – hjørnejendommen til Mikkel Bryggersgade skråt over for familien Ryders tidl. hus Frederiksberggade 36. Høker Ryder må have været søn af en fætter til oldefar. Hans civilstand og boligforhold gør det lidet sandsynligt, at han havde været fosterfader for et spædbarn. Snarere optrådte han proforma som sådan, da han bestilte begravelsen i Helligåndskirken – han boede nær ved kirken og kunne derved spare barnets ulykkelige forældre for den omstændelige tur ind til byen. Barnet skulle jo nemlig nedlægges i sin morfars, høker Jens Nielsens familiegravsted i Helligåndskirkens afdeling på Assistens Kirkegård, og derfor skulle indskrivningen og højtideligheden foregå i denne kirke. Høker J.P. Ryder blev senere vinhandler. D. 1919.

Den ti måneder gamle Peter Christian Hermans død om vinteren 1862 skyldtes lungebetændelse, som jo var en livsfarlig sygdom helt frem til 2. Verdenskrig, da det nyopdagede penicillin kom i masseproduktion.

Derimod studser man over, at Charles Christian Frederik døde af kopper i maj 1865. Koppevaccination var indført i Danmark i 1810, og det var forlængst sædvane at foretage vaccinationen på spædbørn allerede inden barkedåben. Det er svært at se det dødelige koppeangreb på den halvandet års dreng som som andet end forsømmelighed fra forældrene med at få ham vaccineret i tide. Med mindre det netop var vaccinen, der forårsagede sygdommen – hvilket jo sker i sjældne tilfælde.

Generelt får man fornemmelsen af, at familien Ryder på Frederiksberg savnede et egentligt netværk. Ved børnenes dåb var fadderne udelukkende skiftende naboer, af "familien" kun jomfru Oline Olsen på Amager, tidl. tjenestepige hos Peters onkel, fhv. bagermester Carl Hartvig Ryder. Flere gange optræder en jomfru Latine Lassen og hendes mor – de var naboer, flyttede senere til Jagtvej, men holdt stadig kontakt. De var også faddere for farmor. Lillesøsteren Marie havde en nabokone Laura Lynderup som fadder.

Disse sporadiske nedslag i kirkebogen udelukker ikke, at Karen og Peter Ryder havde samkvem med deres søskende og andre slægtninge. Men alt i alt ser det ud til, at selve familiestrukturen var løsere end i den

foregående generation. Voldene omkring København havde virket som tøndebånd, der bandt familierne sammen, forhindrede dem i at "falde i staver". Med den geografiske spredning og opbruddet i de nedarvede sociale mønstre og erhvervsforhold sprængtes også de følelsesmæssige, psykologiske bindinger mellem familiens medlemmer – familiekredsen som organisme sygnede hen, og tilbage stod kernefamilierne adskilte fra hinanden og sejlene hver sin egen sø.

Karen Jensine Ryders død

Med de tre piger Nora, Birgitte og Marie var familien så fuldtallig, som den skulle blive.

Men ak, det varede kun kort. I foråret 1874 blev Karen Jensine ramt af leverbetændelse (hepatitis). I dag hænger denne livstruende smitte især blandt narkomaner, der låner hinandens inficerede sprøjter. Det var naturligvis ikke tilfældet dengang, men leverbetændelsen var i almindelighed forbundet med fattigdom. Dårlig hygiejne, dårlige boligforhold, overbefolkning, ringe immunforsvar pga. dårlig ernæring gav grobund for denne dødsensfarlige sygdom.

Karen mærkede selv, hvor det har hen. På sit dødsleje tog hun det løfte af sine to ældste døtre – Nora var 9 år, Birgitte 7 – at de ville passe godt på deres lillesøster, når Mor ikke var mere. Maria var på den tid 2 år og 9 måneder gammel. Dette højtidelige løfte kom til at hvile tungt på de to store piger gennem de strenge barndomsår.

Den 7. maj 1874 døde Karen Jensine Ryder, 42 år gammel. Hun blev begravet 16. maj fra Helligåndskirken og nedsat i sin far, høker Jens Nielsens familiegravsted på Assistens Kirkegaard, hvor begge hendes forældre samt hendes og Peters tre førstefødte børn hvilede.

Det var jo ikke første gang i slægtens historie, at en mor døde fra sine børn. Men medoldemors død er vi så langt fremme i tid, at den mundtlige overlevering om tragedien har nået os. Sikkert er det, at Birgitte, vores farmor, aldrig kom over tabet af sin mor. Som et skarpt og dybt stempel i blødt voks prægede chokket over moderens død sig i det 7-årige barnesind, og hvad der skete i farmors lange liv, var at vokset stivnede, men prægnungen glattedes aldrig ud. Endnu som gammel genoplevede hun den hjerteskrærende afsked ved

moderens dødsleje, og især det øjeblik, hvor hun og storesøster Nora havde lovet højt og helligt at ville passe på Marie.

Mindet om den elskede mor, inden sygdommen fik bugt med hende, levede også uforandret i farmor til alderdommen. Det var mindet om et ophøjet væsen, hvis skønhed var badet i forklarelsens lys. En blid og sart kvinde, spinkel og med lyst hår og blå øjne, en fornem dame forkælet fra fødslen og bestemt til et liv i velstand, men gift under sin stand med deres karaktersvage far, der havde formøblet hendes fædrene arv og trukket dem alle ned i fattigdom.

Jeg gætter på, at farmors to søstre havde det samme forklarede billede af deres afdøde mor, og at de tre piger i fællesskab holdt sig oppe på det, en næsten hellig vision af håb og trøst i en grå og angstfuld barndom.

Forestillingen om moderens højere sociale tilhørsforhold byggede vistnok alene på følgende barnlige "bevis", som farmor gerne fremførte, når hun dvælede i minderne: "Min mor havde så mange fine kjoler".

"Smukke Ryder" og hans døtre

Det blev et kummerligt liv for de tre moderløse piger. Johan Peter Ryder var drikfældig og forsømte dem skammeligt. Skiftende husholdersker rykkede ind for at holde sammen på hjemmet; men manglede der penge til mad, eller udeblev lønnen, forsvandt de over hals og hoved. Nogle var slet og ret dårlige kvindfolk, som Johan Peter havde truffet i byen og slået sig sammen med. Hans tilnavn "Smukke Ryder" tyder på en vis tiltrækningskraft på det andet køn, men såvidt vides havde han ingen holdbare kærlighedsaffærer.

Gang på gang var de tre forkomne småpiger overladt til at klare sig alene, mens faderen sad på værtshus. Når han kom hjem, var han ofte døddrukken; somme tider blev han borte i dagevis. Drikketiet gik også ud over hans forretning; han svigtede kunderne, og så svigtede kunderne ham.

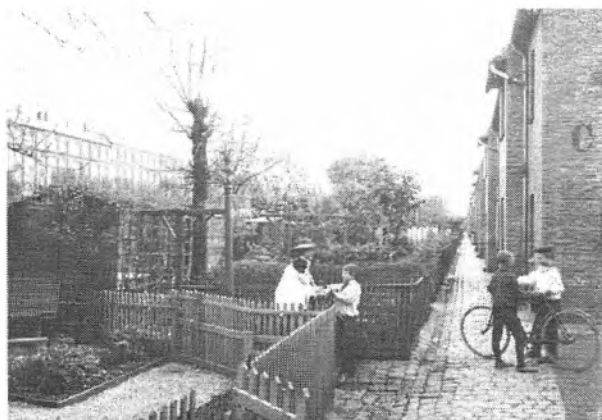
Nora måtte være familiens "overhoved". Det alt for tunge ansvar over for den lille Marie hjalp Birgitte hende vel med, men Nora var jo den ældste og den, der måtte tage tæten og regere i alle ting, den der måtte vove sig ind på værtshuset og bede faderen om penge til varme, mad og lys, den der gik til købmanden og fik varer på klods, den der bad naboerne om hjælp, når det blev nødvendigt, og

den der sørgede for, at søstre og hun selv kom op om morgenen og i skole til tiden og Marie afleveret på børneasylet.

Sådan gik det år ud og år ind, en endeløs, angstfuld, ensom og fattig tilværelse for dem alle tre. Værst var måske endda den svidende skam over en fortrukken far, som omverdenen foragtede, en far som altid skuffede, altid svigtede.

De Classenske Boliger på Godthåbsvej. Fotos ca. 1912.
Frb. lokalhistoriske samling.

I slutningen af 1870erne flyttede familien til en kvistlejlighed i De Classenske Boliger på Godthåbsvej – den går i forlængelse af Rolighedsvej fra Falkoner Allé og udefter til Bella-høj og er opkaldt efter landstedet Store Godt-haab.

Johan Peter Ryder synes at være fortsat som selvstændig sadelmager i nogle år, men ved midten af firserne gik han tilbage til at være svend. Bortset fra det ændrede han vist ikke livsstil, i hvert fald ikke til det bedre. Da han blev gammel og syg, efter sigende af tuberkulose, flyttede han fra De Classenske Boliger hen til sin datter og svigersøn, Birgitte og Christian Jensen på Mathildevej og senere på Borups Allé, hvor han fik et loftsværelse. Når han var rask nok til at gå ned, spiste han sammen med familien, og han slog også gerne et slag hen på Nordre Fasanvej til sin stamcafé og fik sin daglige mælketojdy til 4 øre. Han døde den 3. august 1906, 73 år gammel.

Ingen fotografier er fundet af "Smukke Ryder", desværre. Ud fra hans påståede lighed med bestemte familiemedlemmer skønner jeg, at han var slank, relativt spinkel og af den tids middelhøjde (hans brødre blev ved sessionen målt til ca. 172 cm), havde mørkt, krøllet hår, klare blå øjne og en flotpooil.

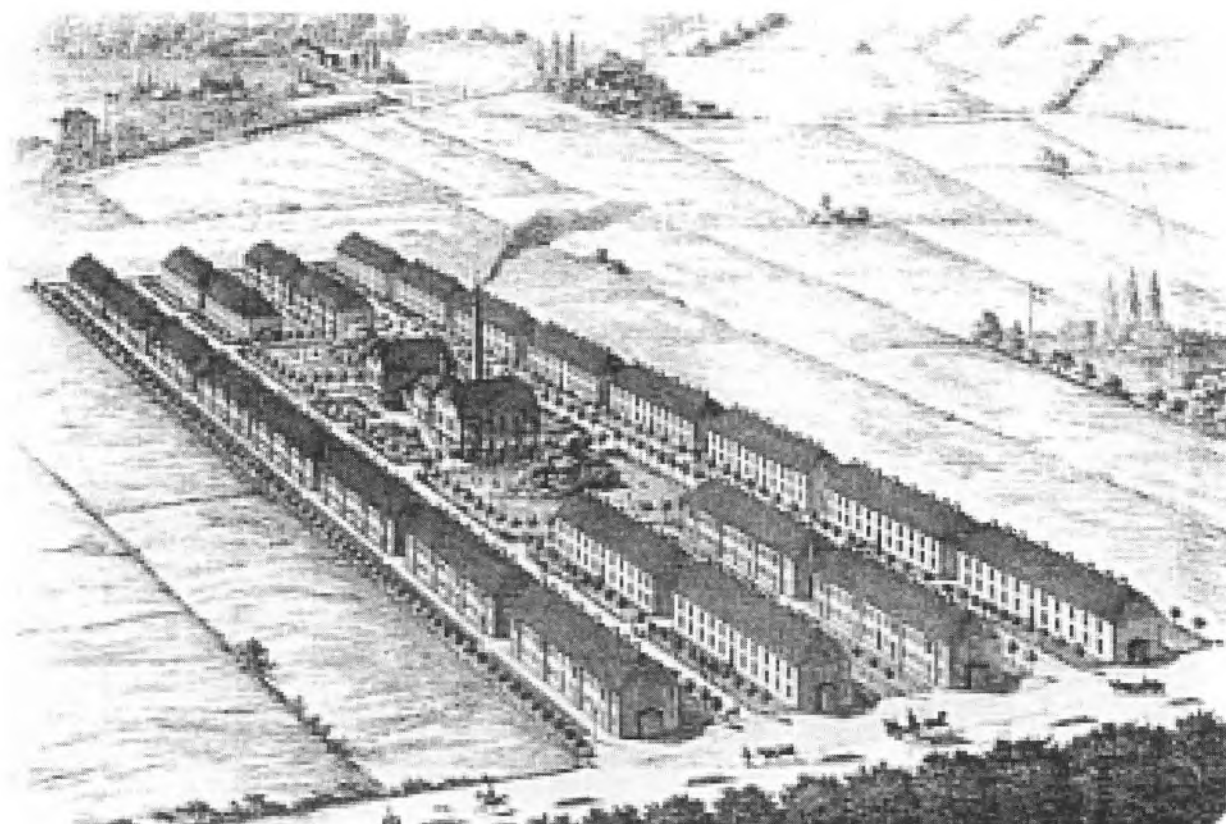
Nora blev boende hjemme indtil sit giftermål og førte hus for faderen og lillesøster Marie. Gift 1888 med journalist Niels Chr. Michelsen. De emigrerede 1890 til USA med deres toårige søn Knud og endnu et barn i vente, datteren Ingeborg. I den første tid boede de i New York, senere slog de sig ned i byen Elisabeth i nabostaten New Jersey. Der kom to børn til, Aage og Ethel. Men familien fandt ikke lykken derovre, og i 1899-1900 vendte den hjem igen, og Nora fødte kort efter sin yngste datter Lily. Niels Chr. Michelsen døde som sindssyg i 1914. Nora overlevede ham i mere end 25 år og døde i 1940.

Johan Peter og Karen Jensine Ryders yngste datter Marie Wilhelmine forblev ugift, men havde datteren Emmy uden for ægteskab. Marie døde i 1919.

Birgitte Cathinka Cecilie Ryder 1867-1945

Nogle måneder efter sin konfirmation den 2. oktober 1881 i De Classenske Boligers Kirke fik Birgitte Ryder plads som tjenestepige hos købmand William Lebrecht på Godthåbsvej 21, lige over for Boligerne. Medfødt talent for husgerningen havde hun næppe: "Du er meget sød, Birgitte!" sagde fru Lebrecht. "Men du er ikke meget bevendt!"

Et halvt år efter fik hun ny plads hos C.L. Larsen i København – formodentlig grosserer C.L. Larsen i Nr. Farimagsgade 17. Her var hun i et års tid, skiftede så den 1. september 1883 til familien B. Birk – igen formodentlig: maler A.P.B. Birk, Frederiksborggade 19, hvor hun blev i godt fire år.

De Classenske Boliger på Godthåbsvej ved Falkoner Allé (Svømmehalskvarteret), opført 1866 af Det Classenske Fideikommis som mønsterbyggeri til arbejderboliger. Hvert hus havde 16 et-, to- og treværelses lejligheder med selvstændigt køkken, og der var én vandhane på hver etage. Mellem husene var der små haver. Den store midterbygning rummede fællesvaskeri og butikker. På pladsen foran hovedhuset opførtes 1879-80 De Classenske Boligers Kirke, hvor farmor blev konfirmeret. Tegningen er udført af byggeriets arkitekt, *F.V. Tvede*, og det hele var så solidt og fremskridtsvenligt anlagt, som man næsten kun kan drømme om. Var Boligerne blevet stående til vore dage, ville yngre akademikere, kunstnere, reklame tegnere og andre trendy folk træde hinanden ned for at komme til at bo der. *Men* i den sociale virkelighed var en så stor arbejder- og fattig-

domsghetto i udkanten af og, inden man så sig om, midt i en velhaverkommune absolut ikke bevaringsværdig. Hørte man hjemme i Boligerne og var konfirmeret i Boligerne Kirke, så var man stemplet som laverestående. Kom man fra Boligerne, var det bare med at komme væk derfra! Omgivelsernes foragt for Boligerne sidder endnu i gamle folk. "Det var nogle forfærdelige, usle rønner!" siger de. Nej, men husenes fattige klientel misfarvede omverdenens æstetiske briller. For Frb. Kommune var De Classenske Boliger også en torn i øjet. I 1910 begyndte nedrivningen, men så kom der en verdenskrig med efterfølgende bolig-nød, og alt for snart endnu en verdenskrig og ny bolignød, så nedrivningen var først til ende i slutningen af 1950'erne. På en del af arealet opførtes 1941-45 beboelsesejendommen Godthåbs Have, senere omdøbt til Aksel Møllers Have.
Tegning: *Fr. lokalhistoriske samling*.

Birgitte Ryder, ca. 14 år. Foto: Chr. Neuhaus, Købmagergade 14.

I løbet af disse år blev Birgitte en dygtig og disciplineret tjenestepige. Ud over madlavning, rengøring, stryging og borddækning havde hun et godt tag på børn. Dertil kom hendes udprægede taktførmelse og fordelagtige ydre, som gjorde hende egnet som stuepige, hvad hun selv foretrak. Hun var diskret, nærmest lydløs i sine bevægelser og gjorde aldrig opmærksom på sig selv, og hun var hundrede procent loyal over for sine herskaber ud i al evighed; ingen har nogensinde hørt farmor sige et nedsættende ord om de fruer, hun havde tjent hos, eller bringe sladder om deres privatliv.

Bal i Arbejderforeningen

I fritiden kom Birgitte i *Arbejderforeningen af 1860*, en borgerlig oplysnings- og dannelsesforening med eget hus i Nørre Voldgade 92. Foreningens formål var "at fremme den arbejdende Klasses Oplysning og Dannelse, i hvilket Øjemed den holder Konversationsværelser, Læseværelse, et Bibliotek, udgiver et Ugeblad, sørger for, at Foredrag og Oplæsninger bliver afholdte og foranstalter Undervisning i flere Fag."

Arbejderforeningens største attraktion var dog den overdådighed af selskabelige arrangementer, som afholdtes året igennem: julefest, karneval, skovtur, stiftelsesfest i november, assambleer, koncerter og dramatisk optræden samt foredragsaftener, hvor fremtrædende personligheder talte over litterære, sociale, historiske og videnskabelige emner, hvorefter der serveredes smørrebrød og punsch.

Hvor meget af alt dette, Birgitte kunne få fri til, er ikke til at sige, men det er meget tænkeligt, at hendes herskaber opmuntrede hende til at komme i Arbejderforeningen. Den nød anseelse hos borgerskabet og fik kraftig støtte af filantropiske fabrikanter og håndværksmestre ud fra den tanke, at man ved at give de fattige klasser del i den almene dannelse beskyttede dem (og sig selv!) mod den farlige socialisme.

I Arbejderforeningen var Birgitte med i en kreds af glade og kvikke københavnere og bevarede livet igennem sine lyse minder om vennerne og festerne dér.

En af kammeraterne i flokken var fotografmedhjælper Peter L. Petersen – Peter L. blandt venner. Han var et år ældre end farmor og en slagfærdig og charmerende spasmager. Han kom fra et fattigt arbejderhjem og havde som 13-årigt bybud hos en fotograf fået interesse for faget og fået oplæring deri.

Talentfuld og initiativrig, som han var, grundlagde han i 1890, kun 24 år gammel, sammen med sine to brødre egen forretning i Købmagergade og blev hurtigt en af byens største fotografer med bl.a. kongefamilien som kunde.

Han blev kongelig hoffotograf, drog konsekvensen af sit kaldenavn og tog navneforandring til Peter Elfelt, og i 1905 åbnede han atelier i Østergade.

I Peter Elfelts første kundeprotokoller, fra dengang han endnu var en ung og ukendt Petersen, er frk. Ryder opført som kunde gentagne gange, første gang i etableringsåret 1890, hvor han optog en serie med Birgitte og forstørrede billederne til skiltebilleder, som han udstillede i vinduet og inde i butikken.

I midten af 1880'erne havde Arbejderforeningen periodisk over 3.000 medlemmer, og de kom fra *alle* samfundslag: arbejdere og funktionærer, studerende, håndværksmestre, fabrikanter, grossererere, tandlæger og professorer, skolelærere, etatsråder etc. etc. En køn ung pige som Birgitte skulle vel blandt de

mange balløver ligefrem have kunnet opnå en fattig piges eneste chance for at avancere socialt: At gøre et godt parti!

Men så nemt var det jo heller ikke! Vigtigere end at gøre herrebekendtskaber var det at passe på sig selv. Letsindighed forbudt. Som en fattig tjenestepige uden et ordentligt hjem var Birgitte uden beskyttelse i livet. At hun var køn, gjorde ikke hendes stilling mindre udsat, tværtimod. En køn, fattig pige blev nemt til jagtbytte for kræsne borgermænd med position og tegnebog, men uden ambitioner om at gifte sig ned i tyendeklassen. Birgitte higede naturligvis efter at komme til at leve i bedre kår end den elendighed, hun var vokset op i, men rædslen for at blive forført, udnyttet, besvangret og svigtet, som terroriserede hele det ugifte kvindeskøn i 80ernes og 90ernes forløjede samfund, gjorde hende så afvisende over for mænd, at hun muligvis stod sig selv i lyset.

"Frk. Ryder med Slør. Smukt", har Peter L. Petersen skrevet i kunde-protokollen om dette foto, optaget 1890 og forstørret til udstilling. Portrættet side 106 er fra samme serie.

Fra frue til frue

Efter pladsen hos Birk havde Birgitte flere pladser af kortere varighed; men i januar 1889 kom hun i huset hos oberst C.T. Müllertz på Frederiksberg, Nyvej 1, en sidevej til

Gl. Kongevej, og dér blev hun i mere end fem år.

Fruen, Anna Vilhelmine Müllertz, var et halvt hundrede år og obersten nær de tres. Deres datter Alma, tyve år, var forlovet med en ung grossererens søn, Hans H. Sthyr, som var på årelang købmandsuddannelse i udlandet. Imens var Alma, må vi tro, beskæftiget med at sy sit brudeudstyr. Birgitte havde ringe evner for nål og tråd og var næppe til megen hjælp her. Men når Alma skulle i selskab, hjalp Birgitte hende med kjolen og frisuren og sørgede for, at Alma kom sikkert ud og hjem, og når Alma gik i butikker, var Birgitte med. De to unge piger fik på sin vis et nært forhold til hinanden, omend de vedblev at stå ulige.

Da Hans Sthyr kom hjem fra udlandet, trådte han ind i sin fars store og ansete kolonial-engrosfirma Sthyr og Kjær. I september 1893 blev Alma Müllertz og Hans Sthyr gift og flyttede ind i en herskabslejlighed i Ny Vestergade 1 på hjørnet af Frederiksholms Kanal. Da Alma, rimeligvis i forbindelse med sit første barns fødsel, gerne ville have Birgitte hos sig, blev det til, at Birgitte forlod Müllertz i september 1894 og flyttede ind til Sthyr's.

Selv om det ikke var et avancement – tyende var hun, og tyende blev hun – var skiftet fra den militære embedsfamilie på Frederiksberg til den unge grossererfamilie i Ny Vestergade et gevaldigt miljømæssigt opspring.

Grossererne, pengemændene og fabrikanterne var Københavns nye, toneangivende overklasse, og Hans Sthyr var som kronprins og medindehaver af Sthyr og Kjær et selvskrevet medlem af "the big boys' network". Han bar sin fars navn – der stammede fra en jysk styrmand i 1700-tallet – med rette, for han var en meget dygtig, ansvarsbevidst og initiativrig forretningsmand og havde store organisatoriske evner.

Hans første hovedmål var at udvikle firmaets kaffeimport, og den fik på få år et meget betydeligt omfang. På hans initiativ dannedes i 1900 Akts. Skandinavisk Kaffe- og Kakao-kompagni i Frihavnen.

I 1894, da Birgitte blev ansat hos Sthyr's, var hun med sine 27 år mere end giftefærdig. Bag hende lå en ituslået forlovelse. Vi ved ikke, hvem eller hvad manden var, kun at forlovelsen havde varet i flere år, og at Birgitte var ulykkelig over at være blevet forladt, og bittert erkendte egen skyld deri.

Birgitte Ryder 1895 med Hans og Alma Sthyr's lille søn.
Foto: Peter Elfelt.

Det var sket en aften, da kæresten kom for at hente hende ud. Herskabet havde siddet længe over middagen, og Birgitte skulle først rydde af bordet og hjælpe kokkepigen med opvasken, før hun fik fri. Bagefter skulle hun klædes om. Imens sad kæresten og ventede i køkkenet. Da Birgitte var færdig til at gå, fandt hun ham i færd med at pjanke med kokkepigen og blev herover så rasende, at hun opførte en scene og bad ham straks forlade huset. Så gik han og kom aldrig mere igen. Måske havde hun i sin vrede sagt frygtelige ting, som ikke kunne slettes ud. Måske havde manden bare fået nok efter hundredvis af lignende tilfælde. Vi kan godt gå ud fra, at Birgitte var vanskelig. De ulægelige sår fra barndommen sad lige under huden og gjorde hende nærtagende. Desuden var hun stolt, streng i sine domme, måske lunefuld med en snert af herskesyge. Usmidig, som unge piger kan være, indtil de bliver klogere.

Ansættelsen hos Sthyr's varede i halvandet år, men Birgitte bevarede forbindelsen med Alma Sthyr i de næste 20-25 år, og fru Sthyr var altid hjælpsom og gavmild imod hende.

En af Sthyr's overboere i Ny Vestergade, navn ukendt, holdt Birgitte også forbindelse med og gik på visit hos af og til. Denne frue interesserede sig levende for Birgittes og hendes families ve og vel og menes at være den, som finansierede anskaffelsen af en tobaksforretning på Borups Allé til farmor og farfar ca. 1905. Det var vist i det hele taget den velgørende dame, som fik ideen til den forretning. Men det var ingen god idé. Farfar var på den tid vognstyrer på Frederiksberg Sporveje, og farmor var alene om at passe butikken. Men hun havde også fem små børn, som skulle passes, foruden sin gamle far, som boede hos dem i sine sidste år. Intet under, at hun kom til at hade forretningen af et godt hjerte; efter nogle år blev den afhændet, og familien flyttede fra Frederiksberg til København.

I Benzons verden

Den 1. maj 1896 begyndte Birgitte i en ny plads hos apoteker og dramatiker Otto Benzon og fru Emma Benzon i Stormgade nr. 2, hjørnehuset ved Rådhusstræde, to minutters gang fra Sthyr's i Ny Vestergade. Når hun tog pladsen, skyldtes det muligvis, at Alma Sthyr og Emma Benzon kendte hinanden – de var jævnaldrende og færdedes tildels i de samme kredse.

Der er det pudsige ved farmors karriere som husalf, at den førte hende trin for trin opad i kolonialbranchen, fra den lokale købmand Lebrecht hjemme på Godthåbsvej over grosserer Sthyr til apoteker Benzon, medejer af medicinalfabrikken Alfred Benzon, hvis fortræffelige bagepulver var kendt af husmødre og købmænd landet over.

Otto og Emma Benzon f. Hansen havde to børn, Tove på syv og Niels på tre år. Lejligheden i Stormgade var familiens vinterbolig, mens villa Brinken i Ny Taarbæk var sommerbolig fra begyndelsen af maj til slutningen af september. Det ser nu ud til, at Benzons boede nærmest permanent derude i hele det halvandet år, farmor var ansat. Det hang muligvis sammen med deres forestående boligskifte inde i byen fra Stormgade til egen villa i Kristianiagade nr. 1. I klunketiden var indretningen af et herskabshjem en omstændelig affære.

Nabo til Brinken i Taarbæk var ejendommen Stokkerup, som tilhørte Otto Benzons

bror og svigerinde, apoteker Alfred Benzon og fru Hanne f. Bissen. De havde sønnen Bøje på fem og datteren Else på fire og boede om vinteren oven over Svaneapoteket i Østergade, som var en del af den virksomhed, brødrene Benzon havde arvet efter deres far, Alfred Benzon d.æ. Den anden del af arven var medicinalfabrikken i Hvidovre, og brødrene drev begge virksomhederne i fællesskab.

Sommeren igennem gik de to familier ud og ind hos hinanden, deltog i hinandens selskabeligheder og lånte hinandens tjenestefolk. Livet foregik afslappet og tvangfrit derude i sommerlandet ved skov og strand. Stemningen var præget af, at hele kvarteret var som én stor familie, og stemningen forplantede sig til de tjenende ånder, der kom hinanden nærmere fra hus til hus end inde i byen.

Det var også i Taarbæk, at farmor mødte sin skæbne i farfar, gartner Christian Jensen fra Hørsholm, der arbejdede i kvarteret. Desuden sluttede hun venskab for livet med Alfred Benzons tjenestepige Sofie.

Lige så stor betydning som for farmor selv fik tiden hos Benzons for vores familieoverlevering. Svært at forklare, men navnet Benzon havde for hendes børn og svigerbørn en nimbus og behøvede blot at blive nævnt, så fik alle lys i øjnene, og én efter én gentog: "Ja, Benzon!" Og villaen derude i Taarbæk – alle defilerede på et eller andet tidspunkt forbi den på Strandvejen og kunne bagefter rapportere: "Brinken – ja, den står der jo endnu!" og en anden greb det: "Ja, Brinken står der endnu!" Jeg husker tydeligt, da jeg selv var derude sammen med min far og mor, det var i sommeren 1943, og vi gik diskret forbi den

hvide villa, og mor mumlede: "Var det derinde, at din mor - - ?" og far svarede dybt nede i flippet: "Ja, det var dér."

Vores mor og alle andre, der kendte farmor, har fremhævet hendes kultur. "Den fik hun jo hos Benzons," sagde en af tanterne kategorisk. Da jeg reagerede betuttet, tilføjede hun: "Ja, hvor skulle hun ellers have fået kultur fra?"

Medicin og teater

Uden for sommerlivet i Taarbæk havde brødrene Benzon levet deres barndom og ungdom i hjemmet oven over Svaneapoteket. Faderen havde drevet apoteket op til et af de største i landet og havde desuden grundlagt medicinalfabrikken og efterladt den som en stor og blomstrende virksomhed. Begge sønnerne var oplært hos faderen og havde eksamen som cand.pharm.; Alfred havde derefter studeret handelsvæsen, Otto statsvidenskab. Livet igennem stod brødrene last og brast, og de hørte fagligt, forretnings- og organisationsmæssigt samt økonomisk begge hjemme i samfundets forreste gelede.

Begge var kunstnerisk begavede, og begge var sportsmænd. Fremfor alt var de begge ægte karakterer, lynende intelligente og gennemsyrede af det sprogbevidste københavnervid, de var vokset op med i Østergade – samme miljø, som et par generationer tidligere havde formet satirikerens Fritz Jürgensen.

Københavnerviddet udmærkede også Otto Benzons satiriske lystspil. Da farmor kom i huset hos familien, var han for længst en fejret dramatiker og blev anset for den betydeligste i sin samtid, foregangsmand for den

Villa Brinken, Strandvejen 730, Ny Taarbæk, hvor Birgitte Ryder tjente 1896-97. Opført 1891 i Faxe kalksten for apotekeren og forfatteren Otto Benzon, g.m. Emma f. Hansen. Efter O.B.s død i 1927 solgt til stenfiskerentreprenør Kai Nielsen, hvis datter og svigersøn, grevinde Ruth og grev Flemming af Rosenberg, senere boede her. Solgt 1971 til Lillian Kaufmann, videre i 1980 til Skovvæsenet og nedrevet som led i frilæggelsen af arealet fra Trepilevej i syd til Strandmøllen i nord. Anlægget langs vandsiden er nu Jægersborg Strandhave. Af det fordums rigmands-klondyke står kun Brinken's nabo, det fredede Ny Stokkerup (huset med månebroen) tilbage, opf. 1934 af ark. Henning Hansen for dr. Bøje Benzon efter nedrivning af det tidl. Stokkerup. Foto 1980. *Lyngby-Taarbæk lokalhist. samling.*
Se kort over Taarbæk side 106.

naturalistiske skole, der "satte problemer under debat" og fornyede Det Kongelige Teaters linie, efter at Oehlenschläger var gået af mode. Skønt lidet produktiv dannede han skole, *Københavnerskolen*, og fik mange epigoner, hvoraf ingen kom på højde med ham. Selv betragtede han sit forfatterskab som en biting – forretningerne var og blev hans første pligt og ansvar – og han skrev sine stykker lige ud af hovedet, med indignationen som motor og uden at gøre forsøg på at sætte sig ind i andre forhold end dem, han selv levede i. Alle hans stykker foregår i et københavnsk rigmandsmiljø, og sceneriet skifter gerne mellem en dagligstue inde i byen, hvor familien har sit vinterkvarter i tilknytning til firmaet eller forretningen, og en dagligstue ude i sommervillaen ved kysten. Desuden hører vi om "fabrikken", der også ligger uden for byen, men i den anden ende.

Inden for sin snævre begrænsning var Otto Benzon en ægte dramatiker med sans for at sætte en intrigue i gang og føre den igennem til klimaks og opløsning, med behændighed i at styre figurene ud og ind af scenen, og med mundrette replikker, som funkler af vid og satire. I virkeligheden hænger ægtheden sammen med, at han ikke gør sig umage. Det han gør, kan han bare. Hans største succes – og nok hans bedste stykke – var "En Skandale", som havde premiere på Det Kongelige Teater i 1884, instrueret af William Bloch. Forestillingen var et festfyrværkeri af satire over det borgerskab, som sad i parkettet, og "ofrene" jublede. I parløb med Ibsens "Vildanden", der lanceredes samme sæson, også med William Bloch som instruktør, fik naturalismen sit gennembrud på Nationalscenen.

Af Otto Benzons epigoner huskes nu kun Gustav Esmann: "Den kære Familie". Skønt langt ringere end Benzons mesterstykker har det overlevet omtrent til vore dage, hvorimod Benzon for længst ikke spilles mere.

Som barn overtog jeg uden videre de voksnes fascination af hr. og fru Benzon og deres tid og sted, som også havde været farmors tid og sted – dengang hun havde set ud som på El-felts billede. Ud over stikordene Benzon, Taarbæk og Brinken vidste jeg ikke meget, men de idealske forestillinger om de rige og elegante Benzons og deres omgang med førende kulturpersonligheder, især Holger Drachmann, levede uforstyrret i mig gennem mange år.

Brødrene Benzon og deres respektive fruer hørte til anden-tredje generation i rigmandskolonien Ny Taarbæk. De havde kendt hinanden fra børn og purunge, og i 1888 var de to par blevet gift med en måneds mellemrum.

Alfred Benzons fru Hanne var et barnebarn af Stokkerups første ejer, den stenrige konsul Alfred Hage, og havde arvet huset efter sin mor. Efter Hages død var naboparcellen blevet frasolgt til den gamle (og ikke mindre rige) apoteker Alfred Benzon; på samme tid var en parcel på landsiden af Strandvejen blevet frasolgt til højesteretssagfører Octavius Hansen – også absolut tilhørende den økonomiske overklasse – der fik bygget "Villa O.H." til sommerbolig for sig og sin familie, hvoraf datteren Emma senere blev fru Otto Benzon.

De grevelige Hansen'er

Fru Emma Benzon hørte af fødsel til "de grevelige Hansen'er", der vistnok havde deres tilnavn pga. slægtsdomicilet, Hansens Palæ på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade. Det er Københavns yngste privatpalæ, bygget 1835 af Emmas bedstefar, den styrtende rige etatsråd og grosserer A.N. Hansen (bankvæsen, ris, korn og kød, landbrug m.m.). A.N. Hansen og hustru Emma Eliza Grut, præstedatter fra Guernsey, havde fem sønner, der alle fik succes i livet: én blev øjenprofessor, én godsejer, to drev faderens forretninger videre, og én, Emmas far Octavius Hansen, blev højesteretssagfører. Tre af de fem kom i Rigsdagen, én for Højre, to for Venstre. Af A.N. Hansens to døtre blev den ene gift med livlæge for den russiske zarfamilie, senere professor Peter Plum, den anden med finansminister, godsejer Regnar Lodbrog Westenholz (Karen Blixens morfar)..

Man vil forstå, at familien Hansen og dens udgiftede grene dannede et stærkt og yderst indflydelsesrigt netværk af knowhow, penge, prestige og politiske interesser.

Octavius Hansen havde en omfattende advokatvirksomhed og var tillige en forgrundsfigur i den radikale fløj af partiet Venstre. Periodisk sad han i Rigsdagen, og i 1884 var han medstifter af dagbladet Politiken. Hans hustru Ida f. Wulff, der udgik fra en slægt af sø-officerer, var stærkt kunstinteresset, og i Emmas barndomshjem færdedes en farverig blanding af samtidens bourgeois og bohe-

mer: Ludvig Holstein, Holger Drachmann og hans fætter Viggo Hørup, Ove Rode, Kr. Zahrtmann, P.S. Krøyer, Erik Henningsen og Jacob Marstrand. Stort set de samme mennesker, som var venner med apotekerne Benzon.

I overensstemmelse med sine forældres radikale indstilling blev Emma Hansen progressivt opdraget, og hun og hendes søstre blev ansporet til at få en uddannelse. Emma nåede dog næppe længere end til afgangsklassen i Zahles Skole, for hun var kun 19 år, da hun blev gift med Otto Benzon. Hun helligede sig privatsfæren og trængte ikke efter at gøre karriere. Hvorimod søsteren Estrid, g. Hein, læste medicin og blev en kendt øjenlæge med stor klinik i København, og tillige en markant kvindesagskvinde, samt mor til forfatteren Piet Hein.

Foruden de nævnte kendtheder, som var venner af herrens bror og fruens forældre, omgikkes Otto Benzon folk fra teatrets og musikkens verden. Jo, man forstår godt, at det må have været spændende for den fattige tjenestepige at opleve atmosfæren i det radikale high society blandt særprægede og begavede mennesker i det skønne landsted ved Øresund. Der var stof til mange anekdoter, som hun senere gav sine børn del i, og som endnu et halvt hundrede år senere genspejledes i deres øjne ved de blotte stikord: Benzon, Taarbæk og Brinken.

Da Drachmann kom for sent

At farmor som ung havde set Holger Drachmann, der var husven hos Benzons, var noget af det første, man fik at vide af far og mor, da man slog øjnene op til denne jord, i hvert fald så snart man var gammel nok til at vide, hvem Holger Drachmann var – og det vidste man snart. Vers og sange, og hvem der havde skrevet dem, spillede en enorm rolle i tidligere tid. I min fars generation var Holger Drachmann den mest fejrede og folkekære danske digter og gjaldt for H.C. Andersens arvtager som *Digterkongen*.

Jeg må have været en 16 år, da radioen en aften udsendte Otto Benzons "En Skandale" som hørespil. Da jeg dagen efter spurgte min far om Drachmanns venskab med Benzon, tøvede han med at svare. Måske overvejede han, hvad en ung, uskyldig pige kunne tåle at høre. Endelig sagde han: "Det var nu vist

især fru, Drachmann kom for at besøge." Og efter endnu en pause: "Han ønskede at gøre fru til sin elskerinde, men det ville hun ikke."

Denne diskrete indiskretion gjorde det dybeste indtryk på mig. Hvor måtte farmor have sat fru Benzon højt, siden hun havde fortalt netop dette om hende, for man siger jo, at ingen er helt for sin kammertjener, men her havde vi tjenestepigens vidnesbyrd om sin højsindede og karakterfaste frue, som havde holdt stand mod den berømte og uimodståelige kvindebedærer Holger Drachmann. Fruens handlemåde kastede også glans over Otto Benzon, som uden tvivl havde fortjent hendes usvigelige troskab, og over deres ægteskab, som måtte have været af en ophøjet og ridderlig karakter.

Først i fars sidste leveår vovede jeg mig påny ind på spørgsmålet om Drachmanns forbindelse med Benzons, og denne gang fortalte han mere ligefremt. I mellemtiden var jeg også blevet over 40 og kunne vel tåle at høre historien:

"Drachmann kom gerne på de aftener, hvor han vidste, at Otto Benzon blev inde i København – han så jo efter, når Benzons stykker var på plakaten. Drachmann tog toget derud, men det gik kun til Klampenborg – Kystbanen til Helsingør med stop i Springforbi var ikke færdig dengang – så han måtte enten spadsere fra Klampenborg station eller tage en drokke ud til Ny Taarbæk. Der var ret øde og mørkt derude om aftenen. Fru Benzon var ikke særlig glad for hans besøg, for når han først var kommet, var det svært at få ham til at gå igen. Når han nu var taget den lange vej, kunne hun ikke så godt nægte sig hjemme, men det gjaldt om at få ham ud ad døren, så han nåede det sidste tog ind til byen. Omvendt ville Drachmann jo gerne blive der om natten, så han blev ved med at trække tiden ud og håbede på sin chance.

En aften havde fru Benzon med nød og næppe fået gennet ham af sted til sidste tog. Men da Drachmann nåede Klampenborg Station, var toget alligevel kørt. Så gik han den lange vej tilbage til Ny Taarbæk. I mellemtiden var huset gået til ro, og både fru og tjenestefolkene sov. Farmor vågnede ved, at det buldrede på døren, og hun løb ned og åbnede. Der stod så Holger Drachmann og ville ind. Farmor gik op for at hente fru, som også var vågnet ved spektaklet. Hun ville ikke

komme ned, men gav farmor besked på at installere Drachmann i et af gæsteværelserne. Det blev han så. Men da huset var faldet til ro igen, listede han hen til fru Benzons soveværelse, men hun havde låst sin dør. Han bankede og kaldte i lang tid, men hun ville ikke have noget med ham at gøre, og til sidst gav han op og gik tilbage til sit værelse. Ja, det var en farlig redelighed."

Far og hans søskende havde sikkert hørt deres mor fortælle den historie mange gange, da de var børn.

Før Kystbanen fandtes - den blev indviet i august 1897 - og det var mørkt om aftenen, når Drachmann var på udturen fra Klampenborg Station til Ny Taarbæk. Så må historien være foregået mellem november 1896 og marts-april 1897 for at passe med Drachmanns færd. Den kan kortlægges så at sige fra dag til dag gennem hans breve og andre vidnesbyrd.

1896-97 var en af Drachmanns turbulente perioder. I en halv snes år havde han levet og åndet for varietésangerinden Amanda Nielsen, alias Edith, og var flakket med rundt på hendes turneer i Europa, med Hamburg som deres standkvarter. Men nu var forholdet ved at være slidt op.

På sin 50-års fødselsdag i oktober 1896 var Drachmann i Hamburg, men i november rejste han til København, hvor han havde forskellige sager at ordne. Opholdet varede til ind i april 1897. I januar og begyndelsen af februar var han indlogeret på Hotel Kongen af Danmark, mens han søgte efter et billigere sted at bo. Hans hjem i byen var for længst opløst, og hustruen Emmy, med hvem han lå i skilsmisse, boede nu i Dresden med børnene. I løbet af vinteren fandt Drachmann to små værelser hos en maskinarbejder på Christianshavn. I marts var der premiere på hans stykke "Strandbyfolk", og Edith var nogle uger i København. I april traf han den norske visesangerinde Bokken Lasson ved en kunstnerfest, og i maj fulgtes han med hende og hendes søster Soffi (hans senere tredje hustru) til Norge. Dermed begyndte et nyt kapitel i Drachmanns kaotiske liv. "Flyvesandet føg atter", skrev en samtidig.

Drachmanns interesse for fru Benzon passer ind i hans skema for januar-februar 1897, mens han boede på hotel i byen og fulgte opsætningen af "Strandbyfolk". Jagten

på et logi kan muligvis have øget hans interesse for fru.

At Emma Benzon ikke faldt for ham, skal ikke forklejne hende, men var dog såre naturligt og krævede næppe heroisk modstandskraft fra hendes side. Hun var 27 år, rig og forkælet, han var 50 og stort set slidt op, desuden berygtet for sin erotiske ustadighed. Bag de store bravader på papiret: "Min vin, min kårde og min elskerinde!" var Drachmann en blød og svag karakter, og hans helbred var skrøbeligt efter det omflakkende og usikre liv, han havde levet. Han var naget af skyld over at have svigtet sine kære, og hans økonomi var permanent overanstrengt og tvang ham til at skrive, skrive og skrive for at skaffe penge.

Det véd jeg nu, men det vidste jeg ikke, da jeg var 16!

Biogthe Ryder
har givet mig
fra Jette Maj
1896 til 1897
Novbr. 1897.
Emma Benzon
14de Novbr. 97.
Ny Taarbæk,

Hvad jeg heller ikke vidste, og hvad heller ikke farmor eller nogen i hendes Benzon-begejstrede familie nogensinde var klar over, var at ægteskabet mellem Otto og Emma Benzon blev opløst i 1898, kun et år efter at farmor havde forladt dem. Jeg læste det for få år siden og blev himmelfalden. Her havde jeg gået og troet, at dette højsindede og eventyrlige ægtepar havde levet lykkeligt sammen til deres dages ende. Det må også have været min fars opfattelse, for det var den, jeg havde overtaget. Og han og de andre havde den fra farmor; det var jo kernen i hendes Benzon-myte.

Herren og fru en giftede sig begge igen, Otto Benzon i 1901 med den purunge Ellen Lucinde Bramsen, og fru Emma i 1913 med dav. udenrigsminister Erik Scavenius.

Uden hensyn til den foranderlige virkelighed lykkedes det imidlertid vor familie at forblive nostalgisk fikseret på farmors glansbillede af ægteparret Benzon. Uden for glansbilledet forestillede den sig *ingenting*.

Svært at fatte en så mangeårig, effektiv fortrængning, eftersom det var offentligt kendt, at fru Emma Scavenius var identisk med den tidl. fru Otto Benzon, og eftersom Erik Scavenius var Danmarks udenrigsminister under begge verdenskrige, 1942-43 tillige statsminister. Den mest kontroversielle og endevendte danske politiker i det 20. århundrede, samt pligtmæssig deltager med frue i alkens officielle begivenheder, kommenteret og fotograferet i aviser og ugeblade.

Men efter alt at dømme havde farmor selv vitterlig ingen anelse om, at hun i 1896-97 tjente hos et ægtepar, der befandt sig på randen af en skilsmisse. I hvert fald kom der aldrig en lyd derom fra hendes mund.

I havn

Den 21. februar 1897 fyldte Birgitte 30 år. Snart var hun en gammel pige. Der var ikke så meget at betænke sig på, da den unge gartner Christian Jensen ville have hende. Han var kun 24, men en ordentlig og arbejdssom mand og såre opsat på at blive gift med Birgitte.

Sammen blev de ansat hos et herskab på Vedbæk Strandvej, Christian som gartner og Birgitte som stuepige. Den 7. november 1897 blev de gift i Vedbæk Kirke.

Deres ældste søn Jørgen blev født i Vedbæk i september 1898. Da farfar fik job som vognstyrer på Frederiksberg Sporveje's linie 8, flyttede de til Frederiksberg, og her blev sønnen Carl født i 1899, tvillingerne Else og min far Georg i 1901, og den yngste søn Helge i 1903. Efterfølgende Inge kom til i 1911. I mellemtiden var farfar blevet gartner under Københavns Kommune, og familien var flyttet til H.C. Jensens Vej i Nordvest-kvarteret, ikke langt fra Lersøparken, som farfar var med til at anlægge. Han blev i kommunens tjeneste indtil sin pensionering som 65-årig.

Trods sit eksplosive temperament var han en god ægtemand og far. Flittig og ærekær, desuden rundhåndet, gæstfri og udadvendt -

et foreningsmenneske med en mængde gode venner og bekendte.

Han var glad for sin Birgitte, ja stolt af hende og gjorde efter sin formåen alt for at opfylde hendes ønsker. Som jeg oplevede dem som gamle, var han fuld af omsorg for hende, og han formanede altid os børnebørn til at tage hensyn til hende.

Efter andres mening stod farmor højt over farfar i kultur og hjertets dannelse. Som barn elskede jeg dem begge uden forbehold og kan ikke afveje deres forskelligheder på den måde.

Jeg har ingen grund til at tvivle om, at farmor havde kultur. Hun havde dog næppe tilegnet sig den specielt hos Benzons, i hvert fald havde hun ikke antaget deres radikale frisind, men var snarere blevet præget af familierne Müllertz og Sthyr's konservative og nationale ånd; hun holdt stærkt på "de bærende værdier": familien, kvindens dyd, tæring efter næring, forbrydelse og straf og lignende nøglebegreber. Hendes opdragelsesprincipper var faste og gammeldags, uden eftergiveness. Et nej var et nej! "Mor var streng!" sagde min far og hans brødre. Det blev jeg meget forbavset over at høre, for jeg kendte kun farmor som mild og tolerant. Men også lillesøster Inge, som var blevet forkælet ud over alle grænser, havde stærke minder om sin mors ubøjelighed i opdragelsen.

Hvilket ikke forhindrede, at alle børnene elskede hende, ja nærmest forgudede hende, og det samme gjorde svigerbørnene og børnebørnene.

Som et barn af sin tid talte farmor endnu det gammelkøbenhavnske sprog, hvor det hed *fa'er* og *ha'er*, *Bre'gade* og *Vébæk*, *spøjelse* og *kerke*, og tonegangen spændte over et langt større register end moderne københavnsk. Sprogmelodien overlever i gamle film hos f.eks. Petrine Sonne, som var af farmors generation, men også hos de to unge københavnske stjerner Poul Reichhardt og Marguerite Viby, som siden begge lagde den af.

Den største københavnerbegivenhed i farmors ungdom havde været den store Nordiske Kunst-, Industri- og Landbrugsudstilling i 1888, hvormed hovedstaden gjorde et kraftspring fra stillestående residensstad til international storby. Denne fantastiske begivenhed var og blev år 0 i farmors tidsregning, hvorfra alle andre begivenheder blev tidsfæstet til "før Udstillingsåret" eller "efter Udstillingsåret".

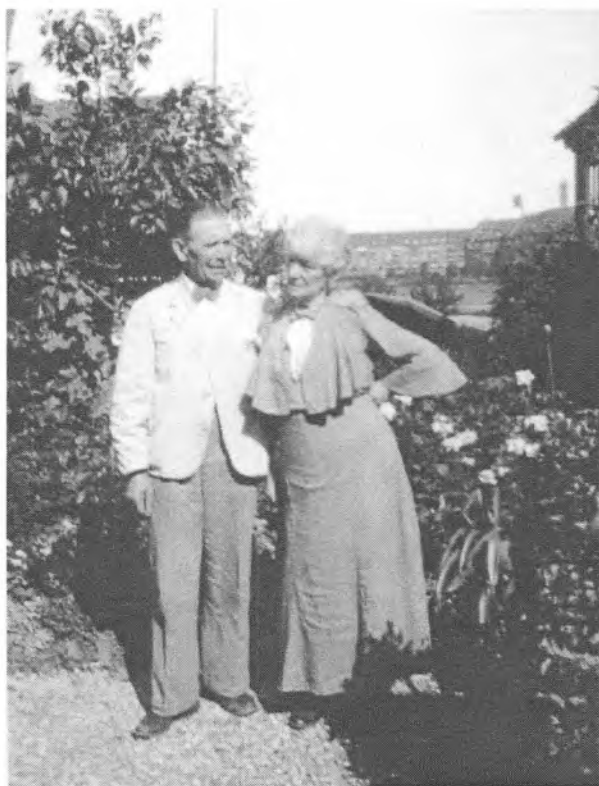
Grundskaden fra en ulykkelig barndom kom hun aldrig over, og hendes mangeårige stilling som tjenende ånd prægede hende også. Hun var en tyst og taktfuld kvinde, venlig over for alle, men behersket og lidt reserveret, lyttede mere end hun talte. På sin egen diskrete facon var hun en fremragende værtinde for de mange gæster, der kom i hjemmet. Man mærkede hende næsten ikke, men uden hende ville alt have været ingenting.

Farmor hverken spillede, malede eller havde andre kreative tilbøjeligheder, og hun havde ingen trang til at gøre sig til midtpunkt. Hun *var* det, dels fordi hendes personlighed var ægte og stærk, dels fordi hun var privilegeret af at leve i en tid, hvor moderskabet var helligt. Der gjaldt en uskreven kontrakt mellem kvinden og samfundet: Kvinden ofrede al sin tid og alle sine kræfter på hjemmet, ægtemanden og børnene, og dermed *var* hun jo i praksis familiens midtpunkt – og til gengæld fik hendes status sit ideale tilskud i digtning og festtaler, der løftede hende op til noget

nær ypperstepræstinde. Det fungerede udmærket, *når* det altså fungerede. Det gjorde det, når kvinden var – eller lærte sig at være – tavs og føjelig.

Som svigermor var farmor perfekt, for hun blandede sig ikke i sine voksne børns affærer og kritiserede hverken deres husførelse eller børneopdragelse eller bar sladder fra den ene til den anden. Svigerdøtrene så op til hende og betroede sig gerne til hende. Men det er karakteristisk, at hun vedblev at være De's med dem.

Farmor og farfar levede sammen i 48 år, til døden dem skilte ved farmors bortgang den 26. maj 1945. Farfar overlevede hende i 17 år og døde den 1. oktober 1962.

Farfar og farmor som gamle i haven til deres hjem, Pilevengen 6 i Brønshøj, 1930'erne.

Kilder og forkortelser

For de vigtigste kilder er anvendt nedennævnte forkortelser:

A-W	Helge Paludan m.fl.: Københavnernes historie. Fra Absalon til Weidekamp. 1987.	LA	Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.
Beh.	Behandlingsprotokol til skifter i Kbh. LA.	Langberg	Harald Langberg: Uden for Voldene. Københavns udbygning 1852-1952. 1952.
Berner	Lehnsbaron Hans Berner von Schilden Holstens Slægtbog, Tredje del bd. I-II samt register. 1947. LA.	Larsen	Gamle københavnske Huse og Gaarde i Tegninger af Alfred Larsen med Text af Erik Schiødte. 1894.
Bobé	Louis Bobé: Die Deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. 1925.	Laugsp.	Laugsprotokoller. KS/LA.
Borgerp.	Borgerskabsprotokoller. KS.	Lengnick	Lengnicks Kirkebogsuddrag, RA.
Both	L. Both: Østergade før og nu. 1877.	Linvald	Steffen Linvald: Amager Torv i fortid og nutid. 1979.
Bramsen	Bo Bramsen, red.: København før og nu - og aldrig. Bd. 1-13 + 18..		Do.: Nikolaj Plads i 700 år. 1982.
"	Do. Strandvejen. 1996		Do.: I dagslys og i skammekrog. U.å.
"	Do. Frederiksberg. 1999.	Møller	Jan Møller: Borger i det gamle København, 1-2. 1967.
Brh.M	Brønshøj Museum.	Obl.	Obligationsprotokoller. LA.
BRICKA	Dansk Biografisk Leksikon, red. C.F. Bricka, 1885-1905	Oedel	Oedels Register over enker og enkemænd, 1771. KS.
Bybilleder	Kell Elgstrøm m.fl.: Bybilleder. Mellem by og forstad. 1993.	Oluf N.	Oluf Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Kulturhistoriske Billeder fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. 1884.
Bym.	Københavns Bymuseum.		Do. Københavns Historie og Beskrivelse indtil 1730. 1877-92.
Bøgh	Fritz Jürgensen og hans Tegninger. Med levnedsskildring af Nicolaj Bøgh. U.å.	Past.	Pastoratsarkiver, LA.
DBL	Dansk Biografisk Leksikon, red. Povl Engelstoft, 1933-44.	PERS	Personalhistorisk Tidsskrift.
ESM	Ekstraskattemandtal, RA.	Plenge	I. Plenge: Livet i Kjøbenhavn for en Menneskealder siden. 1873.
FH	Frederiksberg Hovedbibliotek.	Postil	Den Ryderske Familie-Huspostil, 1699-1761. Privat
Fls.	Frederiksberg lokalhistoriske samling.	RA	Rigsarkivet
Forsegl.	Forseglingsprotokol til skifter i Kbh. LA.	Ramsing	H.U. Ramsing: Kvarterbøger for københavnske ejendommers ejerrække fra 1300-tallet til 1728. KS.
FT	Folketællinger. RA.	Realreg.	Realregister over københavnske ejendomme, LA.
Gad	Strøget, udg. G.E.C. Gads Boghandel i Vimmelskaftet.	Res.	Københavns Magistrats resolutionsprotokoller og tilhørende sagsakter. KS.
Gnudzmann	Alb. Gnudzmann og Helmer Lind: Stor-København. 1907.	Rohde	Fritz Jürgensen: Carl Ryders ABC. Med forord af H.P. Rohde. 1968.
Hannover	Emil Hannover: Maleren Christen Købke. En Studie i dansk Kunsthistorie. 1893.	"	Kun en maler. Christen Købke, Breve og optegnelser, ved H.P. Rohde. 1993.
Hans Edv.	Hans Edvard Nørregård-Nielsen: Undervejs med Christen Købke. 1991.	SAV	Sankt Annæ Vester Kvarter, Kbh.
"	Do.: Kongens København. En guldaldermosaik. 1987.	SAØ	Sankt Annæ Øster Kvarter, Kbh.
"	Do.: Guldaldermaleren Christen Købke. 1980.	Schmidt	Fritz Jürgensens Tegninger. Med forord af Alfred Schmidt. 1919.
"	Do.: Købke og Kastellet. 1981.	Sl.	Slægtstavlesamlingen, FH.
Haugbøll	Charles Haugbøll: Frederiksberggade. Huse og mennesker. 1964.	Steen Eiler Strømstad	Steen Eiler Rasmussen: København. 1969.
Hist.K.	Historiske Meddelelser om København.		Poul Strømstad: Søerne. Sortedamsøen, Peblingsøen, Sankt Jørgens Sø. En kulturhistorisk vandring. 1966.
Holger P.	Holger Petersen: Min Slægtbog, v. Rist og Hauch Faussbøll, 1918.	"	Do. og Kirsten Strømstad: Rundt om Søerne. 1996.
Indkv.	Indkvarteringslister for Kbh., KS.	Test.	Testamenter, RA og KS.
Indvån. 1728	Kjøbenhavns Huuse og Indvaanere efter Branden 1728. Udg. 1906.	Torben N.	Torben Nielsen: Blegdamsvej. 1958.
Katalog 81	Købke på Blegdammen og ved Sortedamsøen. Udstillingskatalog, Statens Museum for Kunst, 1981.	Trin.	Trinitatis Kirkebøger.
Katalog 96	Christen Købke 1810-1848. Udstillingskatalog, Statens Museum for Kunst. 1996.	UBK	Udenbys Klædebo Kvarter.
KB	Det Kongelige Bibliotek.	VE	Vester Kvarter
"1840-57"	Villads Christensen: København 1840-57. 1912.	Vilh. A.:	Fritz Jürgensen. Tegninger. Med indledning af Vilhelm Andersen.
Kjølbye	Bente Kjølbye: I Holbergs fodspor. 1977.	Wiberg	Wibergs Præstehistorie, RA.
KRAK	Vejvisere for København.		
KS	Københavns Stadsarkiv og Stadsbibliotek.		
KØB	Købmager Kvarter, Kbh.		

Noter

4. Gamle danske personnavne, RA. - Louis Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familie, reg. Bd. X: Glarmester Hans Ryder fra Lübeck g.m. Gunder Jesd. af Baurup i Varnæs Sogn, de flyttede til Tønder og fik datteren Elsebe Ryder (1638-1704).

Hun tjente 1652-64 på Rendsborg Slot hos amtmand Henrik Blome, flyttede til sin bror i Vonsild, hvor hun 1676 blev g.m. skoleholder Günther Schröling (1635-98), tidl. mønsterskriver i den svenske hær og tj. i det holstenske nationale rytterregiment. - Kbh.s

- Diplomatarium VI s. 45, KS: Pinse anno 1579 er Jenns Lauritzsen Ryther sammen med en snes andre bleven laugsbrødre på Rådhuset, "aarsagen att den Rysche gesandt paa den tid var indlodseriet i det danske Companie." Meningen må være, at da gesandten boede i compagniets lokaler, måtte optagelsen af laugsbrødre foregå på Rådhuset. - Ryder i forsk. lande: Dictionary of National Biography From the earliest Times, Oxford University Press, London. - Trap Danmark. - Dictionary of American Biography, Scribner's Sons, NY, 1946. - Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig, 1889. - Internationale Personalbiographie, Stuttgart, 1981.
5. Travenhorst ved selvsyn, april 1995. Holstenske topografier, RA. - De fire generationer Ryder: PERS 1911, s. 185 med henvisn. til "Ausländische Privatsachen", Tyske Cancelli udenrigske Afd. før 1771, Arvesager, RA. Sagerne er uregistrerede og kronologisk ordnede, PERS nævner ikke årstallet, og jeg har ikke fundet akterne. - Nicolai B. Ryder: Berner. - Pitter Ryder: Postil. - Marcus i Kbh.: Postil, trykt i Amsterdam 1671, med påtryk: "Martini Mölleri", og på omslaget navnet "Valentin Zeller" og "1681" i guldtryk. Første optegnelse af Marcus Ryder: "Anno 1699 den 3 Junyus Habe Ich die-ses buch ge-kaufft Marckus Ryder". - Willas Willassen boede iflg. Indkv. 1694 i Fiskerhuset uden for Nørre Port 31. Begr. Trin. - Blegdammen: Strømstad, Torben N., A-W, Hans Edv., Kjølbøye, Oluf N., Steen Eiler. - Demarkationslinien: Langberg og "1840-57". - Fæstebreve for Kbh.s Udenbys Grunde, KS. Blegdammene hørte til UBK med tilføj. "Uden Stadens Øster (og Nørre) Port". 23. Dam var fra 1689 matr. 55, fra 1759 matr. 62 og fra 1806 matr. 95, hvilket jeg skriver: UBK 55/62/95.
 6. Marcus' fæstebrev: efter bevilling 20.12.1704. - Afgrøderne: Villads Christensen i Hist.K. 1917 s. 315. - Torvehandel etc: Kjølbøye, O. Nielsen.
 7. Petri: Bobé samt stoleregnskab og past. - Marcus Ryders gæld: obl. nr. 10 s. 1175 og 1427, 1709, nr. 15 s. 996, 1732, nr. 23 s. 205, 1740, og nr. 24 s. 243, 1741. Marcus' børn: Postil.
 8. Petri past. - Hjemmets indretning: Skifte bind IX 1731-36, s. 134, LA. - Naborelationer udlæst af ESM, Realreg., Trin. og Petri samt res.
 9. Møntskriver Ryder: Fadder for Kirstine Asmusdatter 18.7.1705, Højby. - Nicolai B. Ryder: Berner, haveark. Johs. Tholles art.: "Nogle optegnelser om gartnerne på Clausholm" omtaler Marcus Ryders gartnerdynasti med henv. til PERS 1911 (se note til s. 5), men har ikke støvet den påg. arvesag op. Han opgiver tillige Roedes registre over hofetatens embedsmænd, RA, men Roedes seddelkartotek nævner under "Marcus Ryder" kun "se Nicolai Ryder". Nicolais seddel mangler. Tholles oplysn., at Nicolai Ryder var en søn af den til Danmark indrejste Marcus Ryder f. 1665, må være gæet og modsiges af, at Nicolai Ryders søn, præsten Conrad Ryder, var f. 1703, hvorved Marcus Ryder skulle være blevet bedstefar som 38-årig! Min konklusion er, at Nicolai og Marcus f. 1665 var brødre. - Conrad Ryder: Wiberg. Hans børn: Degne i Hardsyssel, RA, Test., RA. - Margrethe i Tuborg: formentlig Anna Margrethe Willasdaatter, enke efter gartner og gæstgiver Henrik Müller, d. 5.9.1726. Skifte. LA.
 10. Marcus og Anna Maria Hanack samt deres børn: Petri. - Marcus og Rebecca: Kopulationsp., KS. - Lorens Lydiche: Indvån. 1728 og St. Linvald i Hist.K.: Lorens Lydiche ejede Naboløs-Nybrogade, Snarens Kvarter 19, i årene 1723-31. Ved branden nedbrændte nr. 19, 20 og 21. Efter ændret gadeføring byggedes Det ferske Fiskehandels Compagnies Hus på stedet, og det står endnu. - Rebecca Lydiche og Skomagerlauget: Res.
 11. Fæstebreve for Kbh.s Udenbys Grunde, KS. - Pligten til at køre jordlæs: Realreg. UBK. - Byggesag: Res/MC 117 s. 244, 1753. - Udretning af skel: Res/MC 118, 1755. - Plankeværk: Res/MC 120 s. 362 og 456. - Oprensning: "1840-57", Strømstad, Langberg, Torben N.
 12. Holberg cit.: Kjølbøye. - Kilder jeg kender til: Magistrats- og retsdok. samt Trin. og Petri efterlader indtrykket af blegdamsbeboerne gennem 1700-tallet som en jævn og arbejdsom befolkning med et traditionelt familieliv. Først med industrialiseringen fra slutningen af århundredet kom der et mere "ros"-præget islæt. Men i samme periode voksede mondæniseringen af kvarteret.
 13. Wroblewski: "Nørrebro i Trediverne", Museum, cit.: Strømstad. - Karl Mantzius: Min Far og jeg, 1919. - ESM 1743 og 1762. - Landliggere: Luxdorfs Dagbøger 1747-88, udg. 1915-30. - Gartneres anseelse: Johs. Tholle i PERS 1942: Københavnske Urtegaardsmænd og Gartnere".
 14. 29. nov. var Marcus til møde på Rådhuset i plankeværksagen. Ved næste møde 6. december mødte Rebecca i hans sted (Res. MC/120, s. 362 og 456). Jeg skønner, at han er blevet syg i mellemtiden. Petri noterer dødsårsagen "feber". - Test. Ryder 21.1.1763, Danske Cancelli. S.R. 33. RA. Beh. XI s. 165, 26.4.1763. - Rebeccas brev af 20.4. og ejd.vurd. 21.4. KS. Den ene af de tre vurderingsmænd var hendes senere svigersøn Conrad Pechüle. - Skifte: Beh. XI s. 165, 1763. - Nicolai Werdels udflytning: Indkv. - Test. Werdel-Ryder nr. 579 S.R. af 8.9.1763, og Test. Werdel-Kirstine Jensd. Holm nr. 129 S.R. af 6.3.1761, Danske Cancelli. RA.
 15. Werdels 2. svigerfar var skibstørrer på Holmen Niels Erichsen Holm. - Pastor Erich Johannsen Werdel 1719-84 g.m. Rosine Marie Trane 1720-93: Wiberg og Hist.K 1934-35 s. 129: "Ladegården og dens kirke". - Realreg. SAØ 119/222/264, LA. Bramsen
 16. Werdels gæld: obl. nr. 46 s. 676, 1763, og 48, 1765-Ramsing. FT 1743 og 1762. - Indvån. 1728. - Ny-København: Kjølbøye. - Ejd.vurd. og byggesager, KS. Obl. nr. 22 s. 159, 1739, nr. 25 s. 173, 1742, nr. 28 s. 291, 1745, nr. 37 s. 140 og 590, 1754, nr. 42 s. 262, 1759, nr. 48 s. 540, 1765. - Skifte: Forsegl. Bd. XV s. 258, 261 og 264, og sessionsp. IX s. 665, 1754. - "Pelikanen" i Borgergade: SAV 207/162/164, realreg., Indvån. 1728, skødep. nr. 16 s. 830, 1764, og 17 s. 130-131, 1767-69, obl. 47, s. 294-295, 1764.
 17. Blegdamsgrøften: Torben N. - Werdels roderi: Res. MC 117, 1752-55, s. 246, 1752-55, MC 123 s. 541, 1768-71. - Joachim på Vallø: PERS 1911.
 18. Rebecca vers. Gynter: res. MC 124 s. 291, 1771-73. Marcus Martins arv: s. 504. - Sagen med Anders Bendsen: Res. MC 125 s. 125, 591 og 596, 1776, MC 127 s. 13, 1779, og Kbh.s Politiret, 2. protokol, forårsprotokol nr. 1 s. 694, 1779, LA.
 19. Ejd. vurd. SAØ 119/222/264 1777, KS, obl. 49, s. 427, 1777, LA. - Joachim-Birch og Birte Børgesdatter: res. MC 126 s. 638, 1779, og MC 127 s. 333, 1780. - Gartnersvende: Tholle i PERS 1942.
 20. Sagsakter til eksplosionen, KS. Kort: Efter O. Nielsen. - Den næstyderste skadesanmeldelse kom fra enkemadam Eger i matr. 46, dvs. 16 matrikler nærmere eksplosionsstedet.
 21. Skødep. nr. 24 s. 281, 1781. Realreg. SAØ. FT 1787 UBK Uden Stadens Øster og Nørre Port. - Holger P. er hovedkilde til Købkernes historie.
 22. Nicolai Alwardt:: borgerp. KS. Pestp. 1711-12, LA. Petri past. - Stamtavle over Peter Berndt Købke og Hustrus Efterkommere, v. H. Vilh. Købke, 1888. FH.
 23. PERS 1917: Amtsprovst Johan Peter Købkes selvbiografi med Christen K.s tegning.
 24. Johan Tancke: Petri Stoleregnskab, LA, Skræddernes Laugsp. og div. laugsdok. KS. Villads Christensen i Hist.K 1921: "Nogle dokumenter vedr. Skræddernes Laugshus". - Indkv. 1708 og Ramsing KS: Hjørnet af Pilestræde-Møntergade: KØB 113/120/134, hørte før 1672 til KØB 108 og tilhørte opr. St. Clare Kloster. Huset i Østergade: KØB 57/59/77.

25. Hans Asmussen: Test., KS. - Skødep. Nr. X s. 543, 11.11.1715. - Zahle: Lengnick. Cammermeyer: Kopulationsp. KS. Ransing oplyser fejlagtigt, at Johan Tanckes enke Anna Margretha giftede sig med C., men det var altså enkens *datter* af samme navn, som fik ham. Realreg. - Pesten: Bobé. - Zahle og C.: Borgerp., Skrædderlaugets prot., KS. - Indvaan. 1728., Indkv. - Skødep. findes ikke, antagelig brændt 20.10. Første tingdag efter branden var 29.11.
26. Branden: Kjelbye (med cit. Holberg), Linvald, Bobé, Haugbøll. - Skrædder Chr. Pedersen Holst f. Kbh., borgerskab 4.10.1706. Holst og Catrina Marias to sønner: Johan Chr. f. 1718, og Ulrich Chr. f. 1720. Cammermeyer deres formynder 1731: Formynderp. LA. - Indvaan. 1728. Indkv. Petri Stoleregnsk. Skræddernes Laugsp. - Zahle-slægten: DBL. Cammermeyer oldermand 28.9.1739 til 24.1.1742. Zahle 28.8.1749 til 27.3.1754.
27. Skræddernes laugshus: St. Linvald i Hist.K. 1931-33. - Østergade: Both, Gad, Linvald. - Hofbrokadeskrædder: Sl. - "Prinsessens Skrædder": Hist.K. 1919-20 s. 525, "Cand.theol. Hans Barkow og hans Kjøbenhavns Vejviser fra 1748". - Charlotte Amalie: DBL.
28. HCA: Levnedsbogen. - Klæder: O. Nielsen og Kjelbye med cit. Holberg. - Saks: KS.
29. Ill.: "En høflig reverens", engelsk stik, efter Oluf N. - Fiskebensskørter og Cammermeyer mod madam Krause: Villads Christensen i Hist.K. 1921 s. 112, samt res.
30. v. Qvoten: DBL. - Skræddernes Laugshus: se note til s. 27. Imod Zahles vilje blev skræddernes kostbare lade flyttet fra hans hus til laugshuset. Der opstod desuden strid mellem ham og traktøren i svendekronen, skrædderm. Johan Hennemann, som beskyldte ham for "slyngel" og "ingen retskaffen oldermand". Hvorpå H. blev fyret og en ny traktør ansat, men først efter flere udskiftninger fik traktøren tålelige vilkår.
31. I magistrats- og laugsarkivet fremstår C. som stiv, autoritær og nøjeregnende. - Mad. Cammermeyer: se kap. "Døden i Østergade". - Bramsen oplyser, at d'Angleterre i 1728 ejedes af den rige storkøbmand Abraham Lehn, men denne var død før århundredskiftet. I Indvån. 1728 kaldes ejd. Mons. Johan Lehns Gaard, "beboer dend Engelske Envoyé, som ickke vil paaskrive". - Sladder i Østergade: se note til s. 27, Barkow. - ESM 1762. - Siegfried C. jun.: PERS 1924 s. 96, samt res. MC 116 s. 436, 1751, og hans test. 1759, RA. - Johan Sebastian C.: Bricka, Norsk Biogr. Leksikon, PERS 1907 s. 112-20.
32. Koefoed: DBL. - Claus Fasting: DBL og Bricka. - Heiberg: do. En bror til Maren Heiberg, J. Heiberg, var klokker i Bergen. En anden bror, Ludvig Heiberg, var rektor i Vordingborg og far til P.A. Heiberg. Denne var som ung tre år i Bergen. - "Den sidste Pontopidaner": Daniel Thrap i "Den norske Kirkes Historie i 19. Aarh.", Kristiania 1890. - Joh.Seb. C. i Helliggejst.: Luxdorfs Dagbøger 9.3.1766.
33. Mohrs forældre: PERS 1. årg., s. 8: Imm. Barfod, "Genealogen og hans Arbejde". - Købkes økonomi: Holger P. - ESM 1762 Grønnegade, KØB 190/228/259. Nuv. Grønneg. 13. Realreg.
34. Forsegl. XIX s. 736 og 748, 1764, og XX s. 545, 1767, sessionsp. XI s. 506, 1767. - Kgs. Nytorv: Indkv.
35. Bramsen. - Johan Købke og Dorothea Pog: Skifte, LA. Berner.
36. Øster Mølle: Indkv. - Bageriet: Realreg. UBK 39. LA. FT 1787.
37. Skifte efter Anna M. Cammermeyer: 5 B/433-14 og tilhør. beh. og sessionsp. Skiftedok. mangler i arkivet - der er et hul på 150-200 sager i rækken, deriblandt denne, forsvundet i embedet.
39. Chr. Fr. Lund: Indkv. - Sophie Hedevig som enke: FT 1787 Østerbro. - Huset i Østergade: Realreg. Ejd.vurd. og byggesag, KS. - Urmager Jürgensen: C. Nyrop i Tidsskrift for Industri 1905, og DBL.
40. Handelsruten til Kina: Per Eilstrup og Boesgaard: "Fjernt fra Danmark", 1974. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1956, Lone Klems art.: "En litterær Kinarejse". - Hartwich Christian Købke: Res. MC 127 s. 559, 20. november 1780, Carl Adolph Købke efter ansøgn. beskikket som hans kurator. Deraf slutter jeg, at han er udrejst det efterår.
41. Forandringer af 23. Blegdam: Fæstebreve 1705, 1757 og 1782, ejd.vurd. 1763 og 1787, og obl.
42. Gartnere: se note til s. 13, Tholle.
43. Industrialiseringen: A-W, Strømstad. - Jochums tjenestepige: Kbh.s Politiret, 1. Protokol, forhørsprotokol 2, sag nr. 709, 15.12.1788.
44. Realreg., Oedel 1771, FT 1787.
45. Frederike Brun f. Münster: "Ungdoms-Erindringer" udg. Bobé, 1917. - Blegning: I 1838 oplyste Industriforeningens Kvartalsmedd., at kemisk blegning af bomuld begyndte at vinde indpas i industrien. - Blegdamsskolen: Strømstad og Blegdamsskolens regnskaber etc.: KS.
46. Manchesterfabrikken: Strømstad og A-W. Kbh.s arbejdsmarkedspolitik: Marcus Rubin: "1807-14" med tilbageblik. - Guldalderen på Blegdammen: Bl.a. Chr. Winther, Kaalund, Aarestrup, fru Gyllembourg og hendes søn Johan Ludvig Heiberg, skuespillerinden Julie Sødring.
47. Marcus Martin: Borgerskab som værtshusholder 1.12.1784. Ansøgn. om optag. i Det Lille Vognmandslaug 13.1.1783, gentaget 21.6. og 14.7.1784, res. MC 128. Sallings klage: 3.12.1787, MC 132. Marens klage: MC 133 s. 230 og 305 samt sagsakter. Marens ansøgn. om skilsmisse: MC 135 s. 352, 21.3.1791.
48. Fattighjælp: Fattigvæsenets Hovedprotokol 1799-1816, nr. 2804. - Hof- og Stadsretten, Domsprotokol X A 1787-90, sag nr. 653, Hammer ctr. Ryder, dom afsagt 17.9.1787. Samme prot., sag nr. 76, Brdr. Larsen ctr. Ryder, dom afsagt 2.2.1789. Forsegl. 6D, sag nr. 745: Rettens protokolføring var såre bureaukratisk og samtidig lemfældig i den periode. Den rette dato er: 5. marts 1789. LA.
49. Auktionsprotokol: 20.5.1789, 6. Auktion, de 5 foregående ikke fundet. Beh. 1789-91, 6 F (fallit- og afbuksboer), sag 745 samt skiftedok. Der var flere fallitter på Blegdammen i de år. Johnsens skøde: 14.7.1790. LA.
50. FT 1801, Østerbro 39. KRAK. Strømstad.
51. Sophie Hedevig: FT 1801, KRAK, Katalog 96. - Hannover, Hans Edv. - Kastelsmøllen: Bramsen.
52. Eleonora Elisabeth Ryder: Skifte, forsegl. 1826-27, nr. 5 A, side 181, sag 224, 10.4.1826. - Krohn cit.: Katalog 91. - Rohde cit.: Rohde. - Chr. Købke som dreng: Hannover.
53. Arv: se note til s. 5. - Arven efter Siegfried Adolph Købke: Res. MC 138 s. 80, 26.2. og s. 171, 16.4.1794, MC 139 s. 113 og 130, og MC 140 s. 178, hhv. marts og dec. 1795. - Fattighjælp: Fattigvæsenets hovedprotokol. FT 1801. - Carl Hartvig hos Martins: FT 1801 Borgergade. - Bagerlaugets prot.
54. Bagerskilt: Hofbager Martins havde indtil 1771 bageri i Østergade. - Johan Peder Ryder: Skifte, Hvidebog nr. 1, 1809-11, s. 218, januar 1811. Joachim skriver sig her som gartner boende på Nørrebro hos mølleren. - Marcus Sigfred: Bagerlaugets prot. - Jacob Marstrand: DBL og barnebarnet Jacob Marstrand: "Tilbageblik gennem et langt liv", 1928.
55. Marstrands bageri ophørt iflg. Berl.Tid. 25.1.2000 - Borgervæbningens prot: Hærens Arkiv, RA. - Anb. fra Kronborg: Chr. F. Ryders skifte 1838. - Sandvigs beboere ej fundet i FT 1801, LA, skulle være bundet ind sammen med Rø, men er der ikke.
56. Cecilies personlige papirer i skiftedok. for Chr. F. Ryder 1838.
57. Carl Hartvig Ryder: borgerp. 19.7.1816 mel- og grynhandler, 17.3.1823 bagermester. Fiolstræde 31:

- KLÆDEBO 222: Realreg. og skøde. - Bagerlaugets prot.: Ved laugets processioner fremførte Carl Hartvig sluffe (laugskasse) nr. 10 sammen med bager Scherfig. - Jacob W. Ryder fuldmægtig i Kastelsbageriet: Det kaldte han sig i sin mors skiftesag, men i Kastelsbageriets regnsk., RA, ej fundet.
58. Fr.berggade 36, VE 139 og 141/215/21: Byggesager, ejd.vurd., KS, Realreg., LA. KRAK. - Bohave: Skifte efter Chr. F. Ryder 1838.
59. Borgervæbningen: Attest i skiftedok. efter Chr. F. Ryder 1838. - Uskiftet bo: Hvidebog nr. 16, sag 2811, 14.12.1833. - Huskøb: Realreg., Pantep. nr. 134, 1834-35, skødep. 61, 1832-34, 20.6.1834, LA.
60. Facadetegning: Byggesager VE 21, KS. - Fr.berggade.: Haugbøll. - Kirsten-Elizabeth Jessen: "Genopbygningen af Kbh. efter branden i 1795". 1958. "1840-57". Hugo Matthiessen: "Københavnske Gader", 1917.
61. Forventet levealder: Langberg. - Befolkn.statistik Strøget: Haugbøll. Tal for 1962: Samtidig avisnotits - Orla Lehmann: Efterladte Skrifter I, 1872, afsn. "Kjøbenhavn i Fr. VI's Dage". - Kendte folk: Haugbøll, Gad, KRAK.
62. Gravskøde, KS. Skifte: Sag nr. 296, beh..5A+B 1838-39, forsegl. 5 A, 4.4.1838, Repartitionsp. S. 162-174, 4.-5.4.1839.
63. Værgemåls., KS. - FT 1840 og 1845. KRAK. - Gravskøder KS.
64. Marcus Sigfreds gravskøde, KS. - Helene og Sigfred: FT 1850 og flg.
65. Carl Hartvigs profil tegner sig i hans kommunikation med Magistraten og anmeldelser over diverse småsager. - Rugbrødsbagerens Korporation: Kbh.s Politi, hovedjournal 1820 nr. 4783, 2. Protokol. - Chr. Købke cit.: Rohde.
66. Fjelstrup: DBL og Axel Henriques: "Ja, Tiden gaar", 1931. "De bekendte Bagermestre": Bøgh.- Peter S. Ryder i Paris: Oplyst af hans far i FT 1845. Christen Købkes brev cit.: Rohde.
67. Cit. Lundbye: Katalog 96. - Købke og Akademiet: Hannover, Hans Edv. - 4.10.1848 ansøgte Carl Hartvig Magistraten om omlægning og forøgelse af lån i bageriet. Han oplyste da, at hans søn nu var ejer. KS. - FT 1850 Vimmelskaftet. FT 1855 Fr.berggade. - Chr. W. Ryder: Skifte i fallitbo 24.2.1857. Hvidebog 30.10.1857, efter at hans enke har begæret uskiftet bo. Da var der en formue på ca. 4.000 Rdl. i boet, rimeligvis arven efter Carl Hartvig.
68. Brdr. Ryders venskab med Fritz Jürgensen: Bøgh, Vilh. A., Rohde. - Tegning m. tekst: efter Schmidt. KS har gengivet tegningen på forbladet af sin registratur. - Fabers vers cit.: Vilh. A. Denne hævder, at sangen blev skrevet til "Republikken". Derimod Otto Borchsenius: "Hjemlige interiører", 1894, at den blev skrevet til Studenterforeningens julegilde. Men den blev fm. skrevet til jul 1847 simpelthen, og det citerede var så et lejlighedsvers specielt til "Republikken".
69. Tegning m. tekst: efter Schmidt. - Fritz J.s dagbog cit.: Bøgh. - Maleri af Chr. W. Ryder i privat eje.
70. Fritz J.s minde blev holdt i ære i Fritz Ryders familie til sene tider. Sønnen Vilh. Ryder var født efter tegnerens død, men optrådte som hans væbner i avisindlæg over for en eftertid, der holdt sladder om Fritz J.s drikfældighed ved lige. - Bodil Nielsen: Weilbachs Kunstnerleksikon. - Polarforskeren Carl Hartvig Ryder: DBL. - Poul Ryder: Blå Bog og Viggo Sjøqvist: "Erik Scavenius" I-II, 1973.
71. Skifte efter Jacob Ryder: Forsegl. 5 B nr. 1024, 19.1.1853. Sønnen Peter Sigfred R.: Født på Fødselsstiftelsen. Borgersk. mel- og grynhandler samt rugbrødsbager 1837. KRAK. Ansøgn. 1861 Magistr. om embede hos rodemesteren for Rosenborg og Snaarens Kv. - VE 21: Realreg. LA. Ejd.vurd., byggesager, KS. KRAK.
72. 1840ernes skolevæsen: Møller og "1840-57". - Vajsenhusets arkiv, RA, med regnskaber, elevprotokoller og festskrifter. - F.G. Rung: DBL.
73. Erhvervsstatistik: Kvartalsberetninger fra Industrieforeningen i Kbh. 1844, tabel over den industrielle befolkning i Kbh. pr. 1.2.1840. - Dahlmann: FT 1850 Tøjhusgade 84. - Overgangstiden: Parafraze over "1840-57". Plenge. Knud Bokkenheuser: "Den gamle Herre fortæller", 1916.
74. Marcus Sigfred Ryder: Lægdsrullen samme reg. som nedenfor, nr. 324/6314. 1852: Ansat i kgl. Infanteri efter ansøgn. 1848. Frederik Wilhelm Ryder: Lægdsrullen samme reg., nr. 359/7687, dragon v. 4. Dragonregiment.. - Goldschmidt: Ravnen, 1867, cit. Gyldendals Danske Klassikere, 1965.
75. Lægdsrullen: 1847 R 2 LAK 9-006 1. u-kreds Kbh. nr. 455/10.582. KS. Attest for militær fritagelse. - Marcus Sigfred og Vilhelmine Ryder: KRAK. Dødebog. - Ole Sonne: afhentede kort efter brylluppet Eleonora Susannes arv, med brev og attester: Udgåede værgemål, KS.
76. Bramsen. - FT 1834 SAØ. FT 1840-45 Chr.havn-Utterslev: Theodor Sliemann: "Geografisk-statistisk Beskrivelse over Københavns Amt", 1821. Asger Fog: "Utterslev - fra landsby til storbyforstad", Brh.M. 1996. Kort efter samme. - Sliemann fortæller, at svenskekongen Carl Gustav ofte opholdt sig på en af Utterslevs udflyttede gårde Schelersgaard. Engang, mens han sad til bords, gav en pige udenfor med et lagen tegn til Kbh.s volde, og derfra skød de så præcist, at en kugle borttog maden fra bordet, hvor Carl sad. På samme gård opholdt Corfitz Ulfeldt og Leonore Christine sig i lang tid efter fængslet på Bornholm.
77. FT 1787 og 1801 Brh. Sogn Sokkelund Herred. Kort.: se note til s. 76 Asger Fog.
78. Gravskøder, KS.
79. Høker Johan Peter Ryder: FT 1860 VE 13, og "Dødsfald i Danmark", FH. - Laura Lynderup m.fl.: FT 1860-1870, Rolighedsvvej.
81. FT 1880-90 Godthåbsvej. I FT 1885 står Johan Peter Ryder som sadelmagersvend. - Han blev begravet 9.8.1906, Mariendal, Solbjerg Kirkegård. - Birgitte Ryders skudsmålsbog.
82. Finn Løkkegaard: "Danmarks industrialisering 1840-88", 1988. Frederiksbergbladet 14.12.1999. Tegning fra Illustreret Tidende, her efter Fls.
83. Arbejderforeningen af 1860: Forløbere var Haandværkerdannelsesforeningen og Foreningen for Arbejderklassens Vel, begge stiftet (hhv. 1847 og 1853) af jernstøber P.F. Lunde, som tillige var medstifter af Industriforen. 1838. Lunde var for alm. valgret, advarede mod social revolution à la pariseropstanden juni 1848, troede på, at arbejderne og arb.giverne kunne stå sammen, gik ind for pensionsordning for arbejderne med bidrag fra arb.giverne og staten, men vandt ikke gehør. I 1856 dannede Bondevennerne Kbh.s Arbejderforening med skolemand og red. C.V. Rimestad som leder. Som tilhænger af næringsfriheden kom han i modsætning til partiet og omdannede foren. til A. af 1860, blev de nationalliberales sagkyndige i arbejderspm. og samfundets bolværk mod ukontrollerede folkelige bevægelser efter Dannevirke. Bag Rimestad stod en række pengemænd som medstiftere og opretholdere af A., bl.a. jernstøber Heegaard, som sikrede den eget hus (1875). Foruden møde- og rejsevirkosmhed udøvede A. velgørenhed, bl.a. ved opførelse af arbejderboliger på Nørrebro, således Rådmandsmarken (1866). Socialisterne hadede A. og førte hidsige kampagner i Social-Demokraten: "Vi vil ikke modtage som en almisse, hvad vi kræver som vor ret!" og forsøgte at underløbe A. ved at opfordre til masseindmeldelser. Men Rimestad lugtede lunt og annullerede indmeldelserne. KB: Ugeblad og medlemsfortegnelser. DBL diverse nøglepersoner. I det lange løb kunne A. ikke klare konkurrencen med den fremstomende socialisme, medlemstallet faldt, og A. mistede betydning. I

- 1920erne skiftede den navn til "Foreningen af 1860" og eksisterer som sådan endnu, men er reduceret til en bridge- og danseklub fortrinsvis for polyteknikere. Solgte 1976 bygningen Nr.voldgade 92 til PFA for 5,5 mio.kr., men boede fortsat til leje indtil 1998, da op sagt af PFA pga. udvidelse af Nørreport Station. Foren. bor nu Bredgade 20. Formanden er en dame, efternavn Ludvigsen, vistnok fra Elektricitetsforeningen. Såvidt vides, har foren. ikke bevaret arkiv. Tlf.samtale med 3312 1144. - Hverken Birgitte Ryder eller fotograf Peter L. Petersen er fundet i A.s medlemsfortegnelser. I det hele synes fortegn. kun at omfatte mandlige medl. Damebillet til maskeballet kostede 1,25 kr. Mandlige ikke-medlemmer havde ingen adgang, men en fotograf A.L. Petersen var medlem og kan have været Peters bror Axel, som har delt medlemskabet med ham. - Elfelt: DBL og bog af Henrik Dupont, som bestyrer KBs Elfelt-samling. Kundeprotokoller, KB.
84. Skudsmålsbog. - Sthyr: DBL.
85. Stormgade 2: KRAK.
86. Otto Benzon og Alfred Benzon jun. og sen.: DBL. Carl Behrens: "Erindringer", 1937. Ill. Tidende 11.1.1885 nekrolog over Alfred Benzon sen. - Taarbæk: William Haste: "Strandvejen, dens huse og mennesker", 1930. Torben Topsøe-Jensen: "Fem mil langs Øresund. Træk af Strandvejens historie", 1974. Bramsen.
87. Otto Benzon som dramatiker: Interview med billeder i Hver Ottende Dag 23.10.1904. Ill. Tid. 17.2.1907, OBs 25-års forfatterjubilæum. Palle Rosenkrantz: "Tredivte Aar på det danske Parnas", 1927. Einar Christiansen: "Nogle træk af mit liv og af dansk teaters historie", 1930. Trap Danmark. Klaus Neiiendam i La Glace's jubilæumsskrift 1992. - Hanserne: DBL Hansen, Westenholz, Dinesen og Wulff m.fl. Bredo Grandjean: "Københavnske palæer", 1967. Mary Bess Westenholz i Blixeniana. F. Hendriksen: "Mennesker og Oplevelser", 1932. Bramsen. Estrid Heins barndoms minder i Nat.Tidendes søndagstillæg, dato forlagt.
89. Drachmanns færdens kortlagt efter hans udgivne breve, samt DBL og samtidiges erindringer, bl.a. Carl Behrens, 1937. - Emma Benzons håndskrift i Birgitte Ryders skudsmålsbog. - Ellen Lucinde Bramsen: Ægteskabet med Otto Benzon holdt *hans* liv ud - *hun* giftede sig igen 1934 med portrætmaler Cæsar Kunwald (1870-1946). - Emma og Erik Scavenius: Sjøqvist: "Erik Scavenius" I-II, 1973.

Personregister

Giftede kvinder er opført under pigenavn, hvor dette kendes. Undtagelser er enkelte kvinder, som er opført under det gifte navn, hvorunder de er offentligt kendte. Registeret omfatter ikke noterne.

A

Absalon, 1128-1201, ærkebiskop, 76
Ahlefeldt, Carl, 1670-1722, greve, overstaldmester, 24
Ahlefeldt Fr., 1623-86, greve, storkansler, 31
Ahlefeldt, Conrad Wilhelm Laurvig, 1709-91, greve, 36, 44, 46
Alwardt, Eleonora Elisabeth, ca. 1700-1765, g. 1) Købke, 2) Lentz, 21-23
Alwardt, Nicolai, skriver, prokurator, d. 1711, 21-22, 24-25
Amitzbøl, Hans Thomsen, skoleholder, 45
Anchersen, Ancher, 1702-60, fødselslæge, 14
Anchersen, Hans Peter, 1700-65, filolog, 14
Andersen, fuldm. i Skiftekomm., 48-49
Andersen, H.C., 1805-75, digter, 27-28, 61, 68, 89, 104
Andersen, J., grosserer, 71
Anna Kirstine, tj.pige hos Cammermeyers, 37
Arendsdatter, Ellen, g. Nielsen, 77
Arentzen, skoleholder, 37
Asmussen, Anna Margrethe, 25
Asmussen, Hans, d. 1711, urtekræmmer, 24-25
Asmussen, Lene Sophie, 25

B

Bach, Chr., slotsgartner, 17
Bagger, Joen Henrik, urtekræmmer, 58,, 59, 60
Bagger, Peder, urtekræmmer, 60
Balling, Peter Severin, hrs.adv., 15

Bay, Rudolph, 1791-1856, komponist, 68,
Behrentz, Andreas, brygger og brændevinsbrænder, 12
Bendsen, Anders, f. ca. 1719, arbejdsmand, 17, 18
Bendsen, Sicilliana, f. ca. 1745, 18
Bendsen, Terchel, sandager, 41
Bendtsen, Frederik, 77
Bendtsen, Søren, gårdmand, 77
Benzon, Alfred, 1823-84, apoteker, fabrikant, 86
Benzon, Alfred, 1855-1932, apoteker, fabrikant, 86-87
Benzon, Bøje, 1891-1976, dr. scient., 86
Benzon, Ellen Lucinde, se Bramsen
Benzon, Else, f. 1892, g. Kampmann, 86
Benzon, Emma, se Hansen
Benzon, Hanne, se Bissen
Benzon, Niels, 1893-1975, apoteker, fabrikant, 85
Benzon, Otto, 1856-1927, apoteker og dramatiker, 85-89, 106
Benzon, Tove, f. 1889, g. Hvass, 85
Bernstorff, A.P., 1735-97, greve, statsmand, 40
Berthelsen, arkitekt, 50
Berthelsen, Jens, f. ca. 1732, tøjmaker, 45
Birch, Niels, 19
Birk, A.P.B., malermester, 81
Bissen, Hanne, 1862-1930, g. Benzon, 86-87
Blad, Anna Grethe, 42
Blad, Caspar, hørkræmmer, 42
Blixen, Karen, 1885-1962, forfatter, 87
Bloch, William, 1845-1926, sceneinstruktør, 87
Boldt, vinhandler, 31

Bramsen, Ellen Lucinde, 1887-1965, g. Benzon, 89
Brense, Chr., 1772-1862, sejl-, flag- og kompsmager, 45
Brinch, Anders, d. 1727, murer-svend og gæstgiver, 15
Brinch, Leene, se Nielsdatter
Brorson, Chr. Bagger, 1762-1835, hrs.adv., 48-49
Brun, Frederike, f. Münter, 1765-1835, forfatter, 45
Bruun, Anne Leth, 1755-1828, g. Jürgensen, 28
Bryn, Chr. Wilhelm, d. 1731, matros, 15
Bryn, Leene, se Nielsdatter
Buch, Anna Margretha, se Cammermeyer
Buch, Sv. Otto, farver, 26, 31, 37, 38
Buchhardt, Else Ryder, se Jensen
Buchhardt, Rudolf, 1878-ca. 1968, assurandør, 2, 3
Budt, kammerråd, 37
Bülow, fru, jordemor, 62
Børgesdatter, Birte, 19

C

Cammermeyer, Anna, se Popp
Cammermeyer, Anna Christine, se Gudde
Cammermeyer, Anna Margretha, 1701-73, se Tancke
Cammermeyer, Anna Margretha, 1735-1816, g. Buch, 26, 31, 37-38
Cammermeyer, Charlotte Louise, f. 1725, g. 1) Popp, 2) Cederlöf, 26, 31, 33, 38
Cammermeyer, Frederik Albert, 1838-99, norsk boghandler, 33

Cammermeyer, Frederikke, 1741-1816, g. Koefoed, 26, 32, 37
Cammermeyer, Johan Sebastian, 1730-1819, præst i Norge, 26, 31, 32-33, 37-39
Cammermeyer, Johan Sigfred, norsk sognepræst, 32
Cammermeyer, Maren, se Heiberg
Cammermeyer, Margarethe, f. 1942, amer. sygeplejerske, dr., 33
Cammermeyer, Maria Magdalena, 1727-67, g. 1) Mohr, 2) Købke, 21, 24, 26, 31, 33-35, 37-39, 50
Cammermeyer, Siegfried, 1688-1754, skræddermester, 21, 24, 25, 26-32, 33, 37
Cammermeyer, Siegfried, 1732-ca. 1759, vinhandler, 26, 31, 33
Cammermeyer, Susanne Margaretha, 1720-77, g. Kopp, 26, 38
Cammermeyer, Wilhelmina, f. 1743, g. Uch, 26, 31, 37
Carl d. 10. Gustav, 1622-60, sv. konge, 76
Cederlöf, Charlotte Louise, se Cammermeyer
Cederlöf, Magnus von, kaptajn, 26, 31, 38
Charlotte Amalie, 1706-82, prinsesse, 27
Christensdatter, Arlane, g. Voigt, 36
Christensen, Balthazar, 1802-82, politiker, 62
Christensen, Christen, købmand, 23
Christensen, Villads, 1864-1922, stadsarkivar, 30
Christian d. 1., 1426-81, konge, 103
Christian d. 5., 1646-99, konge, 7
Christian d. 6., 1699-1746, konge, 26, 30, 31
Christoffersdatter, Bodil, 1682-1752, g. Hanack, 10
Clausen, C., glarmester, 20
Close, Glenn, amer. filmstjerne, 33

D

Dahlén, Mester, 33
Dahlmann, sadelmagermester, 73
Dehn, manufakturhandler, 39
Deichmann, Bendix, toldforvalter, 31
Deichmann, Hedevig, 31
Dichman, Lise, 1818-43, g. Jürgen- sen, 68
Drachmann, Emmy, f. Culmsee, 1854-1928, forfatter, 89
Drachmann, Holger, 1846-1908, digter, 88-89
Drachmann, Soffi, se Lasson
Dreyer, Lauritz, tilsynsværge, 63

E

Eckenberg, Johan Carl von, artist, 12-13
Eckersberg, C.W., 1783-1853, kunstmaler, 53, 54-55
Elfelt, Peter, f. Petersen, 1866-1931, hoffotograf, 83, 106
Elisabeth den 1., 1533-1603, dronning af England, 4
Elling, Christian, 1901-74, kunsthistoriker, 60

Esmann, Gustav, 1860-1904, dramatiker, 87
Exefærdsen, Eleonora Cecilie Margrethe, se Ryder
Exefærdsen, Hans Joseph, f. ca. 1826, hjuilmager, 71

F

Faber, Peter, 1810-77, digter og telegrafdir., 68
Falster, justitsråd, 14
Fasting, Claus, 1746-91, skribent, 32
Fellberg, Conradine, se Købke
Fellberg, N.L., 1806-89, præst, 52
Fibiger, Mathilde, 1830-72, forfatter, 75
Fincke, Nicolai, stads-kæmner, 11
Fjelstrup, Conradine Wilhelmine, se Ryder
Fjelstrup, Johan Chr. Roepstorff, 1825-1907, overkrigs-kommissær, 66
Fjelstrup, Peter, 1866-1920, skuespiller, 66
Fliandt, J.T., 1741-1805, politimester og senere borgmester, 44
Flint, hr., 35
Franck, Anna Maria, se Ryder
Franck, Christian Otto, f. 1746, arb.md., gartnersvend, 21, 48, 50
Franck, Johann, tømrer, 20
Franck, Johanne Eleonora, f. 1787, 21
Franck, Maren, f. ca. 1759, g. Ryder, 21, 42, 43, 47-48, 64
Frederik d. 4., 1671-1730, konge, 9
Frederik d. 6., 1758-1839, konge, 73
Frederiksen, Frederik, skræddermester, 64
Friis, hr., 35
Frydendahl, P.J., 1766-1836, skuespiller, 62
Frellich, Lorenz, 1820-1908, kunstmaler, 68
Fürchtnicht, Hans, skipper, 15

G

Garlin, Aage, konditor, 71
Giessing, S.S., 59
Gigengack, Marie, 1784-1849, g. Ryder, 54, 56, 59, 64-67, 71
Glenorchy, lord, engelsk gesandt, 31
Goldschmidt, M.A., 1819-87, forfatter og journalist, 61, 74
Gram, Carl Chr., 1703-80, hofjægermester, 17
Grundtvig, N.F.S., 1783-1872, digter og præst, 61
Grut, Emma Eliza, 1803-65, g. Hansen, 87
Grøn, borgmester, 29
Gudde, Anna Christine, 1730-78, g. Cammermeyer, 26, 32
Gynther, Conrad, f. ca. 1742, arb. mand, 17, 18

H

Hage, Alfred, 1803-72, hdls. mand og pol., 87, 106
Hagstrøm, Mathias, parykmager, 42
Hahn, Anna Sophie g. Reventlow, 1664-1722, 9

Hammer, Henrich Petersen, 48-50
Hanack, Anna Maria, 1726-46, g. Ryder, 10
Hanack, Bodil, se Christoffersdatter
Hanack, Joachim, 1684-1758, gartner, 10
Hansen, Chr. havn, brændevinsbrænder, 75
Hansen, A.N., 1798-1873, grosserer, 87
Hansen, Alfred Wilhelm, 1854-1923, musikforlægger, 71-72
Hansen, Ellen Mathilde, 1836-1913, g. Plum, 87
Hansen, Emma Eliza, 1803-65, se Grut

Hansen, Emma Eliza, 1869-1949, g. 1) Benzon, 2) Scavenius, 85-90, 106
Hansen, Henning, 1880-1945, arkitekt, 86
Hansen, Ida, se Wulff
Hansen, Kirsten, Brh., 1794-1852, g. 1) Nielsen, 2) Larsen, 63, 64, 75
Hansen, Mary Lucinde, 1832-1915, g. Westenholz, 87
Hansen, Octavius, 1838-1903, hrs. sagfører og politiker, 87
Hansen, Thomas, Brh., 77
van Hauen, Christine, justitsrådinde, 15
Heiberg, Maren, 1742-1812, g. Cammermeyer, 26, 32-33
Heiberg, P.A., 1758-1841, forfatter, 32
Hein, Estrid, 1873-1956, f. Hansen, øjenlæge, 88
Hein, Piet, 1905-96, forfatter, 88
Hellmann, Maria Magdalena, 1744-1832, g. Petersen, 36, 52,
Henningsen, Erik, 1855-1930, kunstmaler, 88
Hertig, Henrik, urmager, 69
Hertz, Henrik, 1798-1870, forfatter, 61
Hirschsprung, A.M., 1793-1871, tobaksfabrikant, 39
Hjørring, Helene g. Ryder, 9
Hjørring, Henrik, 9
Holberg, Ludvig, 1684-1754, forfatter, prof., 12, 26, 28, 30, 36, 75
Holm, Anna Vilhelmine, 1843-1908, g. Müllertz, 84
Holm, Emil, 1867-1960, kammer-sanger, direktør for Statsradiofonien, 70
Holm, Kirstine Jensdatter, d. 1762, g. Werdel, 16
Holm, Niels Hansen, brændevinsbrænder, 21
Holmsted, Frederik, 1683-1758, borgmester, industrimand, 44
Holst, skrædder, 26
Holst, Catrina Maria, se Michels
Holstein, Ludvig, 1864-1943, digter, 88
Hommel, Caroline Rebecca, se Ryder
Hommel, F. Gotthelf, f. ca. 1792, lysestøber og sæbesyder, 64
Hommel, Johan, f. 1820, lysestøber og sæbesyder, 64
Hommel, Johann Gotlob, f. ca. 1781, lysestøber og sæbesyder, 64-65
Hommel, Johanne Eleonore, se Ryder

Hommel, Louise Wilhelmine, 1831-1904, g. Ryder, 69-70
Horrebow, Chr., 1718-76, professor, astronom, 13
Husmann, Anna Dorothea, 1825-64, g. Ryder, 70
Husmann, Henriette, 1836-96, g. Ryder, 69
Hvass, Tove, se Benzon
Hædt, Christen O., 1788-1850, postbud og marskandiser, 62
Hædt, Frederik, 1820-85, skuespiller og instruktør, 62
Hørup, Viggo, 1841-1902, politiker, 88
Haagensen, Gertrud Maria, se Wereldsdatter
Haagensen, Hans, bagermester, 16

I

Ibsen, Henrik, 1828-1906, n. dramatiker, 87
Ingemann, B.S., 1789-1862, digter, 46
Iselin, Reinhard, 1714-81, baron, hdlsmænd, 44

J

Jacobsen, Egidius, d. 1790, prokurator, 49
Jansen, hr., 35
Jansen, parykmager, 21
Jansen, John Christian, f. 1727, 10
Jansen, Lucia Margrete, se Lydiche
Jansen, Martin, musketer, 10
Jansen, Peter Lorens, f. 1725, 10
Jansen, Rebecca, 1723-81, g. 1) Ryder, 2) Werdel, 10, 13, 14-20, 41
Jenner, Gabriel, f. ca. 1737, kattutrykker, 44
Jenner, Simon Lucas, ca. 1686-1769, kattutrykker, 44
Jensdatter, Birte, d. 1733, g. Ryder, 8
Jensdatter, Sidse, Brh., g. Thomsen, 77
Jensen, Birgitte Cathinka Cecilie, se Ryder
Jensen, Christian Carl Georg, 1874-1962, gartner, 2-3, 81, 85-86, 90-91, 106
Jensen, Else Ryder, 1901-89, g. Buchhardt, 2, 3
Jensen, Else Kathrine, se Larsen
Jensen, Georg Niels Ryder, 1901-78, produkthandler, 2, 3, 88, 90
Jesdatter, Karen, Brh., g. Bendtsen, 77
Johnsen, A., vognmand, 50
Johnsen, Erich, vognmand, 49
Joseph, murersvend, 20
Josephsdatter, Leene Margrethe, f. 1751, 13
Junge, Boy, 1735-1807, tømmermester, brandchef, 14
Justesen, Mette Lars, enke, 48
Jürgensen, Frederik, 1787-1843, hofurmager, 39
Jürgensen, Fritz, 1818-63, tegner, urmager, 27, 39, 66, 68-69, 86
Jürgensen, Jürgen, 1745-1811, hofurmager, 27, 28, 39
Jürgensen, Lise, se Dichman
Jürgensen, Sophie, g. Nees, 69

Jürgensen, Urban, 1776-1830, urmager, 39
Jørgensen, Inge Ryder, se Jensen
Jørgensen, Willy Kampmann, 1911-45, værkfører hos G&M, 2, 3

K

Kapel, Erik, 1904-89, fuldm. i Kbh.s Belysningsvæsen, 2, 3
Kapel, Inge Ryder, se Jensen
Kauffmann, Lillian, hoteldirektør, 86
Kierkegaard, Petra Severine, 1801-34, g. Lund, 52
Kierkegaard, Søren, 1813-55, filosof, 52, 61
Klinge, Kay, parykmager og handelsmand, 7
Knudsen, M., auditør, 48-49
Koefoed, Hans Jacob, 1785-1870, hrs.assessor og generalauditør, 32
Koefoed, Peder, 1749-1812, vinhandler, 26, 32, 37, 38-39, 42
Kofoed, Jens, 1628-91, bornholmsk frihedshelt, 32
Kopp, Johan Martin, 1714-71, brygger, vinkyper, 26, 35
Kopp, sekretær, 38
Kopp, Susanne Marg, se Cammermeyer
Krøyer, Niels Bygum, 1792-1842, skolebestyrer, 66
Krause, Agnete Katrine, skomagerkone, 29-30
Krause, Wilh. Ludvig, varemægler, 63
Krogh, C., pakhusforvalter, 56
Krohn, F.C., 1806-83, billedhugger og medaljør, 52, 65
Krohn J.J., 1841-1925, skolemand, forf., 52
Krohn, Pietro, 1840-1905, tegner, museumsdirektør, 52
Krohn, Sophie Susanne, se Købke
Kryger, hotelejer, 50
Krüger, Johan, bagermester, oldermand, 23
Krøyer, P.S., 1851-1909, kunstmaler, 88
Købke, Adolphine, 1821-80, g. Petersen, 52
Købke, Ane Cathrine, 1776-1854, 37, 51
Købke, Anna Marie Dorothea, 1774-1838, g. Uldall, 37, 51
Købke, Carl, 1765-65, 34
Købke, Carl Adolph, 1735-1790, bagermester, 21-22, 23-24, 26, 33-40, 50, 51, 104
Købke, Carl Adolph, 1804-40, sognepræst, 65, 105
Købke, Carl Adolph, f. 1764, 34
Købke, Caspar, d. 1736, bagermester, 21-22, 23, 35
Købke, Casper Petersen, 1762-62, 34
Købke, Cecilie Margrethe, 1779-1867, se Petersen
Købke, Cecilie Margrethe, 1816-77, g. Petersen, 52
Købke, Christen, 1810-48, kunstmaler, 23, 51-53, 65-68, 103-105
Købke, Christiane, 1736-1801, se Petersen
Købke, Christiane Marie, 1803-79, 52

Købke, Conradine, 1809-56, g. Feilberg, 51, 52, 66
Købke, Dorothea, se Pogh.
Købke, Eleonora Elisabeth, ca. 1700-1765, se Alwardt
Købke, Eleonora Elisabeth, 1763-1826, g. Ryder, 21, 34, 39, 40, 42, 43, 47, 49, 50, 52-54, 57, 58, 59
Købke, Erik, hørkræmmer, 35
Købke, (Hans) Peter, 1812-39, cand.theol., 52
Købke, Hartwich Christian, 1761-82, 34, 40
Købke, (Hother) Vilhelm, 1817-93, landmand, toldass., 52, 66
Købke, Jacob, bager i 1728, 35
Købke, Jacob Behrendt, 1762-62, 34
Købke, Jacob Berndt, 1732-86, bagermester, 22-23, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 50
Købke, Joachim Henrik, billedhugger, 35
Købke, Johan, d. 1745, bagermester, 21-22, 35
Købke, Johan Peter, 1763-1829, bagermester, amtsprovst, 23
Købke, Juliane, f. 1846, 66
Købke, Maria Magdalena, se Cammermeyer
Købke, Peter, 1841-1923, eksp. sekr., forfatter, 66
Købke, Peter Berndt, 1771-1843, bagermester, 36-37, 40, 50-52, 53, 54, 57, 59, 65, 67, 71, 105
Købke, Siegfried Adolph, f. 1759, 34, 40, 53
Købke, Sophie Susanne, 1807-53, g. Krohn, 52, 65
Købke, Susanne Cathrine, se Weidenhaupt
Købke, Susanne Cecilie, 1810-49, g. Købke, 66
Købke, Susanne Charlotte, se Meyer
Købke, Susanne Dorothea, se Ryder
Købke, Susanna Maria, f. 1767, g. Martins, 34, 39, 50, 53
Købke, Valdemar Hjarvar, f. 1813, overlods, 52

L

Larsdatter, Ellen Marie, f. ca. 1765, tjenestepige, 43, 44
Larsen, koffardikaptajn, 57
Larsen, Anders, Havnelev, 1797-1866, værtshusholder, 64, 75
Larsen, Anders, Sandvig, f. 1802, 56
Larsen, C.L., grosserer, 81
Larsen, Cecilie, 1799-1833, g. Ryder, 55-56, 57, 58-59
Larsen, Chatrine Gierner, f. 1746, værtshusholder, 42
Larsen, Else Kathrine, 1913-94, g. Jensen, 2
Larsen, Elna, Sandvig, f. 1788, 56
Larsen, Ingrid, g. Ryder, 75
Larsen, Karen, Sandvig, f. 1797, 56
Larsen, Lars, Sandvig, f. 1797, 56
Larsen, Niels, Sandvig, f. 1806, 56
Lassen, Latine, jomfru, 79
Lasson, Bokken, sangerinde, 89
Lasson, Soffi, 1873-1917, g. Drachmann, 89
Lebrecht, William, købmand, 81, 85

Lehmann, Carl Fr., ca. 1700-77, kaptajn, 10
Lehmann, Orla, 1810-1870, jurist og politiker, 74
Lentz, Anna Sophie, f. 1740, 22
Lentz, Casper, f. 1745, 22
Lentz, Claus Peitersen, 1710-54, bagermester, 22
Lentz, Dorothea, f. 1738, 22
Lentz, Eleonora Elisabeth, se Alwardt
Liebenberg, Joachim Frederik, 1725-77, buntmager, 37
Lienaut, Joachim, hofgartner, 5
Lindberg, Jacob Nielsen, student, 16
Lobech, Jacob, bager, 36
Louise, 1667-1721, dronning, 9
Lund, Christian Frederik, kok, traktør, 39, 50
Lund, Henrik Ferdinand, 1803-75, kontorchef i Nat.banken, 52
Lund, Lars, betjent, 48-49
Lund, Nicolai, juvelér, 39
Lund, Sophie Hedevig, se Mohr
Lundbye, J. Th., 1818-48, kunstmaler, 67, 68
Lundholm, C.W., fuldm. ved Kronborg Militære Bageri, 55
Lundt, Peder, 25
Lydiche, Lorens Mathias, d. 1735, skomager, 10
Lydiche, Lucia Margrete, g. Jansen, 10
Lydiche, Rebecca, 10
Lynderup, Laura, 79

M

Madsen, Magda, 1904-2000, g. Ryder, 2
Mangor, Elovius, 1672-1714, rådmænd, stadskonduktør, 24
Marstrand, Jacob, 1770-1829, mekaniker og bagermester, 54-55
Marstrand, Jacob, 1848-1935, bagermester, borgmester, 55
Marstrand, Troels, 1815-89, bagermester, industrimand, 55
Marstrand, Wilhelm, 1810-73, kunstmaler, 55
Martins, Johann Friedrich, f. 1762, fribager, 50, 53
Martins, Susanna Maria, se Købke
Meisling, Simon, 1787-1856, skolemand, 62
Meyer, køkkenbager, 64
Meyer, Anna Helena, se Ryder
Meyer, Bendix, vognmand, 40
Meyer, Carsten, historiker, 19-20
Meyer, J.E., 1802-73, malermester og voksdugfabrikant, 12, 46
Meyer, Susanne Charlotte, 1769-1810, g. Købke, 23
Michels, Catrina Maria, 1685-1761, g. 1) NN, 2) Holst, 3) Tancke, 25-26
Michelsen, Eleonora Amanda (Nora), se Ryder
Michelsen, Ethel, f. 1896, g. Andersen, 81
Michelsen, Ingeborg, f. 1891, nattevagt, 81
Michelsen, Knud, 1888-1971, bogbinder, 81
Michelsen, Lily, f. 1899, g. Klein, 81
Michelsen, Niels Chr., 1859-1914, journalist, tolk, 81

Michelsen, Aage, f. 1892, murer, 81
Mikkelsen, kopist, 48
Mohr, Charlotte Margrethe, f. 1749, 24, 33, 34, 53
Mohr, Hartwich Christian, 1714-52, overbetjent ved Kbh.s Toldvæsen, 24, 26, 33, 50
Mohr, Jørgen, urtekræmmer, 16
Mohr, Maria Magdalena, se Cammermeyer
Mohr, Siegfried Wilhelm, 1747-47, 33
Mohr, Sophie Hedevig, 1752-1835, g. 1) Lund, 2) Olivarius, 23, 33, 34, 37, 39, 50-51, 53, 105
Mortensen, Niels, tjenestekar, 49
Munch, justitsråd, 14
Muus, M., skipper, 56
Muus, Marie Andersdatter, d. ca. 1751, 36
Müllertz, Alma, 1869-1956, g. Sthyr, 84-85
Müllertz, Anna Vilhelmine, se Holm
Müllertz, C.T., 1832-99, oberst, 84
Münter, Balthasar, 1735-93, præst, 20, 45
Münter, Frederike, se Brun
Meinichen, Christian, guldsmed, 42
Meinichen, Jacob, guldsmed og isenkræmmer, 42
Møller, Johan, linnedvæversvend, 42
Møller, Poul Martin, 1794-1838, digter og filosof, 61, 66

N

Nielsdatter, Bodil Elisabeth, tjenestepige, 48-49
Nielsdatter, Karen, Brh., f. 1754, g. Sørensen, 77
Nielsdatter, Leene, d. 1754, g. 1) Brinch, 2) Bryn, 3) Werdel, 15-16
Nielsen, Amanda ("Edith"), 1866-1953, varietiesangerinde, 89
Nielsen, Ane Margrethe, Brh., f. 1786, 77
Nielsen, Birgitte, se Olsen
Nielsen, Bodil, 1907-98, billedhugger, 70
Nielsen, C.V., 1833-1910, arkitekt, 52
Nielsen, Grethe, se Pedersdatter
Nielsen, Hans, Brh., f. 1784, 77
Nielsen, Hans Evald, f. 1832, smedsvend, 76, 78
Nielsen, I., particulier, 71
Nielsen, Jens, 1782-1853, korøgter, senere hører, 76, 77, 80
Nielsen, Kai, stenfiskerentreprenør, 86
Nielsen, Karen Jensine, 1832-74, g. Ryder, 75-76, 78-80
Nielsen, Kirsten, Fr.berggde, se Hansen.
Nielsen, Lars Chinafar, d. 1810, sømand, fyrpasser, 55-56
Nielsen, N.P., 1795-1860, skuespiller, 62
Nielsen, Niels, Brh., f. 1780, 77
Nielsen, Ole, Kbh., blytækker, 24
Nielsen, Ruth, g.grevinde af Rosencborg, 86
Nielsen, Søren, 1779-1842, værts-husholder, 59, 63, 64, 76-77
Nyholm, murermester, 50

Nyrop, Camillus, 1843-1918, industrihistoriker, 42
Nørager, prokurator, 17

O

Olivarius, regimentskirurg, 56
Olivarius, Niels, 1753-1826, bogholder, 50, 51
Olivarius, Sophie Hedevig, se Mohr
Olsen, Oline, tjenestepige, 79
Olsen, Birgitte, 1798-1861, g. Nielsen, 76, 77
Olsen, Niels, Tikøb, 76

P

Parnemann, Jacob, kattuntrykker, 45
Pechüle, Anna Maria, se Ryder
Pechüle, Conrad, 1710-ca. 1783, gartner, 17, 19, 20, 21
Pechüle, Rebecca, f. 1778, 21
Pedersdatter, Grethe, Tikøb, g. Olsen, 76
Pembroke, jarlen af, 4
Pepin, Madam, tobaks- og porcelæns-handlerske, 31
Petersen, Adolphine, se Købke
Petersen, Anna (Ane) Cathrine, 1731-1808, 36, 51
Petersen, Cecilie Margrethe, 1779-1867, g. Købke, 51-52, 65, 67, 71, 105
Petersen, Christen, 1805-52, urtekræmmer, 52
Petersen, Christiane, 1736-1801, g. Købke, 36, 40, 50, 51
Petersen, Hans, 1739-1814, skipper, 36, 51
Petersen, Henriette, 1903-85, g. Ryder-Jensen, 2
Petersen, Holger, 1843-1917, manufakturgrosserer, 36
Petersen, Johanne Marie, f. 1777, g. Ryder, 54, 63, 71
Petersen, Karen, g. Ryder, 75
Petersen, Maria Magdalena, se Hellmann
Petersen, Nicolai Wilh., 1817-95, etatsråd, grosserer, 52
Petersen, Orsle (Ursula), f. 1723, g. Voigt, 36, 41
Petersen, Peter L., se Elfelt
Petersen, Selma, f. 1901, g. Ryder-Jensen, 2
Petersen, Søren, 1690-1774, tolder, 36, 51
Pilemarck, Jens Christensen, værts-husholder, 18
Platfoed, Engelbrecht, 16
Plessen, Carl Adolph von, 1678-1758, greve, overkammerherre, 13, 22
Ploug, Carl, 1813-94, digter og politiker, 61
Plum, vintapper, 44
Plum, Ellen Mathilde, se Hansen
Plum, Peter, 1829-1915, læge, 87
Pogh, Adrian, bager, 35
Pogh, Dorothea, 1701-75, g. 1) Købke, 2) Raff, 35
Pontoppidan, Erik, 1698-1764, biskop, 32
Popp, Anna, g. Cammermeyer, f. 1753, 32

Popp, Charlotte Louise, se Cammermeyer

Popp, Gøse E vold, d. senest 1762, tolder, 26, 31, 32

Povelsen, Gjertrud g. Ryder, 9

Q-R

Qvoten, Salomon von, ca. 1690-ca. 1750, teater-entreprenør og tandmedicus, 30

Raff, Anthon, 1692-1758, etatsråd, hrs.assessor, borgmester, 35

Raff, Dorothea, se Pogh.

Rahbek, Knud Lyne, 1760-1830, forfatter, 61

Ramshart, P., 1696-1750, justitsråd, 14

Raphael, Clara, se Fibiger

Rau, Gottfried, traktør, 31

Reventlow, Anna Sophie, 1693-1743, dronning, 9

Reventlow, Conrad, 1644-1708, storkansler, 9

Riber, Jens, rådmand, 24

Riber, Marie, fru, 30

Rider, Samuel, 1638, Mass., USA, 4

Rode, Ove, 1867-1933, redaktør, indenrigsminister, 44

Rohde, H.P., f. 1915, kunsthistoriker, 52

Rosenborg, Flemming, greve af, 86
Rosenborg, Ruth, grevinde af, se Nielsen

Rubens, kattuntrykker, 45

Rudkjøbing, Maren, d. 1816, g. Ryder, 54-55, 59

Rung, Frantz Georg, 1799-1868, justitsråd, insp. ved Vajsenhuset, 72-73

Ryder, mønstringsskriver, 9

Ryder, Agnes Johanne, f. 1874, 75

Ryder, Albert Pinkham, 1847-1919, amer. kunstmaler, 4

Ryder, Anna Dorothea, se Husmann

Ryder, Anna Eleonora Cecilie, f. 1860, g. Petersen, 75

Ryder, Anna Helena, f. 1815, g. Meyer, 64

Ryder, Anna Maria, 1726-46, se Hanack

Ryder, Anna Maria, f. 1750, g. 1) Pechüle, 2) Franck, 10, 14, 17, 19, 21, 48, 50, 54

Ryder, Birgitte Cathinka Cecilie, 1867-1945, g. Jensen, 2, 3, 79-91, 106

Ryder, Birgitte Cecilie, 1860-60, 79

Ryder, Birte, d. 1733, se Jensdatter

Ryder, Bohl, 1711-13, 8

Ryder, Carl Axel Theodor, f. 1853, bagermester, 70

Ryder, Carl Hartvig, 1784-1857, bagermester, 41, 42, 53-57, 59, 62-67, 71

Ryder, Carl Hartvig, 1858-1923, polarforsker, dir. for Meteorologisk Inst., 70

Ryder, Carl Joachim, 1820-47, student, 66

Ryder, Carl Siegfred, 1859-1921, handelschef i Kgl. Grønlandske Handel, 3, 70

Ryder, Caroline Rebecca, f. 1787, g. Hommel, 42, 47, 63-64

Ryder, Cathrine, Clausholm, 8

Ryder, Charles Chr. Fr., 1864-65, 79

Ryder, Christian Frederik, 1790-1838, rugbrødsbager, 42, 49-50, 54-64, 65

Ryder, Christian W., 1858-1922, maskinmester, 75

Ryder, Christian Wilh., 1816-57, bagermester, 67-71

Ryder, Conrad, 1703-57, præst, 9

Ryder, Conrad f. 1770, 9

Ryder, Conradine Wilhelmine, 1827-1900, g. Fjelstrup, 66, 67

Ryder, Eleonora (Nora) Amanda, 1864-1940, g. Michelsen, 79-81

Ryder, Eleonora Cecilie Margrethe, f. 1819, g. Exefærdsen, 63, 71

Ryder, Eleonora Elisabeth, se Købke,

Ryder, Eleonora Susanne, f. 1826, g. Sonne, 58, 59, 63-65, 69, 75

Ryder, Emmy, 1893-ca.1973, g. Palsaa, 81

Ryder, Frederik, 1736-73, degn, 8

Ryder, Frederik Valentin (Fritz), 1821-1909, urtekr., senere bagermester, 66, 68-70

Ryder, Frederik Wilhelm, f. ca. 1800, gartner, 48

Ryder, Frederik Wilhelm, f. 1829, sadelmager, senere marskandiser, 58, 59, 63, 64, 74, 75

Ryder, Frederikke g. Rømer, 9

Ryder, Henriette, se Husmann

Ryder, Inge, 1911-1988,

g. 1) Jørgensen, 2) Kapel, 2, 3, 90

Ryder, Ingeborre, 1742-43, 10

Ryder, Ingeborre, 1755-56, 11

Ryder, Jacob Wilhelm, 1787-1853, guldsmed, senere rugbrødsbager, 42, 54, 57, 62-64, 67, 71

Ryder, Joachim, 1752-1814, gartner, 10, 13, 14, 17, 19, 21, 40-44, 47-50, 53, 54

Ryder, Joachim Sigfred, f. 1822, bager, 65

Ryder, Johan Peder, 1792-1811, sadelmagerlærling, 42, 54

Ryder, Johan Peter, 1833-1906, sadelmager, 58-59, 63-64, 72-76, 78-81

Ryder, Johan Peter, 1834-1919, hører, senere vinhandler, 79

Ryder, Johann Christian, 1759-59, 11

Ryder, Johanne Eleonora Elisabeth (Lora), f. 1794, g. Hommel, 48, 64

Ryder, Jørgen, 1898-1970, varmemester, 2, 3, 90

Ryder, Karen Jensine, se Nielsen

Ryder, Karol, 1884-1954, tjekkisk læge, 4

Ryder, Louise Wilhelmine, se Hommel

Ryder, Magda, f. 1904, se Madsen

Ryder, Marcus, boende i Travenhorst 1665, 5

Ryder, Marcus, 1665-1741, gartner, 5-11, 24, 41, 103

Ryder, Marcus, 1709-62, gartner, 8, 9-14, 43

Ryder, Marcus, 1745-47, 10

Ryder, Marcus Martin, 1757- 1814, gartnersvend, vognmand, 10, 14, 17-19, 21, 42, 43, 47-48, 64

Ryder, Marcus Sigfred, 1785-1825, bagermester, møller, 41-42, 53-55, 59, 64

Ryder, Marcus Sigfred, 1827-94, skræddermester, 58-59, 63-64, 72, 74, 75, 78

Ryder, Maren, f. 1759, se Franck

Ryder, Maren, d. 1816, se Rudkjøbing

Ryder, Maren, f. 1809, se Thyberg

Ryder, Marie, 1784-1849, se Gigen-gack

Ryder, Marie, f. 1811, 66, 67

Ryder, Marie Wilhelmine, 1831-90, 58, 59, 63, 64, 75

Ryder, Marie Wilhelmine, 1871-1919, 79-81

Ryder, Nicolai, studiosus, 9

Ryder, Nicolai B., slotsgartner, 5, 9

Ryder, Peter, f. 1939, tysk videnskabsmand, 4

Ryder, Peter Chr. Herman, 1861-62, 79

Ryder, Peter Sigfred, 1812-82, rugbrødsbager, senere skriver i Indenrigsmin., 63, 71

Ryder, Peter Sigfred, 1818-71, bagermester, 66-71, 105

Ryder, Pitter, d. 1707, 5, 9

Ryder, Poul, 1892-1972, general-konsul, 70

Ryder, Rebecca, 1723-81, se Jan-sen

Ryder, Rebecca, 1761-61, 11

Ryder, Susanne Dorothea, 1814-89, g. Købke, 65-66, 105

Ryder, Theodor Gottlob, f. 1852, 70

Ryder, Vilhelm, 1864-1947, læge, 70

Ryder, Vilhelmine, 1844-92, jordemor, 75

Ryder, Wilhelmine, f. 1871, 75

Ryder, Willas, 1704-05, 7

Ryder, Willas, 1706-15, 7-8

Ryder, William, 1544-1611, eng. handelsmand, lord mayor, 4

Ryder, Winona, amer. filmstjerne, 5

Ryder-Jensen, Carl, 1899-1961, Tivolikontrollør, 2-3

Ryder-Jensen, Helge, 1903-1981, kt.chef i DAG, 2, 3

Ryder-Jensen, Henriette, se Petersen

Ryder-Jensen, Selma, se Petersen

Rydiger, Hans Heinrich, d. senest 1743, slotsgartner, 9

Ryther, Jenns Lauritzzen, 1579, 4

Ryther, Thomas, 1500, 4

Rømer, Georg, f. ca. 1751, vokslsfabrikør, 42

Rømer, Ove, præst, 9

S

Salling, Niels, formand for Det Lille Vognmandsdrag, 47

Saxtorph, Johanne Dorthea, 1792-1862, g. Sonne, 75

Scavenius, Emma, se Hansen

Scavenius, Erik, 1877-1962, diplomat, stats- og udenrigsminister, 70, 89-90

Schiellerup, Christian, bagersvend, senere bogholder, 51, 52

Schlachter, Jacob, f. ca. 1715, gartner og øltapper, 17

Smidt, Marie, madam, 56
Sonne, Eleonora Susanne, se Ryder
Sonne, Hans Chr., 1817-80, provst, 75
Sonne, Herman Jacob, 1787-1841, købmand og vicekonsul, 75
Sonne, Johanne Dorthea, se Saxtorph
Sonne, Ole, f. 1821, skipper, 75
Sophie Magdalene, 1700-70, dronning, 26
Sorgenfrey, bager, 35
Starinsky, Samuel, gartner og skorstensfejer, 21
Sthyr, Alma, se Müllertz
Sthyr, Hans Hald, 1868-1944, grosserer, 84-85
Stier, Haagen, skræddermester, 29
Svartzenau, kirurg, 47
Sørensen, hr., 35
Sørensen, Lars, Brh., gårdmand, 77
Sørensen, Niels, Brh., f. 1748, husmand, 77

T

Tancke, Anna Margretha, d. 1729, 21, 24-25
Tancke, Anna Margretha, 1701-73, g. Cammermeyer, 21, 24-25, 27, 31, 33-34, 37-39
Tancke, Anna Margretha, 1726-ca. 1728, 25
Tancke, Catrina Maria, se Michels
Tancke, Johan, d. ca. 1712, skræddermester, 7, 21, 24-25, 27
Tancke, Johan, ca. 1705-ca. 1728, skrædder, 24, 25
Tancke, Maria Elisabeth, d. ca. 1754, g. Zahle, 24-26
Thomsen, Niels, Brh., 77
Thyberg, Maren, f. 1806, g. Ryder, 63
Titi, Reinhard, f. ca. 1743, kattantrykker, 45
Trap, Jens Peter, 1810-85, kabinetssek., topografisk forfatter, 62
Tryde, urtekræmmer, 66
Tutein, Peter, 1726-99, handelsmand og fabrikant, 44
Tvede, Gotfred, 1863-1947, arkitekt, 72

U

Uch, Johan Barthold, galanterihandler, 27, 31, 37-39
Uch, Wilhelmina, se Cammermeyer
Uldall, Anna Marie Dorthea, se Købke
Uldall, Hans Fr., 1775-1836, godsejer, 51

V

Valdemar den Store, 1131-82, konge, 76
Vejrum, Arne, husejer, 72
Villumsen, Agate, 33
Villumsen, Lars, 33
Voigt, Ariane, se Christensdatter
Voigt, Christian, 1717-81, gartner, gæstgiver, 36, 40-41
Voigt, Henrich, gartner og strandvisiteur, 6, 11, 36
Voigt, Orsle, se Petersen
Voltaire, Francois de, 1694-1778, fr. forfatter og filosof, 32

W

Wallis, Caroline, g. Ryder, 70
Waugh, Evelyn, 1903-66, eng. forfatter, 4
Weidenhaupt, Andreas, 1738-1805, billedhugger, 23, 42
Weidenhaupt, Susanne Cathrine, 1732-96, g. 1) Købke, 2) Christensen, 23, 42
Welhaven, J.H., 1807-73, n. digter, 32
Wello, Anders, f. ca. 1711, gartner, 40
Wello, Peder Andersen, f. ca. 1749, vognmand og værtshusholder, 40
Wendt, Heinrich, læge, 62
Werdel, Erich Johansen, 1719-84, præst, 15
Werdel, Kirstine, se Holm
Werdel, Leene, se Nielsdatter
Werdel, Nicolai, 1710-72, øltapper, 10, 14-17

Werdel, Rebecca, se Jansen
Werdelsdatter, Elisabeth, f. ca. 1745, g. Wolff, 21, 54
Werdelsdatter, Gertrud Maria, g. Haagensen, 16
Wessel, Johan Herman, 1742-85, digter, 32
Westenholz, Regnar Lodbrog, 1815-66, godsejer og politiker, 87
Willassen, Willas, fisker, d. 1702, 5
Wilhelm d.2., 1859-1941, ty. kejser, 103
Windeløv, K., prokurator, 35, 38-39
Wirbitzky, Fr., værtshusholder, 56
Wolff, Elisabeth, se Werdelsd.
Wolff, Henrik, f. ca. 1742, gartner og rodemester, 21, 54
Woltelen, Lambert, barber og kirurg, 25
Wosemose, prokurator, 38
Wroblewski, Otto B., 1827-1907, boghandler, 13
Wulff, Ida, 1845-1924, g. Hansen, 87

Z

Zahle, Abraham, f. 1723, urtekræmmer, 37
Zahle, C. Th., 1866-1946, statsminister, 26
Zahle, Johan Christian, 1719-95, sognepræst, 26
Zahle, Natalie, 1827-1913, skolebestyrer, 26
Zahle, Maria Elisabeth, se Tancke
Zahle, Martin Samuel, d. ca. 1769, skræddermester, 25, 26, 30
Ziemer, rådmand, 35

Ø

Oehlschlæger, Adam, 1779-1850, digter, 61, 87
Ørsted, Anders Sandøe, 1778-1860, retslærd og politiker, 32, 61
Ørsted, H.C., 1777-1851, fysiker, 61

Til side 5: Slottet Pløn i Holsten. Slotshaven, hvor Marcus Ryder blev uddannet til gartner 1682-85, er nuomdage stort set væk. I århundreder residerede ætlinge af Chr. d. 1. som hertuger af Pløn. Efter 1864 blev slottet søkadetskole; her blev sønnerne af den tyske kejser Wilhelm d. 2. hædede til militær kaserne. Nu internatgymnasium for unge fra hele Tyskland. *Turistbrochure.*

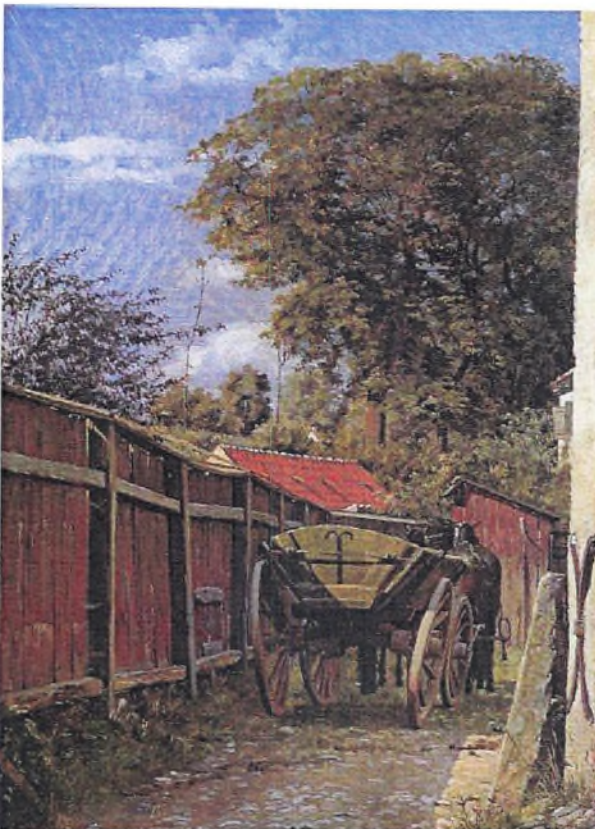
Til side 44-45: Kattuntrykkeri på Blegdammen med tørretårn og blegeplads. Maleri fra 1860erne. *Kbh.s Bymuseum.*

Til side 46: Parti af Dosseringen i eftermiddagsbelysning. Christen Købke 1836. *Nationalmuseum, Stockholm.*

Til side 36: Udsnit af Christen Købke: "Østerbro i Morgenbelysning", 1836. I baggrunden ejd. Petersborg, opført 1775 af malerens bedstefar Carl Adolph Købke, som er vores tiptip-oldefar. H.C. Andersen havde sin gang i huset under en senere ejer. Nedrevet 1888. *Statens Museum for Kunst.*

Til side 51: Parti af bagergården ved Kastellet. Christen Købke, ca. 1832. *Ny Carlsberg Glyptotek.*

Til side 52: Christen Købke, selvportræt 1833. *Statens Museum for Kunst.*

Fra Christen Købkes "familiealbum"

Til side 52: Tv. kunstnerens far (vor formoder Lisbeth Ryders halvbror), bagermester Peter Berndt Købke, ca. 1835.
Th. hans hustru, Cecilie Margrethe f. Petersen, 1836.
Statens Museum for Kunst.

Til side 65: Tv. bager Købkes ældste søn, pastor Carl Adolph Købke, 1932.
Ny Carlsberg Glyptotek.
Th. hans tilkommende (kusine til vor oldefar Johan Peter Ryder), Susanne Dorothea Ryder, 1832.
Statens Museum for Kunst.

Til side 51: Tv. Sophie Hedevig Olivarius f. Mohr, ca. 1831, vor formoder Lisbeth Ryders halvsøster.
Privat eje.
Til side 68: Th. bagermester Peter Sigfred Ryder (vor oldefars fætter), 1847.
Privat eje.

Til side 84: Birgitte Ryder som neapolitansk fiskerpige. Foto: Peter Elfelt, 1890. Billedet hørte til en serie, som han optog kort efter sin etablering som selvstændig fotograf i Købmagergade under sit oprindelige navn Peter L. Petersen. I kundeprotokollen er det opført som "skiltebillede", dvs. forstørret til udstillingsbrug.

I 1905 udstillede Elfelt billedet påny i forbindelse med åbningen af sit nye atelier i Østergade. Da farfar kom forbi vinduet og så sin elskede Birgitte i håndkoloreret størrelse, indrammet i guld og knejsende mellem billederne af alle de kongelige, gik han ind og købte billedet til levering efter udstillingen. Hjemme fik det sin plads på væggen over det opretstående.

For farmors børn og børnebørn har billedet været et ikon, som har fastholdt myten om hendes skønhed, stolthed og alvor. Sådan ser hun ikke bare ud på billedet. Hun var sådan – det har ingen af os tvivlet om.

Til side 86: Udsnittet af Kraks kort viser arealet nord for Taarbæk, hvor Birgitte Ryder havde sin sidste plads som tjenestepige, hos apoteker og dramatiker Otto Bazon og fru Emma Bazon i Villa Brinken.

Området hørte oprindeligt til Stokkerupgaards jorder. Gården lå indtil 1670 i landsbyen Stokkerup (hvis gadekær er bevaret bag Eremitagen), men blev ved nedlæggelsen af landsbyen flyttet ud til kysten tillige med Stokkerup Kro, som derefter hed Spring(ej)forbi Kro. I 1800-tallet blev gården stykket ud til landsted- og villabyggeri. Grosserer og konsul Alfred Hage (skibsfart, korn og kolonial) købte hovedparcellen og opførte i 1860 ejendommen Stokkerup i samme stil som gårdens bygning, der var nedbrændt. I de næste årtier foregik der et livligt byggeri af rigmandsvillaer på begge sider af Strandvejen, og kvarteret fik navnet Ny Taarbæk, i folkemunde "Det ny Jerusalem" som en hentydning til de mange driftige jøder blandt tilflytterne. Det smalle stykke land langs vandsiden blev især de store levnedsmiddel- og medicinalfabrikanter sommerland: piller og bagepulver, kaffe og cikorie, smør og margarine, kød etc. En vittig skatteinspektør kaldte dette udsøgte areal "Filetystykket".

Før Farmor

er en slægtshistorisk føljeton, der skildrer familien Ryder i København gennem 250 år over 6 generationer, fra 1690erne da Marcus Ryder fra Holsten slog sig ned som gartner på Blegdammen ved Sortedamssøen, til 1945 da forfatterens farmor Birgitte Ryder døde.

Bogen rummer et righoldigt persongalleri fra den københavnske håndværkerstand i 1700-1800 tallet: gartnere og blegemænd, skræddere og bagere, skomagere, øltappere og sadelmagere.

Der fortælles om familiens venner og naboer, om forfædre og slægtninge af familierne Tancke, Købke og Cammermeyer, om efterkommerne af en gammel bondeæt fra Utterslev og om skipperdatteren Sidsille fra Sandvig, farmors farmor, der fandt sin skæbne i København ligesom alle de andre.

Personernes historie, der væsentligt bygger på arkivstudier, er vævet sammen med historien om de skiftende tiders København til en levende beretning om tilværelsen i medgang og modgang for såkaldt almindelige mennesker inden for og uden for byens volde.

Slægtshistorisk Forlag - 3670 Veksø

er oprettet for at fremme udgivelse af slægts- og lokalhistoriske arbejder, som traditionelt udkommer i små oplag. Enhver kan henvende sig for at drøfte tilrettelæggelse og økonomi.

Slægtshistorisk Forlag v/Sten Krarup
Slotsgyden 14, 3670 Veksø.
Tlf: 4717 0442. Fax: 4717 0475.
E-mail: skrarup@post10.tele.dk